

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ अष्टकम् १ ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः ॥

ब्रह्म सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। क्षत्रः सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। इषः सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। ऊर्जः सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। रथिः सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पुष्टिः सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। प्रजा॒ः सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। पृश॒न्थसन्धत्तं तान्मे जिन्वतम्। स्तुतोऽसि जनंधाः। देवास्त्वा॑ शुक्रःपा॑ प्रणयन्तु॥१॥

सुवीरा॑ः प्रजा॑ः प्रंजनयन्पर्य॑हि। शुक्रः॑ शुक्रशौचिषा। स्तुतोऽसि जनंधाः। देवास्त्वा॑ मन्थिषा॑ः प्रणयन्तु। सुप्रजा॑ः प्रजा॑ः प्रंजनयन्पर्य॑हि। मन्थी॑ मन्थिशौचिषा। सुङ्गमानौ॑ दिव आपृथिव्यायुः। सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। प्राणः सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। अुपानः सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्॥२॥

व्यानः सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। चक्षुः॑ सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। श्रोत्रः॑ सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। मनः॑ सन्धत्तं तन्मे जिन्वतम्। वाचः॑ सन्धत्तं तां मे जिन्वतम्। आयुः॑ स्थ आयुर्मे॑ धत्तम्। आयुर्ज्ञाय॑ धत्तम्। आयुर्ज्ञपतये॑ धत्तम्। प्राणः॑ स्थः॑ प्राणं॑ मे॑ धत्तम्। प्राणं॑ यज्ञपतये॑ धत्तम्॥३॥

प्राणं॑ यज्ञपतये॑ धत्तम्। चक्षुः॑ स्थश्चक्षुर्मे॑ धत्तम्। चक्षुर्ज्ञाय॑ धत्तम्। चक्षुर्ज्ञपतये॑ धत्तम्। श्रोत्रः॑ स्थः॑ श्रोत्र॑ मे॑ धत्तम्। श्रोत्र॑ यज्ञाय॑ धत्तम्। श्रोत्र॑ यज्ञपतये॑ धत्तम्। तो॑ देवौ॑ शुक्रामन्थिनौ॑। कुल्पयत्तं॑ दैवीर्विशः। कुल्पयत्तं॑ मानुषीः॥४॥

इषमूर्जमस्मासु॑ धत्तम्। प्राणान्पशुषु॑। प्रजां॑ मयि॑ च॑ यज्ञमाने॑ च। निरस्तः॑ शाण्डः। निरस्तो॑ मर्कः। अपनुत्तौ॑ शाण्डामकौ॑ सुहामुनौ॑। शुक्रस्य॑ सुमिद॑सि। मन्थिनः॑ सुमिद॑सि। सप्रथमः॑ सङ्कृतिर्विश्वकर्मा॑। सप्रथमो॑ मित्रो॑ वरुणो॑ अग्निः। सप्रथमो॑ बृहस्पतिश्विकित्वान्। तस्मा॑ इन्द्राय॑ सुतमा॑ जुहोमि॥५॥

नयन्त्वपानः॑ सन्धत्तं तां मे जिन्वतं प्राणं॑ यज्ञाय॑ धत्तु॑ मानुषीरुग्रिद्वं॑ च। (ब्रह्म क्षत्रं॑ तदिष्मूर्जं॑ रुयि॑ पुष्टि॑ प्रजां॑ तां॑ पृश॒न्थसन्धत्तं॑ तत्प्राणमेपान॑ व्यानं॑ तं॑ चक्षु॑ श्रोत्र॑ मनुस्तद्वाच्य॑ ताम्। इषपिदश्चैक॑ वाच॑ तां॑ मे॑ पृश॒न्थसन्धत्तं॑ ताम्भ॑ प्राणादितितये॑ तं॑ मेऽन्यत्र॑ तन्मे॑)॥५॥

कृत्तिकास्वग्निमादधीता। एुतद्वा अग्नेनक्षत्रम्। यत्कृत्तिकाः। स्वायांमेवैन् देवतायामाधायां
ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा एुतन्नक्षत्राणाम्। यत्कृत्तिकाः। यः कृत्तिकास्वग्निमाधुत्तो। मुख्यं
एुव भवति। अथो खलु॥६॥

अग्निनक्षत्रमित्यपेचायन्ति। गृहान् हु दाहुको भवति। प्रजापती रोहिण्यामग्निमंसृजत।
तं देवा रोहिण्यामादधत। ततो वै ते सर्वात्रोहानरोहन्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। यो
रोहिण्यामग्निमाधुत्तो। क्रद्ग्रोत्येव। सर्वात्रोहा"त्रोहति। देवा वै भुद्राः सन्तोऽग्निमाधिष्ठन्त॥७॥

तेषामनाहितोऽग्निरासीत्। अथैभ्यो वामं वस्वपाक्रामत्। ते पुनर्वस्वोरादधत। ततो
वै तान् वामं वसूपावर्तता। यः पुराऽभुद्रः सन्यापीयान्थस्यात्। स पुनर्वस्वोरुग्निमादधीता।
पुनरेवैन् वामं वसूपावर्तते। भुद्रो भवति। यः कामयेत् दानंकामा मे प्रजाः स्युरिति। स
पूर्वयोः फल्युन्योरुग्निमादधीत॥८॥

अर्यम्णो वा एुतन्नक्षत्रम्। यत्पूर्वे फल्युनी। अर्यमेति तमाहुर्यो ददाति। दानंकामा अस्मै
प्रजा भवन्ति। यः कामयेत् भगी स्यामिति। स उत्तरयोः फल्युन्योरुग्निमादधीता। भगंस्य
वा एुतन्नक्षत्रम्। यदुत्तरे फल्युनी। भुग्येव भवति। कालुकुञ्जा वै नामासुरा आसन॥९॥

ते सुवर्गायं लोकायाग्निमचिन्वता। पुरुष इष्टकामुपादधात्पुरुष इष्टकाम्। स इन्द्रो
ब्राह्मणो ब्रुवाण इष्टकामुपाधत्ता। एषा मै चित्रा नामेति। ते सुवर्गं लोकमा प्रारोहन्। स इन्द्र
इष्टकामावृहत्। ते ऽवाकीर्यन्ता। येऽवाकीर्यन्ता। त ऊर्णवभयोऽभवन्। द्वावुदपतताम्॥१०॥

तौ दिव्यौ श्वानावभवताम्। यो भ्रातृव्यवान्थस्यात्। स चित्रायांमग्निमादधीता।
अवकीर्यव भ्रातृव्यान्। ओजो बलमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते। वसन्तो ब्राह्मणोऽग्निमादधीता।
वसन्तो वै ब्राह्मणस्युर्तुः। स्व एुवैनमृतावाधायां। ब्रह्मवर्चसी भवति। मुखं वा
एुतद्वृत्तुनाम्॥११॥

यद्वसन्तः। यो वसन्तोऽग्निमाधुत्तो। मुख्यं एुव भवति। अथो योनिमन्तमेवैन्
प्रजातमाधुत्तो। ग्रीष्मे राजन्यं आदधीता। ग्रीष्मो वै राजन्यस्युर्तुः। स्व एुवैनमृतावाधायां
इद्विद्युवी भवति। शरदि वैश्य आदधीता। शरद्वै वैश्यस्युर्तुः॥१२॥

स्व एुवैनमृतावाधायां पुशुमान्भवति। न पूर्वयोः फल्युन्योरुग्निमादधीता। एषा वै जंघन्या
रात्रिः संवथ्सरस्य। यत्पूर्वे फल्युनी। पृष्ठित एुव संवथ्सरस्याग्निमाधायां। पार्पीयान्ववति।
उत्तरयोरा दधीता। एषा वै प्रथमा रात्रिः संवथ्सरस्य। यदुत्तरे फल्युनी। मुख्यत एुव

संवर्थस्याग्निमाधायां। वर्सीयान्भवति। अथो खलु। यदैवैन् यज्ञ उपुनमेत्। अथादधीता। सैवास्यद्धिः॥१३॥

खल्वाधिष्ठन् फल्युयोग्निमाधीतासन्प्रपततामृतूनां वैश्यस्युर्तुक्तरे फल्युनी पद्म॥८॥ [२]

उद्धन्ति। यदेवास्यां अमेघ्यम्। तदपहन्ति। अपोऽवौक्षति शान्त्यै। सिकंता निवंपति। एतद्वा अग्नेवैश्वानरस्य रूपम्। रूपेणैव वैश्वानरमवं रुच्ये। ऊषां निवंपति। पुष्टिर्वा एषा प्रजननम्। यदूषाः॥१४॥

पुष्ट्यामेव प्रजननेऽग्निमाधत्ते। अथो संज्ञानं एव। संज्ञानुङ्ग हैतत्पशूनाम्। यदूषाः। द्यावांपृथिवीं सुहास्ताम्। ते वियुती अंब्रूताम्। अस्त्वेव नौ सुह यज्ञियमिति। यदमुष्या यज्ञियमासीत्। तदस्यामदधात्। त ऊषां अभवन्॥१५॥

यदस्या यज्ञियमासीत्। तदमुष्यामदधात्। तददश्वन्द्रमसि कृष्णम्। ऊषाऽन्निवपत्तदो ध्यायेत्। द्यावांपृथिव्योरेव यज्ञियेऽग्निमाधत्ते। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। आख्य रूपं कृत्वा। स पृथिवीं प्राविंशत्। स ऊतीः कुर्वाणः पृथिवीमनु समचरत्। तदाखुकरीषमभवत्॥१६॥

यदाखुकरीषः संभारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवावं रुच्ये। ऊर्ज वा एतः रसं पृथिव्या उपुदीका उद्दिहन्ति। यद्वूल्मीकम्। यद्वूल्मीकवुपा संभारो भवति। ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवं रुच्ये। अथो श्रोत्रंमेव। श्रोत्रुङ्ग हैतत्पृथिव्याः। यद्वूल्मीकः॥१७॥

अबधिरो भवति। य एवं वेद। प्रजापतिः प्रजा असृजत। तासामन्नमुपाक्षीयत। ताभ्यः सूदमुपप्राभिनेत्। ततो वै तासामन्नं नाक्षीयत। यस्य सूदः सम्भारो भवति। नास्य गृहेऽन्नं क्षीयते। आपो वा इदमग्रे सलिलमासीत्। तेन प्रजापतिरश्राम्यत्॥१८॥

कथमिदः स्यादिति। सौऽपश्यत्पुष्करपर्णं तिष्ठत्। सौऽमन्यत। अस्ति वै तत्। यस्मिन्निदमधि तिष्ठतीति। स वराहो रूपं कृत्वोप न्यमञ्जत्। स पृथिवीमधं आच्छत्। तस्यां उपहत्योदमञ्जत्। तत्पुष्करपर्णं प्रथयत्। यदप्रथयत्॥१९॥

तत्पृथिव्यै पृथिवित्वम्। अभूद्वा इदमिति। तद्भूम्यै भूमित्वम्। तां दिशोऽनु वात्। समवहत्। ताऽ शक्तराभिरद्वहत्। शं वै नौऽमृदिति। तच्छक्तराणाऽ शक्तरत्वम्। यद्वराहविहतः सम्भारो भवति। अस्यामेवाछम्बद्वारमग्निमाधत्ते। शक्तरा भवन्ति धृत्यै॥२०॥

अथो शन्त्वायां। सरेता अग्निराधेय इत्याहुः। आपो वरुणस्य पक्षंय आसन्‌ता अग्निरभ्यंधायत्। ताः समंभवत्। तस्य रेतः पराऽपतत्। तद्विरण्यमभवत्। यद्विरण्यमुपास्यति। सरेतसमेवाग्निमाधंते। पुरुष इन्द्रै स्वाद्रेतसो बीभथ्सतु इत्याहुः॥२१॥

उत्तरत उपास्यत्यर्बाभसायै। अति प्रयच्छति। आर्तिमेवाति प्रयच्छति। अग्निर्देवेभ्यो निलायत। अधो रूपं कृत्वा। सौऽश्वत्थे संवथ्सरमतिष्ठत्। तदंश्वत्थस्यांश्वत्थत्वम्। यदाश्वत्थः सम्भारो भवति। यदेवास्य तत्र न्यक्तम्। तदेवाव रुन्धे॥२२॥

देवा वा ऊर्ज व्यभजन्त। तत उदुम्बर उदतिष्ठत्। ऊर्जवा उदुम्बरः। यदौदुम्बरः सम्भारो भवति। ऊर्जमेवाव रुन्धे। तृतीयस्यामितो दिवि सोमं आसीत्। तं गायुत्र्याऽहरत्। तस्य पूर्णमच्छिद्यत। तत्पूर्णोऽभवत्। तत्पूर्णस्य पूर्णत्वम्॥२३॥

यस्य पूर्णमयः सम्भारो भवति। सोमपीथमेवाव रुन्धे। देवा वै ब्रह्मन्त्रवदन्ता। तत्पूर्ण उपांशृणोत्। सुश्रवा वै नामं। यत्पूर्णमयः सम्भारो भवति। ब्रह्मवर्चसमेवाव रुन्धे। प्रजापतिरग्निमसृजत। सौऽबिभेत्र मां धक्ष्यतीति। तत्र शम्याऽशमयत्॥२४॥

तच्छुम्यै शमित्वम्। यच्छुमीमयः सम्भारो भवति। शान्त्या अप्रदाहाय। अग्नेः सृष्टस्य यतः। विकङ्कतुं भा आच्छ्र्द्धत्। यद्वैकङ्कतः सम्भारो भवति। भा एवाव रुन्धे। सहृदयोऽग्निराधेय इत्याहुः। मुरुतोऽद्विरग्निमतमयन्। तस्य तान्तस्य हृदयमाच्छिन्दन्। साऽशनिरभवत्। यदशनिन्हतस्य वृक्षस्य सम्भारो भवति। सहृदयमेवाग्निमा धत्ते॥२५॥

उपां अभवत्त्रभवद्वन्मीकौश्रावदप्रेयदुद्धृतै बीभथ्सतु इत्याहु रुन्धे पूर्णमंशमयदच्छिन्दुसीणि च॥२६॥ [३]

द्वादशसु विक्रामेष्वग्निमा दधीत। द्वादश मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरादेवैनमवरुद्ध्य धत्ते। यद्वादशसु विक्रामेष्वा दधीत। परिमितमव रुन्धीत। चक्षुर्निमित आदधीत। इयद्वादश विक्रामा(३) इति। परिमितं चैवापरिमितं चाव रुन्धे। अनृतं वै वाचा वंदति। अनृतं मनसा ध्यायति॥२६॥

चक्षुर्वै सत्यम्। अद्रा(३)गित्याह। अदर्शमिति। तथसत्यम्। यश्चक्षुर्निमितेऽग्निमाधत्ते। सत्य एवैनमा धत्ते। तस्मादाहिताग्निर्नानृतं वदेत्। नास्य ब्राह्मणोऽनाश्वान्यृहे वंसेत्। सत्ये हृस्याग्निराहितः। अग्नेयी वै रात्रिः॥२७॥

आग्नेयाः पशवः। ऐन्द्रमहः। नक्तं गारहपत्यमा दधाति। पशुनेवाव रुन्धे। दिवाऽऽहवनीयम्। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। अर्धोदिते सूर्य आहवनीयमा दधाति। एतस्मिन्वै

लोके प्रजापतिः प्रजा अंसृजत। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। अथो भूतं चैव भविष्यच्चावरुन्धे॥२८॥

इडा वै मानवी यज्ञानूकाशिन्यासीत्। साऽशृणोत्। असुरा अग्निमादधत इति। तदंगच्छत्। त आहवनीयमग्र आदधत। अथ गारहंपत्यम्। अथान्वाहार्युपचंनम्। साऽब्रवीत्। प्रतीच्येषाङ् श्रीरंगात्। भुद्रा भूत्वा परां भविष्यन्तीति॥२९॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्रतीच्यस्य श्रीरंति। भुद्रो भूत्वा परांभवति। साऽशृणोत्। देवा अग्निमादधत इति। तदंगच्छत्। तेऽन्वाहार्युपचंनमग्र आदधत। अथ गारहंपत्यम्। अथाऽऽहवनीयम्। साऽब्रवीत्॥३०॥

प्राच्येषाङ् श्रीरंगात्। भुद्रा भूत्वा सुवर्गं लोकमेष्यन्ति। प्रजां तु न वैष्यन्ति इति। यस्यैवमग्निराधीयते। प्राच्यस्य श्रीरंति। भुद्रो भूत्वा सुवर्गं लोकमेति। प्रजां तु न विन्दते। साऽब्रवीदिडा मनुम्। तथा वा अहं तवग्निमाधास्यामि। यथा प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जनिष्यसे॥३१॥

प्रत्यस्मिंलोके स्थास्यसि। अभि सुवर्गं लोकं जेष्यसीति। गारहंपत्यमग्र आदधात्। गारहंपत्यं वा अनु प्रजाः पशवः प्रजायन्ते। गारहंपत्येनैवास्मै प्रजां पशून्नाजनयत्। अथान्वाहार्युपचंनम्। तिर्यङ्गिव वा अयं लोकः। अस्मिन्नेव तेऽन् लोके प्रत्यतिष्ठत्। अथाऽऽहवनीयम्। तेनैव सुवर्गं लोकमभ्यंजयत्॥३२॥

यस्यैवमग्निराधीयते। प्र प्रजया पशुभिर्मिथुनैर्जायते। प्रत्यस्मिंलोके तिष्ठति। अभि सुवर्गं लोकं जंयति। यस्य वा अयथादेवतमग्निराधीयते। आ देवताभ्यो वृश्यते। पार्षीयाभ्ववति। यस्य यथादेवतम्। न देवताभ्यु आवृश्यते। वर्सीयाभ्ववति॥३३॥

भृगूणं त्वाऽङ्गिरसां ब्रतपते ब्रतेनादधामीति भृगवङ्गिरसामादध्यात्। अदित्याना^१ त्वा देवानां ब्रतपते ब्रतेनादधामीति राज्ञीनां प्रजानांम्। वरुणस्य त्वा राज्ञो ब्रतपते ब्रतेनादधामीति राज्ञः। इन्द्रस्य त्वेन्द्रियेण ब्रतपते ब्रतेनादधामीति राजन्यस्य। मनोस्त्वा ग्रामण्यौ ब्रतपते ब्रतेनादधामीति वैश्यस्य। कृभूणां त्वा देवानां ब्रतपते ब्रतेनादधामीति रथकारस्य। यथादेवतमग्निराधीयते। न देवताभ्यु आवृश्यते। वर्सीयाभ्ववति॥३४॥

^१ ध्यायुति वै रात्रिश्वावं रुध्ये भविष्यन्तीत्यव्रवीङ्गिनिष्यसेऽजयुद्वीर्याभ्ववति नवं च॥३॥

प्रजापतिर्वचः सुत्यमपश्यत्। तेनाग्निमाधत्त। तेन वै स आप्नोत्। भूर्भुवः सुवरित्याह।

एतद्वै वाचः सूत्यम्। य एतेनाग्निमाधते। क्रम्भोत्येव। अथो सूत्यप्राशूरेव भवति। अथो य एवं विद्वान्भिरुचरति। स्तूषुत एवैनम्॥३५॥

भूरित्याह। प्रजा एव तद्यज्ञानः सृजते। भुव इत्याह। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति। सुवृगित्याह। सुवर्ग एव लोके प्रति तिष्ठति। त्रिभिरुक्षरैर्गारहैपत्युमा देधाति। त्रय इमे लोकाः। एष्वैवैन लोकेषु प्रतिष्ठितमाधते। सर्वैः पञ्चभिराहवनीयम्॥३६॥

सुवर्गय वा एष लोकायाधीयते। यदाहवनीयः। सुवर्ग एवास्मै लोके वाचः सूत्यै सर्वमाप्नोति। त्रिभिर्गारहैपत्यमा देधाति। पञ्चभिराहवनीयम्। अष्टौ सं पद्यन्ते। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तमाधते॥३७॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता अस्माथ्मृष्टाः पराचीरायन्। ताभ्यो ज्योतिरुदगृहात्। तं ज्योतिः पश्यन्तीः प्रजा अभि सुमावर्तन्त। उपरीवाग्निमुद्भृत्यादुद्धरन्। ज्योतिरेव पश्यन्तीः प्रजा यज्ञानमुभि सुमावर्तन्तो। प्रजापतेरक्ष्यश्यत्। तत्पराऽपतत्। तदश्वोऽभवत्। तदश्वस्याश्वत्वम्॥३८॥

एष वै प्रजापतिः। यदुग्निः। प्राजापत्योऽश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। स्वमेव चक्षुः पश्यन्त्रजापतिरुदौति। वृत्री वा एषः। यदश्वः। यदश्वं पुरस्तान्नयति। जातानेव भ्रातृव्याघ्रणुदते। पुनरा वर्तयति॥३९॥

जनिष्यमाणानेव प्रतिनुदते। न्याहवनीयो गारहैपत्यमकामयत। निगारहैपत्य आहवनीयम्। तौ विभाज्य नाशक्रोत्। सोऽश्वः पूर्ववाङ्गुल्वा। प्राश्चं पूर्वमुद्वहत्। तत्पूर्ववाहः पूर्ववाङ्गम्। यदश्वं पुरस्तान्नयति। विभक्तिरेवैनयोः सा। अथो नानावीर्यवैवैनौ कुरुते॥४०॥

यदुपर्युपरि शिरो हरैत्। प्राणान् विच्छिन्न्यात्। अधोऽधः शिरो हरति। प्राणानां गोपीथाय। इयुत्यग्रे हरति। अथेयुत्यथेयति। त्रय इमे लोकाः। एष्वैवैन लोकेषु प्रतिष्ठितमाधते। प्रजापतिरुग्निमसृजत। सोऽबिभेत्र मा धक्ष्यतीति॥४१॥

तस्य त्रेधा महिमानं व्यौहत्। शान्त्या अप्रदाहाय। यत्रेधाऽग्निराधीयते। महिमानमेवास्य तद्यूहति। शान्त्या अप्रदाहाय। पुनरा वर्तयति। महिमानमेवास्य सन्देधाति। पशुर्वा एषः। यदश्वः। एष रुद्रः॥४२॥

यदुग्निः। यदश्वस्य पदेऽग्निमाध्यात्। रुद्राय पशूनपिदध्यात्। अपशुर्यज्ञानः स्यात्।

यन्नाकृमयेत्। अनवरुद्धा अस्य पश्वाः स्युः। पूर्वत आकृमयेत्। यथाऽऽहितस्याग्नेरज्ञारा
अभ्यवर्तेन्। अवरुद्धा अस्य पश्वाभवन्ति। न रुद्रायापिदधाति॥४३॥

त्रीणि हृषीःषि निर्वपति। विराजं एव विक्रान्तं यजमानोऽनु विक्रमते।
अग्रये पवमानाय। अग्रये पावकाय। अग्रये शुचये। यदग्रये पवमानाय निर्वपति।
पुनात्यैवैनम्। यदग्रये पावकाय। पूत एवास्मिन्नन्नाद्य दधाति। यदग्रये शुचये।
ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्नुपरिष्टादधाति॥४४॥

पुनमाहृवनीय धत्तेऽश्वत्वं वर्तयति कुरु इति रुद्रो दधाति यदग्रये शुचये एकं च॥१०॥ [५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा विजयमुपयन्तः। अग्नौ वामं वसुं सं न्यदधता
इदमु नो भविष्यति। यदि नो जेष्यन्तीति। तदग्निर्नोर्धसहमशक्रोत्। तत् त्रेधा विन्यदधात्।
पशुषु तृतीयम्। अप्सु तृतीयम्। आदित्ये तृतीयम्॥४५॥

तदेवा विजित्य। पुनरवारुद्धसन्त। तैऽग्रये पवमानाय पुरोडाशमष्टाकंपालं निरवपन्।
पश्वावा अग्निः पवमानः। यदेव पशुष्वासीत्। तत्तेनावारुन्धता। तैऽग्रये पावकाय। आपो
वा अग्निः पावकः। यदेवाप्स्वासीत्। तत्तेनावारुन्धता॥४६॥

तैऽग्रये शुचये। असौ वा आदित्योऽग्निः शुचिः। यदेवाऽऽदित्य आसीत्।
तत्तेनावारुन्धता। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। तनुवो वावैता अस्याधेयस्य। अग्नेयो वा
अष्टाकंपालोऽग्न्याधेयुमिति। यत्त निर्वपेत्। नैतानि। यथाऽऽत्मा स्यात्॥४७॥

नाङ्गानि। तादृगेव तत्। यदेतानि निर्वपेत्। न तम्। यथाऽङ्गानि स्युः। नाऽत्मा।
तादृगेव तत्। उभयानि सुह निरुप्याणि। यज्ञस्य सात्मत्वाय। उभयु वा एतस्यैन्द्रियं
वीर्यमाप्यते॥४८॥

योऽग्निमाधुत्ते। ऐन्द्राग्नेकादशकपालमनु निर्वपेत्। आदित्यं चरुम्। इन्द्राश्ची वै
देवानामयातयामानौ। ये एव देवते अयातयाम्नी। ताभ्यामेवास्मां इन्द्रियं वीर्यमवरुन्धे।
आदित्यो भवति। इयं वा अर्दितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठति। धैन्वं वा एतद्रेतः॥४९॥

यदाज्यम्। अनुहुहस्तणहुलाः। मिथुनमेवावरुन्धे। घृते भवति। यज्ञस्यालूक्षान्तत्वाय।
चत्वार आरूपेयाः प्राश्वर्णन्ति। दिशामेव ज्योतिषि ज्ञहोति। पश्वावा वा एतानि हृषीःषि।
एष रुद्रः। यदग्निः॥५०॥

यथसुद्य एतानि हूवी॒षि निर्वपेत्। रुद्रायं पशूनपि दध्यात्। अपशुर्यजमानः स्यात्। यन्नानुनिर्वपेत्। अनवरुद्धा अस्य पशवः स्युः। द्वादशसु रात्रीष्वनु निर्वपेत्। संवथ्सरप्रतिमा॑ वै द्वादशं रात्रयः। संवथ्सरेणवास्मै रुद्र॒॑ शमयित्वा। पशूनवं रुन्धे। यदेकमेकमेतानि॑ हूवी॒षि निर्वपेत्॥५१॥

यथा त्रीण्यावपनानि पूरयेत्। ताहक्तत्। न प्रजननुमुच्छिष्ठेत्। एकं निरुप्य। उत्तरे॑ समस्येत्। तृतीयमेवास्मै लोकमुच्छिष्ठेति प्रजननाय। तं प्रजयां पशुभिरनु प्रजायते। अथौ यज्ञस्यैवैषाऽभिकान्तिः। रथचक्रं प्रवर्तयति। मनुष्यरथेनैव दैवतरथं प्रत्यवरोहति॥५२॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। हौतुव्यमग्निहोत्रां(३) न हौतुव्या(३) मिति। यद्यजुषा जुहुयात्। अयथापूर्वमाहुती जुहुयात्। यन्न जुहुयात्। अग्निः परां भवेत्। तृष्णीमेव हौतुव्यम्। यथापूर्वमाहुती जुहोति। नाग्निः परांभवति। अग्नीर्घे ददाति॥५३॥

अग्निमुखानेवर्तम्नीणाति। उपबरहणं ददाति। रूपाणामवरुद्धै। अश्वं ब्रह्मणे। इन्द्रियमेवावं रुन्धे। धेनु॒॑ होत्र॑ आशिषं एवावं रुन्धे। अनुद्वाहमध्यर्थवै। वहिर्वा॑ अनुद्वान्। वहिरध्यर्थुः॥५४॥

वहिनैव वहियज्ञस्यावं रुन्धे। मिथुनौ गावौ ददाति। मिथुनस्यावरुद्धै। वासो ददाति। सर्वदेवत्यै वै वासः। सर्वा॑ एव देवताः प्रीणाति। आ द्वादशस्यो॑ ददाति। द्वादशं मासाः। संवथ्सरः। संवथ्सर एव प्रतिं तिष्ठति। काममूर्धं देयम्। अपरिमितस्यावरुद्धै॥५५॥

आदित्ये तृतीयमुपस्थासीतत्तेवारुप्त्यु स्यादांप्यते रेतोऽग्निरेकमेकमेतानि॑ हूवी॒षि निर्वपेत्यवरोहति ददात्यध्यर्थदेवेकं च॥५५॥

घर्मः शिरस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भवत्। छुर्दिस्तोकाय तनयाय यच्छ। वातः प्राणस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भवत्। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पंच। प्राचीमनुप्रदिशं प्रेहि विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा दीद्यानो विभाहि। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुर्पदे॥५६॥

अर्कशक्षुस्तदसौ सूर्यस्तदयमग्निः। सम्प्रियः पशुभिर्भवत्। यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा॑ तनूः। शुक्रं ज्योतिरजस्मा॑ तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽऽदधे। अग्निऽज्ञे ब्रह्मणा। आनुशे व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे। ये तैं अग्ने शिवे तनुवौ॑। विराद्वं स्वराद्वं। ते माविशतां॑ ते मां जिन्वताम्॥५७॥

ये तैं अग्ने शिवे तुनुवौँ। सुम्राद्वभिरुभूष्मा। ते माविशतां ते मां जिन्वताम्। ये तैं अग्ने शिवे तुनुवौँ। विभूष्मं परिभूष्मा। ते मा विशतां ते मां जिन्वताम्। ये तैं अग्ने शिवे तुनुवौँ। प्रभ्वी च प्रभूतिश्वा। ते मा विशतां ते मां जिन्वताम्। यास्ते अग्ने शिवास्तुनुव॑ः। ताभिस्त्वाऽऽदधे। यास्ते अग्ने घोरास्तुनुव॑ः। ताभिरुमुं गच्छ॥५८॥

चतुर्थदे जिन्वतां तुनुवृश्चीणि च॥३॥

[७]

इमे वा एते लोका अग्रयः। ते यदव्यावृत्ता आधीयेरन्। शोचयेयुर्यजंमानम्। धर्मः शिर् इति गारहंपत्युमा दंधाति। वातः प्राण इत्यन्वाहार्युपचंनम्। अर्कशक्तुरित्याहवृनीयम्। तेनैवैनान्व्यावर्तयति। तथा न शोचयन्ति यजंमानम्। रथन्तरमुभिगायते गारहंपत्य आधीयमाने। राथन्तरे वा अयं लोकः॥५९॥

अस्मिन्नैवैन लोके प्रतिष्ठितमा धत्ते। वामदेव्यमुभिगायत उद्दियमाणे। अन्तरिक्षं वै वामदेव्यम्। अन्तरिक्ष एवैनं प्रतिष्ठितमाधत्ते। अथो शान्तिर्वै वामदेव्यम्। शान्तमेवैन पशुव्यमुद्धरते। बृहदुभिगायत आहवृनीयं आधीयमाने। बारहंतो वा असौ लोकः। अमुष्मिन्नैवैन लोके प्रतिष्ठितमाधत्ते। प्रजापतिरुग्मिमसृजत॥६०॥

सोऽश्वोऽवारो भूत्वा पराङ्मैत्। तं वारवृन्तीयैनावारयत। तद्वारवृन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। श्यैतेन श्येती अंकुरुत। तच्छ्रैतस्य श्यैतत्वम्। यद्वारवन्तीयमभिगायते। वारयित्वैवैन प्रतिष्ठितमा धत्ते। श्यैतेन श्येती कुरुते। धर्मः शिर् इति गारहंपत्युमादंधाति। सर्शारघाणमेवैनमा धत्ते॥६१॥

उपैनमुत्तरे यज्ञो नमति। रुद्रो वा एषः। यदग्निः। स आधीयमानं ईश्वरो यजंमानस्य पशून् हिंसितोः। सम्प्रियः पशुभिरुवदित्याह। पशुभिरैवैन सम्प्रियं करोति। पशुनामहिं सायै। छुर्दिस्तोकाय तनयाय युच्छेत्याह। आमैवैतामा शास्ते। वातः प्राण इत्यन्वाहार्युपचंनम्॥६२॥

सप्राणमेवैनमा धत्ते। स्वदितं तोकाय तनयाय पितुं पुचेत्याह। अन्नमेवास्मै स्वदयति। प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्याह। विभक्तिरैवैनयोः सा। अथो नानावीर्यवैवैनौ कुरुते। ऊर्जं नो धेहि द्विपदे चतुर्ष्पद इत्याह। आमैवैतामा शास्ते। अर्कशक्तुरित्याहवृनीयम्। अर्को वै देवानामन्नम्॥६३॥

अन्नमेवाव रुन्धे। तेन मे दीदिहीत्याह। समिन्ध एवैनम्। आनशे व्यानश इति त्रिरुदिङ्ग्यति। त्रय इमे लोकाः। एष्वैवैन लोकेषु प्रतिष्ठितमा धत्ते। तत्था न कार्यम्।

वीर्जितमप्रतिष्ठितमा देहीता। उद्धृत्यैवाधायाभिमन्त्रियः। अवीर्जितमेवैनं प्रतिष्ठितमाधर्ते। विराद्व स्वराद्व यास्ते अग्ने शिवास्तुनुवस्ताभिस्त्वाऽऽदधु इत्याह। एता वा अग्ने शिवास्तुनुवः। ताभिरैवैनः समर्धयति। यास्ते अग्ने घोरास्तुनुवस्ताभिरमुं गुच्छेति ब्रूयाद्यं द्विष्प्रात्। ताभिरैवैनं परांभावयति॥६४॥

लोकोऽसूजतेनमाप्तेऽन्वाहायुपचर्णे देवानामन्त्रमेन प्रतिष्ठितमाधर्ते पञ्च च॥६॥

[८]

शमीगर्भादिग्नि मन्थति। एषा वा अग्नेर्यज्ञिया तनूः। तामेवास्मै जनयति। अदितिः पुत्रकामा। साध्येभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मौदनमपचत्। तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै धाता चार्युमा चांजायेताम्। सा द्वितीयमपचत्॥६५॥

तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्यै मित्रश्च वरुणश्चाजायेताम्। सा तृतीयमपचत्। तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या अङ्गश्च भगवान्नायेताम्। सा चतुर्थमपचत्॥६६॥

तस्यां उच्छेषणमददुः। तत्प्राश्नात्। सा रेतोऽधत्त। तस्या इन्द्रश्च विवस्वांश्चाजायेताम्। ब्रह्मौदनं पंचति। रेतं एव तद्वधाति। प्राश्नन्ति ब्राह्मणा औदनम्। यदाज्यं मुच्छिष्यते। तेन सुमिधोऽभ्यज्या देवता देवता अदिती रेतोऽधत्त॥६७॥

उच्छेषणादेव तद्रेतो धत्ते। अस्थि वा एतत्। यथसुमिधः। एतद्रेतः। यदाज्यम्। यदाज्येन सुमिधोऽभ्यज्यादधाति। अस्थ्येव तद्रेतसि दधाति। तिस आदधाति मिथुनत्वायां इयतीर्भवन्ति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मिताः॥६८॥

इयतीर्भवन्ति। यज्ञपुरुषा सम्मिताः। इयतीर्भवन्ति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मिताः। आद्रा भवन्ति। आद्रमित्व हि रेतः सिच्यते। चित्रियस्याशृत्यस्यादधाति। चित्रमेव भवति। घृतवतीभिरु देवता देवता॥६९॥

एतद्वा अग्ने प्रियं धाम। यद्घृतम्। प्रियेणैवैनं धाम्ना समर्धयति। अथो तेजसा। गायत्रीभिर्ब्रह्मणस्यादध्यात्। गायत्रच्छन्दा वै ब्राह्मणः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायां। त्रिष्टुप्भीं राजन्यस्य। त्रिष्टुप्छन्दा वै राजन्यः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायां॥७०॥

जगतीभिर्वैश्यस्य। जगतीछन्दा वै वैश्यः। स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वायां। तसंवध्मसंरं गोपायेत्। संवध्मसंरः हि रेतो हितं वर्धते। यद्येन संवध्मसे नोपनमेत्। सुमिधः पुनरादध्यात्। रेतं एव तद्वितं वर्धमानमेति। न माऽसमंशब्दीयात्। न म्लियुमुपेयात्॥७१॥

यन्माऽसमंशजीयात्। यथिन्नियंमुपेयात्। निर्वीर्यः स्यात्। नैनंग्निरुपंनमेत्। श्रांतिः
आंधास्यमानो ब्रह्मवादिनं पंचति। आदित्या वा इति उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। ते वा इतो
यन्तु प्रतिनुदन्ते। एते खलु वावाऽऽदित्याः। यद्वाह्निणाः। तैरेव सुन्त्वं गच्छति॥७२॥

नैनं प्रतिनुदन्ते। ब्रह्मवादिनौ वदन्ति। क्रां सः। अग्निः कार्यः। यौऽस्मै प्रजां
पश्चन्प्रज्ञनयतीति। शल्केस्ताऽरात्रिमग्निमिन्धीत। तस्मिन्नुपव्युषमरणी निष्ठेत्।
यथरूपभायं वाश्रिता न्याविच्छ्रायति। तादृगेव तत्। अपेदूह्य भस्माग्निं मन्थति॥७३॥

सैव साऽग्नेः सन्ततिः। तं मंथित्वा प्राश्नमुद्धरति। सुवर्धसुरमेव तद्रेतो हितं
प्रज्ञनयति। अनाहितस्तस्याग्निरित्याहुः। यः सुमिधोऽनाधायाग्निमाधुत्त इति। ताः संवर्धसे
पुरस्तादादध्यात्। संवर्धसरादेवैनंमवरुध्याऽधते। यदि संवर्धसे नादध्यात्। द्वादशया
पुरस्तादादध्यात्। सुवर्धसुरप्रतिमा वै द्वादश रात्रयः। सुवर्धसुरमेवास्याऽहिता भवन्ति।
यदि द्वादशयां नादध्यात्। अथे पुरस्तादादध्यात्। आहिता एवास्यं भवन्ति॥७४॥

द्वितीयमपचत्वतुर्थमपचत्वदिती रेतोऽप्तु सम्प्रिता घृतवर्तमभिरादयति राजन्यः स्वस्य छन्दसः प्रत्ययनस्त्वावैयादद्वच्छति मन्थति रात्रेयश्चत्वारिं च॥१०॥

[४]

प्रजापतिः प्रजा असृजत। स रिरिचानोऽमन्यत। स तपोऽतप्यत। स
आत्मन्वीर्यमपश्यत। तदेवर्धत। तदेस्माऽसहसोर्धमसृज्यत। सा विराङ्गभवत्। तां
देवासुरा व्यंगृहत। सौऽब्रवीत्युजापतिः। मम् वा एषा॥७५॥

दोहो एव युष्माकुमिति। सा ततुः प्राच्युदक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अर्थर्व पितुं
मैं गोपायेति। सा द्वितीयमुद्दक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। नर्य प्रजां मैं गोपायेति।
सा तृतीयमुद्दक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। शङ्खस्यं पशून्मैं गोपायेति॥७६॥

सा चतुर्थमुद्दक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। सप्रथं सुभां मैं गोपायेति। सा
पञ्चममुद्दक्रामत्। तत्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अहै बुधिय मन्त्रं मैं गोपायेति। अग्नीन् वाव सा
तान्व्यक्रमत। तान्प्रजापतिः पर्यगृह्णात्। अथौ पङ्किमेव। पङ्किर्वा एषा ब्राह्मणे प्रविष्टा॥७७॥

तामात्मनोऽधि निर्मितो। यदुग्निराधीयते। तस्मादेतावन्तोऽग्न्य आधीयन्ते। पाङ्कुं वा
इदङ्क सर्वम्। पाङ्कनैव पाङ्कङ्क स्पृणोति। अर्थर्व पितुं मैं गोपायेत्याह। अन्नमेवैतेन स्पृणोति।
नर्य प्रजां मैं गोपायेत्याह। प्रजामेवैतेन स्पृणोति। शङ्खस्यं पशून्मैं गोपायेत्याह॥७८॥

पृश्ने वैतेन स्पृणोति। सप्रथं सुभां मे गोपायेत्याह। सुभामेवैतेनैन्द्रियङ् स्पृणोति। अहे बुधियु मत्रे मे गोपायेत्याह। मत्रमेवैतेन श्रियङ् स्पृणोति। यदन्वाहार्यपचंनेऽन्वाहार्यपचंन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यद्वारहृपत्यु आज्यं मधिश्रयंन्ति सम्पर्कीर्याजयंन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदाहवुनीये जुहूति॥७९॥

तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यथसुभायां विजयन्ते। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। यदावसथेऽन्नं हरन्ति। तेन सोऽस्याभीष्टः प्रीतः। तथाऽस्य सर्वे प्रीता अभीष्टा आर्धीयन्ते। प्रवृत्सुथमेष्वन्नेवमुपतिष्ठेतकं मेकम्। यथा ब्राह्मणाय गृहेवासिने परिदाये गृहानेति। तादगेव तत्। पुनरागत्योपतिष्ठते। सा भागेयमेवैषां तत्। सा तते ऊर्ध्वरोहत्। सा रोहिण्यं भवत्। तद्रोहिण्यै रोहिणित्वम्। रोहिण्यामुग्निमादधीता। स्व एवैन् योनौ प्रतिष्ठितुमाधत्ते। क्रग्नोत्येनेन॥८०॥

एषा पृश्नमें गोपायेति प्रविष्टा पृश्नमें गोपायेत्याहु जुहूति तिष्ठते सुम च॥६॥ [१०]

ब्रह्म सन्धेत्तुं कृतिकामद्वान्ति द्वादशसु प्रजापतिर्वृचो दैवासुरास्तदग्निर्दर्ढः शिरं हुमे वै शंभूर्भात्प्रजापतिः स रिचिनः स तपः स अत्मन्वीय दशा॥१०॥

ब्रह्म सन्धेत्तुं तौ दिव्यावयो शन्त्वाय प्राच्येषां यदुपयुपरि यथस्यः सोऽश्वोऽवारो भूत्वा जगतीभिरशांतिः॥८०॥

ब्रह्म सन्धेत्तुमोत्येनेन॥

हरिः ॐ॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके प्रथमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः॥

उद्धन्यमानमस्या अमेघ्यम्। अपे पाप्मानं यजमानस्य हन्तु। शिवा नः सन्तु प्रदिशश्चतंसः। शं नो माता पृथिवी तोकंसाता। शं नो देवीरभिष्ठये। आपो भवन्तु पीतयैः। शं योरभि संवन्तु नः। वैश्वानुरस्य रूपम्। पृथिव्यां परिस्ससाँ। स्येनमा विशन्तु नः॥१॥

यदिदं दिवो यददः पृथिव्याः। सञ्ज्ञाने रोदंसी सम्बभूतुः। ऊर्णांकृष्णमंवतु कृष्णमूषाँ। इहोभयोर्यज्ञियमाग्मिष्ठाः। ऊर्तीः कुर्वाणो यत्पृथिवीमचरः। गुहाकारमाखुरूपं प्रतीत्या। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शुरदः सर्वीराः। ऊर्जं पृथिव्या रसमाभरन्तः। शतं जीवेम शुरदः पुरुचीः॥२॥

व्रमीभिरनुवित्तुं गुहासु। श्रोत्रं त उर्वर्बधिरा भवामः। प्रजापतिसृष्टानां प्रजानांम्। क्षुधोऽपहत्यै सुवितं नौ अस्तु। उप प्रभिन्नमिष्मूर्जं प्रजाभ्यः। सूदं गृहेभ्यो रसमाभरामि। यस्य रूपं बिन्निमामविन्दत्। गुहा प्रविष्टाऽ सरिरस्य मध्यै। तस्येदं विहंतमाभरन्तः। अछम्बद्धारमस्यां विधेम॥३॥

यत्पर्यपश्यथसरिरस्य मध्यै। उर्वीमपश्यज्ञगतः प्रतिष्ठाम्। तत्पुष्करस्याऽयतनाद्वि जातम्। पर्णं पृथिव्याः प्रथेन ए हरामि। याभिरहृहुज्ञगतः प्रतिष्ठाम्। उर्वीमिमां विश्वजनस्य भर्त्रीम्। ता नः शिवाः शर्कराः सन्तु सर्वाः। अग्ने रेतश्चन्द्र ए हिरण्यम्। अन्नाः सम्भूतममृतं प्रजासु। तथसुभरन्तुत्तरुतो निधायै॥४॥

अतिप्रयच्छु दुरितिं तरेयम्। अश्वो रूपं कृत्वा यदश्वत्येऽतिष्ठः। संवथ्सुरं देवेभ्यो निलायै। तत्ते न्यक्तमिह सम्भरन्तः। शतं जीवेम शुरदः सर्वीराः। ऊर्जः पृथिव्या अध्युत्थितोऽसि। वनस्पते शतवलशो विरोह। त्वयां वृयमिष्मूर्जं मदन्तः। रायस्पोषेण समिषा मदेम। गायत्रिया हियमाणस्य यत्तै॥५॥

पर्णमपतत्तुतीयस्यै दिवोऽधिं। सोऽयं पर्णः सोमपर्णाद्वि जातः। ततो हरामि सोमपृथस्यावरुच्यौ। देवानां ब्रह्मवादं वदतां यत्। उपाशृणोः सुश्रवा वै श्रुतोऽसि। ततो मामाविशतु ब्रह्मवर्चसम्। तथसुभरुङ्गतदवरुन्धीय साक्षात्। ययां ते सृष्टस्याग्नेः। हेतिमशमयत्प्रजापतिः। तामिमामप्रदाहाय॥६॥

द्वितीयः प्रश्नः

शमी॑ शान्तै॒ हरास्यहम्। यत्ते॑ सृष्टस्य॑ युतः। विकंक्तुं भा॒ आ॒च्छ्वातवेदः। तया॑
भूसा॑ सम्मितः। उरु॑ नो॑ लो॒कमनु॑ प्रभाहि॑। यत्ते॑ तान्तस्य॑ हृदयमाच्छिन्दञ्जातवेदः।
मरुतोऽद्विस्तमयित्वा॑। ए॒तत्ते॑ तदश्वनेः॑ सम्भरामि॑। सात्मा॑ अग्ने॑ सहृदयो॑ भवेहा॑।
चित्रियादश्वत्थासम्भृता॑ बृहत्य॑॥७॥

शरीरमभि॑ सङ्कृताः॑ स्था॑। प्रजापतिना॑ यज्ञमुखेन॑ सम्मिताः। तिस्रस्त्रिवृद्धिर्मिथुना॑
प्रजात्यै॑। अश्वत्थाद्वृव्यवाहाद्वि॑ जाताम्। अग्नेस्तनू॑ यज्ञियाँ॑ सम्भरामि॑। शान्तयोनि॑
शमीर्गर्भम्। अग्ने॑ प्रजनयितवै॑। यो॑ अश्वत्थः॑ शमीर्गर्भः। आरुरोह॑ त्वे॑ सचाँ॑। तं॑ तै॑ हरामि॑
ब्रह्मणा॑॥८॥

यज्ञियै॑ केतुभिः॑ सुहा॑। यं॑ त्वा॑ सुमभरञ्जातवेदः। यथाशरीरं॑ भूतेषु॑ न्यक्तम्। स सम्भृतः॑
सीद॑ शिवः॑ प्रजाभ्यः। उरु॑ नो॑ लो॒कमनुनेषि॑ विद्वान्। प्रवेधसे॑ कवये॑ मेध्याया॑। वचो॑
वन्दारु॑ वृषभाय॑ वृष्णौ॑। यतो॑ भूयमभय॑ तत्रो॑ अस्तु। अवे॑ देवान्॑ यज्ञे॑ हेष्यान्। सुमिधाऽग्नि॑
दुवस्यता॑॥९॥

॥घृत-सूक्तम्॥

घृतैर्बोधयतातिथिम्। आऽस्मिन्॑ हृव्या॑ ज्ञुहोतन। उप॑ त्वाऽग्ने॑ हृविष्मतीः। घृताचीर्यन्तु॑
हर्यत। जुषस्व॑ सुमिधो॑ मम। तं॑ त्वा॑ सुमिद्विरङ्गिरः। घृतेन॑ वर्धयामसि। बृहच्छोचा॑ यविष्ठा॑।
सुमिध्यमानः॑ प्रथमो॑ नु॑ धर्मः। समुक्तुभिरज्यते॑ विश्ववारः॥१०॥

शोचिष्केशो॑ घृतनिर्णिकपावकः। सुयज्ञो॑ अग्निर्यजथाय॑ देवान्। घृतप्रतीको॑
घृतयोनिरग्निः। घृतै॑ समिष्टो॑ घृतमस्यान्नम्। घृतप्रूपस्त्वा॑ सरितो॑ वहन्ति। घृत॑
पिबैन्त्सुयजा॑ यक्षि॑ देवान्। आयुर्दा॑ अग्ने॑ हृविषो॑ जुषाणः। घृतप्रतीको॑ घृतयोनिरेषि। घृत॑
पीत्वा॑ मधु॑ चारु॑ गव्यम्। पितेर्व॑ पुत्रमुक्तिरक्षतादिमम्॥११॥

त्वामग्ने॑ समिधानं॑ यविष्ठ। देवा॑ दूतं॑ चक्रिरे॑ हव्यवाहम्। उरुब्रयसं॑ घृतयोनिमाहृतम्।
त्वेषं॑ चक्षुर्दधिरे॑ चोदयन्वति। त्वामग्ने॑ प्रदिव॑ आहृतं॑ घृतेन। सुमायवः॑ सुषमिधा॑ सर्मधिरे।
स वावृधान॑ ओषधीभिरुक्षितः। उरु॑ ऋयाऽसि॑ पार्थिवा॑ वितिष्ठसे। घृतप्रतीकं॑ व क्रृतस्य॑
धूरषदम्। अग्निं॑ मित्रं॑ न समिधानं॑ क्रृञ्जते॥१२॥

इन्यानो॑ अक्रो॑ विदथैषु॑ दीद्यता॑। शुक्रवर्णमुदु॑ नो॑ यस्ते॑ धियम्। प्रजा॑ अग्ने॑ संवासय।

द्वितीयः प्रश्नः

आशाश्च पुशुभिः सुहा राष्ट्राण्यस्मा आधेहि। यान्यासैन्सवितुः सुवे। मुही विशपली सदने क्रतस्य। अर्वाची एत धरुणे रथीणाम्। अन्तर्वक्ती जन्यं जातवैदसम्। अध्वराणं जनयथः पुरोगाम्॥१३॥

आरोहतं दशतः शक्तरीमम्। क्रतेनाग्नु आयुषा वर्चसा सुहा। ज्योगजीवन्तु उत्तरामुत्तराः समाम्। दर्शमुहं पूर्णमासं यज्ञं यथा यज्ञौ। क्रत्विंयवती स्थो अग्निरेतसौ। गर्भं दधाथां ते वामुहं ददेत्। तथ्मत्यं यद्वीरं बिभृथः। वीरं जनयिष्यथः। ते मत्प्रातः प्रजनिष्येथे। ते मा प्रजाते प्रजनिष्यथः॥१४॥

प्रजयां पुशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन सुवर्गे लोके। अनृताथस्त्यमुपैमि। मानुषादैव्यमुपैमि। दैर्वीं वाचं यच्छामि। शल्कैरग्निमित्यानः। उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्क्रत्वा। अतिं मृत्युं तंराम्युहम्। जातवेदो भुवनस्य रेतः। इह सिंशु तपसो यज्ञनिष्पत्तेः॥१५॥

अग्निंश्चत्यादधिं हव्यवाहम्। शमीग्नभाज्जनयन् यो मयोभूः। अयं ते योनिरक्रत्वियः। यतो जातो अरोचथाः। तं जानन्तेन्न आरोह। अथां नो वर्धया रथिम्। अपेत् वीत् वि च सर्पतातः। येऽत्र स्थ पुरुणा ये च नूतनाः। अदादिदं युमोऽवसानं पृथिव्याः। अक्रन्तिमं पितरो लोकमस्मै॥१६॥

अग्नेर्भस्मास्यग्ने: पुरीषमसि। संज्ञानमसि कामधरणम्। मयि ते कामधरणं भूयात्। संवः सृजामि हृदयानि। सःसृष्टुं मनो अस्तु वः। सःसृष्टः प्राणो अस्तु वः। सं या वः प्रियास्तुनुवः। सं प्रिया हृदयानि वः। आत्मा वौ अस्तु सम्प्रियः। सम्प्रियास्तुनुवो मम॥१७॥

कल्पेतां द्यावापृथिवी। कल्पन्तामाप् ओषधीः। कल्पन्तामुग्रयः पृथक्। मम ज्यैष्ठायु सत्रताः। येऽग्रयः समनसः। अन्तरा द्यावापृथिवी। वासन्तिकावृत् अभि कल्पमानाः। इन्द्रिमिव देवा अभि सं विशन्तु। दिवस्त्वा वीर्येण। पृथिव्यै महिम्ना॥१८॥

अन्तरिक्षस्य पोषेण। सर्वपशुमादधे। अर्जीजनन्त्रमृतं मर्त्यासः। अस्त्रेमाणं तुरणि वीडुजम्भम्। दश स्वसारो अग्रुवः समीचीः। पुमांसं जातमभि सर्वभन्ताम्। प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभि प्राणिमि। पृष्णः पोषेण मह्यम्। दीर्घयुत्वाय शतशारदाय। शतश शरद्यु आयुषे वर्चसे॥१९॥

जीवात्वै पुण्याया। अहं त्वदस्मि मदसि त्वमेतत्। ममासि योनिस्तव योनिरस्मि। ममैव सन्वहं हृव्यान्यग्ने। पुत्रः पित्रे लोकूकृज्ञातवेदः। प्राणे त्वाऽमृतमादधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोप्तारं गुर्त्यै। सुगारुहुपत्यो विदहन्नरातीः। उषसः श्रेयसीः श्रेयसीदधत्॥२०॥

अग्ने सुपत्राऽ अप् बाधमानः। रायस्पोषुमिषुमूर्जमसासु धेहि। इमा उ मामुपतिष्ठन्तु रायः। अभिः प्रजाभिरिह संवंसेय। इहो इडा तिष्ठतु विश्वरूपी। मध्ये वसोर्दीदिहि जातवेदः। ओजसे बलाय त्वोद्यच्छे। वृषणे शुष्मायाऽज्युषे वर्चसे। सुपत्रतूरसि वृत्रतः। यस्ते देवेषु महिमा सुवर्गः॥२१॥

यस्ते आत्मा पशुषु प्रविष्टः। पुष्टिर्या तै मनुष्येषु पप्रथे। तयो नो अग्ने जुषमाण एहिं। दिवः पृथिव्याः पर्यन्तरिक्षात्। वातात्पशुभ्यो अध्योषधीभ्यः। यत्र यत्र जातवेदः सम्भूथा ततो नो अग्ने जुषमाण एहिं। प्राचीमनु प्रदिशुं प्रेहिं विद्वान्। अग्नेरग्ने पुरो अग्निर्भवेह। विश्वा आशा दीद्यानो वि भाहि॥२२॥

ऊर्ज नो धेहि द्विपदे चतुष्पदे। अन्वग्निरुषसामग्रमख्यत्। अन्वहानि प्रथमो जातवेदाः। अनु सूर्यस्य पुरुत्रा च रश्मीन्। अनु द्यावापृथिवी आतंतान। विक्रमस्व महाऽ असि। वेदिषन्मानुषेभ्यः। त्रिषु लोकेषु जागृहि। यदिदं दिवो यदुदः पृथिव्याः। सुविदाने रोदसी सं बभूवतुः॥२३॥

तयोः पृष्ठे सीदतु जातवेदाः। शम्भुः प्रजाभ्यस्तनुवे स्योनः। प्राणं त्वाऽमृत आ दधामि। अन्नादमन्नाद्याय। गोप्तारं गुर्त्यै। यत्ते शुक्र शुक्रं वर्चः शुक्रा तनूः। शुक्रं ज्योतिरजंस्म। तेन मे दीदिहि तेन त्वाऽदधेषु। अग्निनाऽग्ने ब्रह्मणा। आनशे व्यानशे सर्वमायुर्व्यानशे॥२४॥

नर्य प्रजां मै गोपाय। अमृतत्वाय जीवसैः। जातां जनिष्यमाणां च। अमृते सुत्ये प्रतिष्ठिताम्। अर्थव पितुं मै गोपाय। रसमन्नमिहाऽज्युषे। अदब्यायोशीततनो। अविष्नः पितुं कृणु। शङ्स्य पशून्मै गोपाय। द्विपादो ये चतुष्पदः॥२५॥

अष्टाशकाश्च य इहाग्ने। ये चैक्षफा आशुगाः। सप्रथ सुभां मै गोपाय। ये च सभ्याः सभासदः। तानिन्द्रियावतः कुरु। सर्वमायुरुपांसताम्। अहे बुधियु मन्त्रे मै गोपाय। यमृषयम्भैविदा विदुः। ऋचः सामानि यजूऽषि। सा हि श्रीरमृतां सुताम्॥२६॥

चतुः शिखण्डा युवतिः सुपेशाः। घृतप्रतीका भुवनस्य मध्यै। मर्मज्यमाना महुते

सौभग्याय। मह्यं धुक्ष्व यजमानाय कामान्। इहैव सन्तत्र सतो वौ अग्रयः। प्राणेन वाचा
मनसा बिमर्मि। तिरो मा सन्तमायुर्मा प्रहासीत्। ज्योतिषा वो वैश्वानरेणोपतिष्ठ। पञ्चधा-
उग्नीन्व्यक्रामत्। विराट्थसुष्टा प्रजापते:। ऊर्ध्वाऽजरोहद्रोहिणी। योनिरग्ने: प्रतिष्ठितिः॥२७॥
विशनु नः पूर्वचिरिदं नियायु यतेऽपदाहाय वृहत्यौ ब्रह्मणा दुवस्यत विश्वार इमंज्ञते पुण्यां प्रजनयिष्यते जनिष्यतेऽस्मै मम महिमा
वर्चसे दधंभूर्वर्गो भाहि सम्भूतरायुव्यानशे चतुर्पदः सुतां प्रजापतेऽच्च च॥२७॥

[१]

नवैतान्यहानि भवन्ति। नव वै सुवर्गा लोकाः। यदेतान्यहान्युपयन्ति। नवस्वेव
तथसुवर्गेषु लोकेषु सुत्रिणः प्रतितिष्ठन्तो यन्ति। अग्निष्टोमाः परः सामानः कार्या इत्याहुः।
अग्निष्टोमसमितः सुवर्गो लोक इति। द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि। द्वादश मासाः
संवर्धस्तः। तत्तत्र सूर्यम्। उक्थ्या एव सप्तदशाः परः सामानः कार्याः॥२८॥

पशवो वा उक्थानि। पशुनामवरुद्धौ। विश्वजिदभिजितावग्निष्टोमौ। उक्थ्याः सप्तदशाः
परः सामानः। ते सङ्स्तुता विराजमभि सं पद्यन्ते। द्वे चर्चावितिरिच्येते। एकंया
गौरतिरिक्तः। एक्याऽयुरुनः। सुवर्गो वै लोको ज्योतिः। ऊर्ग्विराट्॥२९॥

सुवर्गमेव तेन लोकमभि जयन्ति। यत्परः राथन्तरम्। तत्रथमेऽहंकार्यम्।
बृहद्वितीयैः। वैरूपं तृतीयैः। वैराजं चतुर्थैः। शाक्तरं पञ्चमे। रैवतः पृष्ठे। तदु पृष्ठेभ्यो
नयन्ति। सन्तनय एते ग्रहां गृह्यन्ते॥३०॥

अतिग्राह्याः परः सामसु। इमानेवैतर्लोकान्सन्तन्वन्ति। मिथुना एते ग्रहां गृह्यन्ते।
अतिग्राह्याः परः सामसु। मिथुनमेव तैर्यजमाना अवरुद्धते। बृहत्पृष्ठं भवति। बृहद्वै
सुवर्गो लोकः। बृहतैव सुवर्ग लोकं यन्ति। त्रयस्त्रिःशि नाम साम। माघ्यं दिने पवमाने
भवति॥३१॥

त्रयस्त्रिःशद्वै देवताः। देवतां एवावरुद्धते। ये वा इतः पराञ्च य संवर्धस्तरमुपयन्ति। न
हैनं ते स्वस्ति समश्जुवते। अथ येऽमुतोऽर्वाञ्चमुपयन्ति। ते हैनः स्वस्ति समश्जुवते।
एतद्वा अमुतोऽर्वाञ्चमुपयन्ति। यदेवम्। यो ह खलु वाव प्रजापतिः। स उवेवेन्द्रः। तदु
देवेभ्यो नयन्ति॥३२॥

कार्यां विगड्हन्ते पवमाने भवतीन्द्र एकं च॥५॥

[२]

सन्ततिर्वा एते ग्रहाः। यत्परः सामानः। विष्वान्दिवाकीर्त्यम्। यथा शालायै पक्षसी।
एव य संवर्धस्तरस्य पक्षसी। यदेतेन गृह्यन्ते। विष्वी संवर्धस्तरस्य पक्षसी व्यवसः सेयाताम्।
आर्तिमाच्छेयुः। यदेते गृह्यन्ते। यथा शालायै पक्षसी मध्यमं वृशमभि संमायच्छेति॥३३॥

एवं संवर्धस्य पक्षसी दिवाकीर्त्यमभि सं तन्वन्ति। नार्तिमार्च्छन्ति। एकविश्वमहर्भवति। शुक्राग्रा ग्रहां गृह्यन्ते। प्रत्युत्तेष्यै सयुत्वाय। सौर्यं एतदहः पशुरालभ्यते। सौर्योऽतिग्राह्यो गृह्यते। अहरेव रूपेण समर्घयन्ति। अथो अहं एवैष बलिर्हियते। सूतैतदहरतिग्राह्यो गृह्यन्ते॥३४॥

सुस वै शीरूपण्याः प्राणाः। असावादित्यः शिरः प्रजानाम्। शीरूषन्नेव प्रजानां प्राणान्दधाति। तस्मांसुस शीरूषन्नाणाः। इन्द्रो वृत्रं हुत्वा। असुरान्पराभाव्य। स इमांलोकानभ्यजयत। तस्यासौ लोकोऽनभिजित आसीत्। तं विश्वकर्मा भूत्वाऽभ्यजयत। यद्वैश्वकर्मणो गृह्यते॥३५॥

सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। प्र वा एतेऽस्मालोकाच्यवन्ते। ये वैश्वकर्मणं गृह्णते। आदित्यः श्वो गृह्यते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। अन्यौन्यो गृह्यते। विश्वान्येवान्येन कर्मणि कुर्वाणा यन्ति। अस्यामन्येन प्रति तिष्ठन्ति। तावाऽपराधांसंवर्धस्यान्योन्यो गृह्यते। तावुभौ सुह मंहाव्रते गृह्यते। यज्ञस्यैवान्तं गत्वा। उभयोर्लोकयोः प्रति तिष्ठन्ति। अकर्यमुक्यं भवति। अन्नाद्यस्यावरुद्धै॥३६॥

सुमायच्छत्यतिग्राह्यां गृह्यन्ते गृह्यते संवर्धस्यान्योन्यो गृह्यते पञ्च च॥४॥ [३]

एकविश्व एष भवति। एतेन वै देवा एकविश्वेन। आदित्यमित उत्तमश्च सुवर्गं लोकमारोहयन्। स वा एष इत एकविश्वः। तस्य दशावस्तादहानि। दशं परस्तात्। स वा एष विराज्युभयतः प्रतिष्ठितः। विराजि हि वा एष उभयतः प्रतिष्ठितः। तस्मादन्तरमौ लोकौ यन्। सर्वेषु सुवर्गेषु लोकेष्वभितपत्रेति॥३७॥

देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। पराचोऽतिपादादबिभयुः। तं छन्दोभिरद्धृहृधत्यै। देवा वा आदित्यस्य सुवर्गस्य लोकस्य। अवाचोऽवपादादबिभयुः। तं पश्चभीरुशिमभिरुद्वयन्। तस्मादेकविश्वेऽहन्पश्च दिवाकीर्त्यानि क्रियन्ते। रशमयो वै दिवाकीर्त्यानि। ये गायत्रीषूतरयोः पवमानयोः॥३८॥

महादिवाकीर्त्यश्च होतुः पृष्ठम्। विकर्ण ब्रह्मसामम्। भासोऽग्निष्टोमः। अथैतानि पराणि। परैर्वै देवा आदित्यश्च सुवर्गं लोकमपारयन्। यदपारयन्। तत्पराणां परत्वम्। पारयन्त्येन पराणि। य एवं वेदो। अथैतानि स्पर्णाणि। स्परैर्वै देवा आदित्यश्च सुवर्गं लोकमस्पारयन्। यदस्पारयन्। तथस्पराणां स्परत्वम्। स्पारयन्त्यैनुङ्ग स्पराणि। य एवं वेदो॥३९॥

पुति पवमानयोः स्पर्णिं पञ्च च॥३॥

[४]

अप्रतिष्ठां वा एुते गच्छन्ति। येषाँ संवथ्सरेऽनासेऽथ। एुकादशीन्याप्यतौ। वैष्णवं वामनमालभन्ते। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञमेवालभन्ते प्रतिष्ठित्यै। ऐन्द्राश्रमालभन्ते। इन्द्राश्री वै देवानामयोतयामानौ। ये एुव देवते अयातयाम्नी। ते एुवाऽलभन्ते॥४०॥

वैश्वदेवमालभन्ते। देवता एुवावरुन्धते। द्यावापृथिव्या धेनुमालभन्ते। द्यावापृथिव्योरेव प्रति तिष्ठन्ति। वायुव्यं वृथसमालभन्ते। वायुरेवैयौ यथाऽयतुनादेवता अवरुन्धे। आदित्यामविं वशामालभन्ते। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति। मैत्रावरुणीमालभन्ते॥४१॥

मित्रेणैव यज्ञस्य स्विष्ट शमयन्ति। वरुणेन दुरिष्टम्। प्राजापत्यं तूपरं महाब्रत आलभन्ते। प्राजापत्योऽतिग्राह्यौ गृह्णते। अहरेव रूपेण समर्धयन्ति। अथो अहं एुवैष बलिरहियते। आग्नेयमा लभन्ते प्रति प्रज्ञात्यै। अजपेत्वान् वा एुते पूर्वमसैरवं रुन्धते। यदेते गव्याः पशवं आलभन्ते। उभयेषां पशुनामवरुद्धै॥४२॥

यदतिरिक्तामेकादशिनौमालभेरन्। अप्रियं भ्रातुव्यमध्यतिरिच्येत। यद्वौ द्वौ पशु समस्येयुः। कर्नीय आयुः कुर्वीरन्। यदेते ब्राह्मणवन्तः पशवं आलभन्ते। नाप्रियं भ्रातुव्यमध्यतिरिच्यते। न कर्नीय आयुः कुर्वते॥४३॥

ते एुवालभन्ते मैत्रावरुणीमालभन्ते उवरुद्धै सुस च॥४॥

[५]

प्रजापतिः प्रजाः सृष्टा वृत्तोऽशयत्। तं देवा भूतानां रसं तेजः सम्भृत्या तेनैनमभिषज्यन्। महानववर्तीति। तन्महाब्रतस्य महाब्रतत्वम्। महद्वृतमिति। तन्महाब्रतस्य महाब्रतत्वम्। महुतो ब्रृतमिति। तन्महाब्रतस्य महाब्रतत्वम्। पञ्चविंशः स्तोमो भवति॥४४॥

चतुर्विंशत्यर्धमासः संवथ्सरः। यद्वा एुतस्मिन्नसंवथ्सरेऽधि प्राजायत। तदन्नं पञ्चविंशत्यमभवत्। मध्यतः क्रियते। मध्युतो ह्यन्नमशितं धिनोति। अथो मध्युत एव प्रजानामूर्ध्यते। अथ यद्वा इदमन्ततः क्रियतौ। तस्मादुदन्ते प्रजाः समेघन्ते। अन्ततः क्रियते प्रजननायैव। त्रिवृच्छिरो भवति॥४५॥

त्रेधाविहितं हि शिरः। लोमं छवीरस्थि। परांचा स्तुवन्ति। तस्मात्तथस्त्वगेव। न मेद्युतोऽनु मेद्यति। न कृश्युतोऽनु कृशयति। पञ्चदशौऽन्यः पक्षो भवति। सुपदशौऽन्यः। तस्माद्वयाः स्यन्यतुरमर्धमुभि पूर्यावर्तन्ते। अन्यतुरतो हि तद्वर्तीयः क्रियतौ॥४६॥

पञ्चविंश आत्मा भवति। तस्मान्मध्यतः पश्वो वरिष्ठाः। एकविंशं पुच्छम्। द्विपदासु स्तुवन्ति प्रतिष्ठित्यै। सर्वेण सह स्तुवन्ति। सर्वेण ह्यात्मनाऽऽत्मन्वी। सहोत्पत्तन्ति। एकैकामुच्छिंषन्ति। आत्मन् ह्यङ्गानि बद्धानि। न वा एतेन सर्वः पुरुषः॥४७॥

यदित इतो लोमानि दतो नखान्। पुरिमादः क्रियन्ते। तान्येव तेन प्रत्युप्यन्ते। औदुम्बरस्तल्पो भवति। ऊर्ग्वा अन्नमुदुम्बरः। ऊर्ज एवान्नाद्यस्यावरुच्यौ। यस्य तल्पसद्यमनभिजितुङ्ग स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यमभिजयनीति तल्पमारुह्योद्भायेत्। तल्पसद्यमेवाभि जयति॥४८॥

यस्य तल्पसद्यमभिजितुङ्ग स्यात्। स देवानां साम्यक्षे। तल्पसद्यं मा पराजेषीति तल्पमारुह्योद्भायेत्। न तल्पसद्यं पराजयते। प्लेह्नं शः सति। महो वै प्लेह्नः। महस एवान्नाद्यस्यावरुच्यौ। देवासुराः संयत्ता आसन्। त आंदित्ये व्यायच्छन्त। त देवाः समजयन्॥४९॥

ब्राह्मणश्च शूद्रश्च चर्मकर्ते व्यायच्छेते। दैव्यो वै वर्णो ब्राह्मणः। असुर्यः शूद्रः। इमेऽराध्यमुरिमे सुभूतमकन्नित्यन्यतरो ब्रूयात्। इम उद्वासीकरिण इमे दुर्भूतमकन्नित्यन्यतरः। यदेवैषां सुकृतं या राद्धिः। तदन्यतरोऽभि श्रीणाति। यदेवैषां दुष्कृतं याऽराद्धिः। तदन्यतरोऽप्तं हन्ति। ब्राह्मणः सं जयति। अमुमेवाऽऽदित्यं भ्रातुव्यस्य संविन्दन्ते॥५०॥

भवति भवतु क्रियते पुरुषो जयत्यजयञ्जयत्येकं च॥५१॥

[६]

उद्धन्यमानं नवेतानि सन्ततिरकविंश एषोऽप्तिष्ठां प्रजापतिर्वृत्तः पद॥६॥
उद्धन्यमानं शोचिष्येत्युशोऽप्ते सुपतानन्तिग्राह्यां वैश्वदेवमालंभन्ते पञ्चाशत्॥५०॥
उद्धन्यमानं सविन्दन्ते॥

हरिः ॐ॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके द्वितीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः॥

देवासुराः संयंता आसन्। ते देवा विंज्यमुपयन्तः। अग्नीषोमंयोस्तेजस्विनीस्तुनूः सन्ध्यंदधता। इदमुं नो भविष्यति। यदिं नो जेष्यन्तीति। तेनाग्नीषोमावपांक्रामताम्। ते देवा विजित्यां अग्नीषोमावन्वैच्छन्। तैऽग्निमन्वविन्दन्तुषूर्घ्मन्नम्। तस्यु विभक्तीभिस्तेजस्विनीस्तुनूरवांरुद्धत॥१॥

ते सोममन्वविन्दन्। तमंग्रन्। तस्यं यथाऽभिज्ञायं तनूर्व्यगृह्णता। ते ग्रहां अभवन्। तद्वहाणां ग्रहत्वम्। यस्येवं विदुषो ग्रहां गृह्यन्ते। तस्यु त्वैव गृहीताः। नानाऽऽग्नेयं पुनराधेये कुर्यात्। यदनांग्नेयं पुनराधेये कुर्यात्। व्यृद्धमेव तत्॥२॥

अनांग्नेयं वा एतलक्ष्यते। यथस्मिधुस्तनूनपांतमिडो बुरुहर्यजति। उभावांग्नेयावाज्यं भागौ स्याताम्। अनांज्यभागौ भवतु इत्याहुः। यदुभावांग्नेयावन्वश्चाविति। अग्नये पवमानायोत्तरः स्यात्। यत्पवमानाय। तेनाऽज्यभागः। तेनं सौम्यः। बुधंन्वत्यांग्नेयस्याऽज्यभागस्य पुरोऽनुवाक्यां भवति॥३॥

यथां सुसं बोधयति। तादगेव तत्। अग्निन्यक्ताः पक्षीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाऽऽग्नेयं सर्वं भवति। एकुधा तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनंमीश्वरा प्रदहु इति। नेति ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कुतयंजुः सम्पूर्तसम्भारु इत्याहुः॥४॥

न सुभूत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु। सुभूत्यां एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ। तेनोपाशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराधेयः। यथोपाशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुर्घ्मजति। यथां नष्टं वित्वा प्राहुयमिति। तादगेव तत्। एकुधा तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनंमीश्वरा प्रदहु इति। तत्थां नोपैति। प्रयाजानूयाजेष्वेव विभक्तिः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ स्याताम्। एवं पक्षीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्यजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्। अनांग्नेयं वा एतलक्ष्यत् इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुक्तमं पक्षीसंयाजानाम्।

तृतीयः प्रश्नः

तेनाऽऽप्रेयम्। तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्यते तद्वति समृद्धतसम्भार इत्याहुरिष्वच्छति पक्षोसंयुजा नवं च॥८॥

[१]

देवा वै यथादरशं यज्ञानाहरन्ता। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिग्रात्रम्। ते सूहैव सर्वे वाजुपेयमपश्यन्। ते। अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तेऽब्रुवन्। आजिमस्य धावुमेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुद्देजयत्। तेनायजत। स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत्। अगच्छुभ्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै उज्येष्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजुपेयेन यजाते। गच्छति स्वाराज्यम्। अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै उज्येष्याय। स वा एष ब्राह्मणस्य चैव राजुन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजुपेय इत्याहुः। वाजाप्ये वा एषः। वाजुङ्ग ह्येतेन देवा ऐफ्सन्। सोमो वै वाजुपेयः। यो वै सोमं वाजुपेयं वेद॥१०॥

वाज्येवैनं पीत्वा भंवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै वाजुपेयः। य एवं वेद। अत्यन्तम्। आऽस्यान्नादो जायते। ब्रह्म वै वाजुपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्तम्। आऽस्य ब्रह्मा जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। कुरोति वाचा वीर्यम्। ऐनं वाचा गच्छति। अपिवर्तीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यौ यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजुपेयमधत्। तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यद्वाजुपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता वा एता उज्जितये व्याख्यायन्ते। यज्ञस्य सर्वत्वाय। देवतानामनिर्भागाय। देवा वै ब्रह्मणश्चान्तस्य च शमलमपाप्नन्। यद्वाह्मणः शमलमार्सीत्। सा गाथां नाराशुङ्गस्यभवत्। यदन्तस्य। सा सुरां॥१३॥

तस्माद्वायतश्च मत्तस्य च न प्रतिगृह्ण्यम्। यत्प्रतिगृह्णीयात्। शमलं प्रतिगृह्णीयात्। सर्वा वा एतस्य वाचोऽवरुद्धाः। यो वाजपेययाजी। या पृथिव्यां याऽग्नौ या रथन्तरे। याऽन्तरिक्षे या वायौ या वामदेव्ये। या दिवि याऽदित्ये या बृहति। याऽप्सु यौषधीषु या वनस्पतिषु। तस्माद्वाजपेययाज्यात्मिजीनः। सर्वा ह्यस्य वाचोऽवरुद्धाः॥१४॥

धावुमेति ज्यैष्ठांयु वेदं ब्रह्मा जायते वाजुपेयः सुराऽर्जित्जीन् एकं च॥७॥

[२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धता। तदंतिग्राह्यैरतिगृह्यावारुन्धता। तदंतिग्राह्याणामति-
ग्राह्यत्वम्। यदंतिग्राह्या॒ गृह्यन्ते॑। यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावं रुन्धे। तदेव तैरतिगृह्यावं रुन्धे।
पश्च गृह्यन्ते। पाङ्गो यज्ञः। यावानेव यज्ञः। तमास्वाऽवं रुन्धे॥१५॥

सर्वं ऐन्द्रा भवन्ति। एकुद्घैव यजंमान इन्द्रियं दधति। सुसदंश प्राजापत्या ग्रहा॑
गृह्यन्ते। सुसदंशः प्रजापतिः। प्रजापतेरात्यै। एकंयुर्चा गृह्णाति। एकुद्घैव यजंमाने वीर्यं
दधाति। सोमग्रहाऽश्च सुराग्रहाऽश्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां परममन्त्रम्। यथ्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यथ्सुरा॑। परमेणैवास्मा॑ अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवं रुन्धे।
सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः। यथ्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा॑ तेजो॑
यजंमाने दधाति। सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छमलम्। यथ्सुरा॑॥१७॥

अन्नस्यैव शमलेन॑ शमलं यजंमानादपहन्ति। सोमग्रहाऽश्च सुराग्रहाऽश्च गृह्णाति।
पुमान्॑ वै सोमः। स्त्री सुरा॑ तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति प्रजननाय।
आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जाया॑ सुराग्रहैः। तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिलो॑के स्त्रिय॒॑
सम्भवति। वाजुपेयाभिजितुङ् ह्यस्य॥१८॥

पूर्वे सोमग्रहा॑ गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्ष॑ सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्ष॒॑
सुराग्रहान्। पापुवस्यसस्य विधृत्यै। एष वै यजंमानः। यथ्सोमः। अन्न॒॑ सुरा॑। सोमग्रहाऽश्च
सुराग्रहाऽश्च व्यतिषजति। अन्नाद्येनैवैनं व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थ॑ सं मा॑ भद्रेण पृक्षेत्याह। अन्नं॑ वै भद्रम्। अन्नाद्येनैवैन॒॑ स॒सृजति।
अन्नस्य॑ वा एतच्छमलम्। यथ्सुरा॑। पाप्वेव खलु॑ वै शमलम्। पाप्मना॑ वा एनमेतच्छमलेन॒॑
व्यतिषजति। यथ्सोमग्रहाऽश्च सुराग्रहाऽश्च व्यतिषजति। विपृचः॑ स्थ॑ वि मा॑ पाप्मना॑
पृक्षेत्याह। पाप्मनैवैन॒॑ शमलेन॒॑ व्यावर्तयति॥२०॥

तस्माद्वाजपेययाजी॑ पूतो॑ मेध्यो॑ दक्षिण्यः। प्राङ्ग्रह्वति सोमग्रहैः। अमुमेव॑ तैर्लोक-
मभिजंयति। प्रत्यङ्गम्भुराग्रहैः। इममेव॑ तैर्लोकमभिजंयति। प्रतिष्ठन्ति॑ सोमग्रहैः। यावदेव
सत्यम्। तेन॑ सूयते। वाजुसृज्य॑ सुराग्रहान् हरन्ति। अनृतेनैव विश॒॑ स॒सृजति।
हिरण्यपात्रं मध्यो॑ पूर्णं ददाति। मधुव्योऽसारीति॑। एकुधा॑ ब्रह्मण॑ उप॑ हरति। एकुधैव
यजंमान॑ आयुस्तेजौ॑ दधाति॥२१॥

आत्माऽवं रुन्धे सोमः शमलु यथुरुग्न ह्यस्यैन् व्यतिपञ्जति व्यावर्तयति सृजति चुत्वारिं च॥७॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। नाग्निष्ठेमो नोकथ्यः। न पोडुशी नातिरुत्रः। अथ कस्माद्वाजुपेये
सर्वे यज्ञक्रतवोऽवरुध्यन्त इति। पशुभिरिति ब्रूयात्। आग्नेयं पुशुमालंभते। अग्निष्ठेमेव
तेनावं रुन्धे। ऐन्द्रग्रेनोकथ्यम्। ऐन्द्रेण पोडुशिनः स्तोत्रम्। सारस्वत्याऽतिरुत्रम्॥२२॥

मारुत्या बृहतः स्तोत्रम्। एुतावन्तो वै यज्ञक्रतवः। तान्यशुभिरेवावं रुन्धे। आत्मानंमेव
स्पृणोत्यग्निष्ठेमेन। प्राणापानावुकथ्यैन। वीर्यं पोडुशिनः स्तोत्रेण। वाचंमतिरुत्रेण। प्रुजां
बृहतः स्तोत्रेण। इममेव लोकमुभिजंयत्यग्निष्ठेमेन। अन्तरिक्षमुकथ्यैन॥२३॥

सुवर्गं लोकं पोडुशिनः स्तोत्रेण। देवयानानेव पथ आरोहत्यतिरात्रेण। नाकं रोहति
बृहतः स्तोत्रेण। तेजं एवाऽत्मन्यत्त आग्नेयेन पशुनाौ। ओजो बलमैन्द्राग्रेन। इन्द्रियमैन्द्रेण।
वाचं सारस्वत्या। उभावेव दैवलोकं च मनुष्यलोकं चाभिजंयति मारुत्या वृशयाौ। सुसदंश
प्राजापुत्यान्यशूनालंभते। सुसदुशः प्रुजापतिः॥२४॥

प्रजापतेरास्यै। श्यामा एकरूपा भवन्ति। एवमिव हि प्रुजापतिः समृद्धौ।
तान्यर्यग्निकृतानुशृजति। मरुतो यज्ञमजिधाऽसन्नजापतेः। तेष्यं एुतां मारुतीं
वशामालंभत। तयैवैनानशमयत्। मारुत्या प्रचर्य। एुतान्संज्ञपयेत्। मरुतं एव
शोमायित्वा॥२५॥

एतैः प्रचरति। यज्ञस्याघाताय। एकधा वृपा जुहोति। एकदेवत्यां हि। एुतो। अथो
एकधैव यज्ञमाने वीर्यं दधाति। नैवारेण सुसदंशशरावेणैतरहि प्रचरति। एतत्पुरोडाशा
ह्यैते। अथो पशुनामेव छिद्रमपिदधाति। सारस्वत्योत्तमया प्रचरति। वाग्वै सरस्वती।
तस्मात्प्राणानां वारुत्तमा। अथो प्रजापतावेव यज्ञं प्रतिष्ठापयति। प्रुजापतिरुहि वाक्।
अपन्नदती भवति। तस्मान्मनुष्याः सर्वां वाचं वदन्ति॥२६॥

अतिरुत्रमन्तरिक्षमुकथ्यैन प्रुजापतिः शमिथित्वोत्तमया प्रचरति पदं च॥५॥ [४]

सुवित्रं जुहोति कर्मणः कर्मणः पुरस्तात्। कस्तद्वेदेत्याहुः। यद्वाजुपेयस्य पूर्वं
यदपरमिति। सुवितृप्रसूत एव यथापूर्वं कर्माणि करोति। सर्वेनेसवने जुहोति। आक्रमणमेव
तथसेतुं यज्ञमानः कुरुते। सुवर्गस्य लोकस्य समृद्धौ। वाचस्पतिर्वाचमृद्य स्वदाति न
इत्याह। वाग्वै देवानां पुराऽन्नमासीत्। वाचमेवास्मा अन्नं स्वदयति॥२७॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्तम् इति रथमुपावहरति विजित्यै। वाजस्य नु प्रसुवे मातरं महीमित्याह। यच्चैवेयम्। यच्चास्यामधिं तदेवाव रुन्धे। अथो तस्मिन्नेवोभयेऽभिषिञ्चितो। अपस्वन्तरमृतमप्सु भेषजमित्यश्वान्पल्पूलयति। अप्सु वा अश्वस्य तृतीयं प्रविष्टम्। तदनुवेनुन्ववप्लवते। यदुप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवाव रुन्धे। बुहु वा अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति। यदुप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवैनान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता अग्ने अश्वमयुञ्जन्। ताभिरैवैनान् युनक्ति। सुवस्योङ्गित्यै। यजुषा युनक्ति व्यावृत्यै॥२९॥

अपान्नपादाशुहेमन्त्रिति सम्मार्द्धि। मेध्यानेवैनान्करोति। अथो स्तौत्येवैनानाजिः सरिष्युतः। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्गै न्युङ्कावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः। ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनांत्यै। अशमरथं भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेदः॥३०॥

स्वदुयुति पुल्पूलयति व्यावृत्या अनांत्यै द्वे चं॥४॥

[५]

देवस्याह संवितुः प्रसुवे बृहस्पतिना वाजुजिता वाजं जेषुमित्याह। सुवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति। देवस्याह संवितुः प्रसुवे बृहस्पतिना वाजुजिता वर्णिष्ठं नाकं रुहेयमित्याह। सुवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वर्णिष्ठं नाकं रोहति। चात्वाले रथचक्रं निमित्तं रोहति। अतो वा अङ्गिरस उत्तमाः सुवर्गं लोकमायन्। सुक्षादेव यजमानः सुवर्गं लोकमेति। आवेष्यति। वज्रो वै रथः। वज्रेणैव दिशोऽभिजयति॥३१॥

वाजिनां सामं गायते। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवाव रुन्धे। वाचो वर्ष देवेभ्योऽपाक्रामत। तद्वन्स्पतीन्नाविशत्। सैषा वाग्वनस्पतिषु वदति। या दुन्दुभौ। तस्मादुन्दुभिः सर्वा वाचोऽतिवदति। दुन्दुभीन्समाग्रन्ति। परमा वा एषा वाक्॥३२॥

या दुन्दुभौ। परमयैव वाचाऽवरां वाचमंव रुन्धे। अथो वाच एव वर्ष यजमानोऽव रुन्धे। इन्द्राय वाचं वदतेन्द्रं वाजं जापयतेन्द्रो वाजमजयिदित्याह। एष वा एतरहीन्द्रः। यो यजते। यजमान एव वाजमुञ्जयति। सुसदंश प्रव्याधानाजिं धावन्ति। सुसदंशं स्तोत्रं भवति। सप्तदशसप्तदश दीयन्ते॥३३॥

सुसदंशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। अर्वाऽसि ससिरसि वाज्यसीत्याह। अग्निर्वा अर्वा। वायुः ससिः। आदित्यो वाजी। एताभिरैवास्मै देवताभिर्देवरथं युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति।

प्रिष्ठिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति॥३४॥

वाजिनो वाजं धावत् काष्ठा॑ गच्छुतेत्याह। सुवर्गो वै लोकः काष्ठा॑ सुवर्गमेव लोकं यन्ति। सुवर्गं वा एते लोकं यन्ति। य आजिं धावन्ति। प्राश्वो धावन्ति। प्राडिङ्व हि सुवर्गो लोकः। चृतसृभिरनु॒ मन्त्रयते। चृत्वारि॑ छन्दाऽसि। छन्दोभिरैवैनाऽसुवर्गं लोकं गमयति॥३५॥

प्र वा एतैऽस्मालोकाच्यवन्ते। य आजिं धावन्ति। उद॑ च आवर्तन्ते। अुस्मादेव तेन लोकान्नयन्ति। रथविमोचनीयं जुहोति प्रतिष्ठित्यै। आ मा वाजस्य प्रसवो जंगम्यादित्याह। अन्तं वै वाजः। अन्तमेवावं रुन्धे। युथालोकं वा एत उञ्जयन्ति। य आजिं धावन्ति॥३६॥

कृष्णलं॑ कृष्णलं वाजसृष्ट्यः प्रयच्छति। यमेव ते वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तं परिक्रीयावं रुन्धे। एकुधा ब्रुह्णण् उपहरति। एकुधैव यजंमाने वीर्यं दधाति। देवा वा ओषधीष्वाजिमयुः। ता बृहस्पतिरुदंजयत्। स नीवारात्रिरवृणीत। तन्नीवाराणां नीवारत्वम्। नैवारश्चरुभवति॥३७॥

एतद्वै देवानां परममन्त्रम्। यन्नीवाराः। परमेषैवास्मा॑ अन्नाद्येनावरमन्नाद्यमवं रुन्धे। सप्तदशशरावो भवति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। क्षीरे भवति। रुचमेवास्मिन्दधाति। सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। बारहस्पत्यो वा एष देवतया॥३८॥

यो वाजुपेयेन् यजते। बारहस्पत्य एष चुरुः। अश्वाऽश्वरिष्युतः सुसुषश्वावं ग्रापयति। यमेव ते वाजं लोकमुञ्जयन्ति। तमेवावं रुन्धे। अर्जीजिपत वनस्पतय इन्द्रं वाजं विमुच्यध्वमिति दुन्दुभीन् विमुश्वति। यमेव ते वाजं लोकमिन्द्रियं दुन्दुभयं उञ्जयन्ति। तमेवावं रुन्धे॥३९॥

अभिजंयति वा एष वार्णीयन्तेऽस्मै युनक्ति गमयति य आजिं धावन्ति भवति देवतयाऽस्तौ चां॥ [६]

तार्प्य यजंमानं परिधापयति। यज्ञो वै तार्प्यम्। यज्ञैवैनैवैनऽ समर्धयति। दर्भमयं परिधापयति। पुवित्रं वै दर्भः। पुनात्यैवैनम्। वाजं वा एषोऽवरुरुस्तते। यो वाजुपेयेन् यजते। ओषधयः खलु वै वाजः। यद्भर्मयं परिधापयति॥४०॥

वाजस्यावंरुच्यै। जाय एहि सुवो रोहुवेत्याह। पत्रिया एवैष यज्ञस्याऽन्वारम्भोऽनवच्छित्यै। सप्तदशारत्निर्यूपो भवति। सप्तदशः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै।

तूपरश्चतुरश्रिर्भवति। गौधूमं चूषालम्। न वा एते ब्रीहयो न यवाः। यद्गौधूमाः॥४१॥

एवमिव हि प्रजापतिः समृद्धौ। अथो अमुमेवास्मै लोकमन्त्रवन्तं करोति। वासौभिर्वेष्टयति। एष वै यजमानः। यद्यूपः। सर्वदेवत्यं वासः। सर्वाभिरेवैन देवताभिः समर्धयति। अथो आक्रमणमेव तथेतु यजमानः कुरुतो। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ। द्वादश वाजप्रसवीयानि जुहोति॥४२॥

द्वादश मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरमेव प्रीणाति। अथो संवथ्सरमेवास्मा उपदधाति। सुवर्गस्य लोकस्य समष्टौ। दशभिः कल्पै रोहति। नव वै पुरुषे प्राणाः। नाभिर्दशमी। प्राणानेव यथास्थानं कल्पयित्वा। सुवर्ग लोकमेति। एतावद्वै पुरुषस्य स्वम्॥४३॥

यावत्प्राणाः। यावदेवास्यास्ति। तेन सह सुवर्ग लोकमेति। सुवर्देवाऽ अंगमेत्याह। सुवर्गमेव लोकमेति। अमृतां अभूमेत्याह। अमृताभिः हि सुवर्गो लोकः। प्रजापतेः प्रजा अभूमेत्याह। प्रजापत्यो वा अयं लोकः। अस्मादेव तेन लोकान्नैति॥४४॥

समहं प्रजया सं मया प्रजेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। आसपुटैर्घन्ति। अन्नं वा इयम्। अन्नाद्यैनवैन समर्धयन्ति। ऊर्षैर्घन्ति। एते हि साक्षादन्नम्। यदूषाः। साक्षादेवैनमन्नाद्यैन समर्धयन्ति। पुरस्तात्प्रत्यश्च घन्ति॥४५॥

पुरस्ताद्धि प्रतीचीनमन्नमध्यतैः। शीरुषतो ग्रन्ति। शीरुषतो ह्यन्नमध्यतैः। दिग्भ्यो ग्रन्ति। दिग्भ्य एवास्मा अन्नाद्यमवरुन्धते। ईश्वरो वा एष पराङ्मुद्धघः। यो यूपः रोहति। हिरण्यमध्यवरोहति। अमृतं वै हिरण्यम्। अमृतं सुवर्गो लोकः॥४६॥

अमृतं एव सुवर्गे लोके प्रति तिष्ठति। श्रुतमानं भवति। श्रुतायुः पुरुषः श्रुतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। पुष्ट्ये वा एतद्रूपम्। यदुजा। त्रिः संवथ्सरस्यान्यान्यशून्यरि प्रजायते। बस्ताजिनमध्यवं रोहति। पुष्ट्यामेव प्रजनने प्रति तिष्ठति॥४७॥

प्रथमयति गोधूमां जहोति स्वं नैति प्रत्यश्च ग्रन्ति लोके नवं च॥४८॥ [७]

सप्तमान्नहोमाञ्जुहोति। सप्त वा अन्नानि। यावन्त्येवान्नानि। तान्येवावरुन्ध्ये। सप्त ग्राम्या ओषधयः। सप्तारण्याः। उभयोषामवरुद्धौ। अन्नस्यान्नस्य जुहोति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्धौ। यद्वाजपेययुज्यनवरुद्धस्याशनीयात्॥४८॥

अवरुद्धेन व्युद्धेत। सर्वस्य समवदाय जुहोति। अनवरुद्धस्यावरुद्धौ। औदुम्बरेण सुवेण जुहोति। ऊर्जा अन्नमुद्मरः। ऊर्जा एवान्नाद्यस्यावरुद्धौ। देवस्य त्वा सवितुः।

प्रसंव इत्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरभिषिश्चति। अन्नस्यान्नस्याभिषिश्चति। अन्नस्यान्नस्यावरुद्ध्ये॥४९॥

पुरस्तात्प्रत्यशमभिषिश्चति। पुरस्ताद्वि प्रतीचीनमन्नमद्यते। शीरषतोऽभिषिश्चति। शीरषतो ह्यन्नमद्यते। आ मुखोदन्ववक्षावयति। मुखुत एवास्मा अन्नाद्य दधाति। अग्नेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिश्चामीत्याह। एष वा अग्ने: सुवः। तेनैवैनमभिषिश्चति। इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिश्चामीत्याह॥५०॥

इन्द्रियमेवास्मिन्नेतेन दधाति। बृहस्पतैस्त्वा साम्राज्येनाभिषिश्चामीत्याह। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनमभिषिश्चति। सोमग्रहाङ्शानवदानीयानि चर्त्विग्म्य उपहरन्ति। अमुमेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। सुराग्रहाङ्शानवदानीयानि च वाजसृद्ध्यः। इममेव तैर्लोकमन्नवन्तं करोति। अथो उभर्योष्वाभिषिच्यते। विमाथं कुर्वते वाजसृतः॥५१॥

इन्द्रियस्यावरुद्ध्ये। अनिरुक्ताभिः प्रातः सवने स्तुवते। अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। वाजवतीभिर्माध्यं दिने। अन्नं वै वाजः। अन्नमेवावरु रुद्धे। शिपिविष्टवतीभिस्तृतीयसवने। यज्ञो वै विष्णुः। पुशवः शिष्ठिः। यज्ञ एव पुशुषु प्रतितिष्ठति। बृहदन्त्यं भवति। अन्तमेवैनङ्ग्नि श्रिये गंमयति॥५२॥

अञ्जीयादन्नस्यान्नस्यावरुद्ध्या इन्द्रस्य त्वा साम्राज्येनाभिषिश्चामीत्याह वाजसृतः शिपिर्वीर्णि च॥५॥ [८]

नृषुदं त्वेत्याह। प्रजा वै नृद्। प्रजानामेवैतेन सूयते। द्रुषदमित्याह। वनस्पतयो वै द्रु। वनस्पतीनामेवैतेन सूयते। भुवनसदमित्याह। यदा वै वसीयान्नवति। भुवनमग्निति वै तमाहः। भुवनमेवैतेन गच्छति॥५३॥

अप्सुषदं त्वा घृतसदमित्याह। अपामेवैतेन घृतस्यं सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्नवति। व्योमाग्निति वै तमाहः। व्योमेवैतेन गच्छति। पृथिविषदं त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते। तस्माद्वाजपेययज्ञी न कञ्चन प्रत्यवरोहति। अपीति हि देवतानां सूयतौ॥५४॥

नाक्सदमित्याह। यदा वै वसीयान्नवति। नाकंमग्निति वै तमाहः। नाकंमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपाऽरसमुद्धयसुमित्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मि॒॒ सुमाभृतमित्याह सशुक्रत्वायाः॥५५॥

गुच्छति सूयते नवं च॥३॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हृत्वा। असुरान्परभाव्यां। सौऽमावास्यां^१ प्रत्यागच्छत्। ते पितरं पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् युज्ञोऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमैभ्यो न पुनरददुः। तैऽब्रुवन्वरं वृणामहै। अथं वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव पूर्वद्युः क्रियात् इति॥५६॥

तमैभ्यः पुनरददुः। तस्मांपितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते। यत्पितृभ्यः पूर्वद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय यज्ञमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम् इत्याह। पितुरेवाधिं सोमपीथमवं रुन्धे। न हि पिता प्रमीयमाणं आहैष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः। इन्द्रियमेव सोमपीथमवं रुन्धे। तेनैन्द्रियेण द्वितीयां जायामभ्यशजुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्न। तस्मात्ते द्वेष्टै जाये अभ्यक्षता। य एवं वेदां। अभि द्वितीयां जायामशजुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम् इत्याह। य एव पितृनामुग्निः। तं प्रीणाति। तिस्त्र आहृतीर्जुहोति। त्रिनिदधाति। पटथसं पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा क्रृतवः। क्रृतूनेव प्रीणाति। तूर्णो मेक्षणमादधाति। अस्ति वा हि पृष्ठ क्रृतुर्नवा। देवान् वै पितृनीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्त्र आहृतीर्जुहोति। त्रिनिदधाति। पटथसं पद्यन्ते। षड्वा क्रृतवः॥५९॥

क्रृतवः खलु वै देवाः पितरः। क्रृतूनेव देवान्पितृनीणाति। तान्नीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं बुरुहिर्भवति। सकृदिवं हि पितरः। त्रिनिदधाति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। पराङ्मार्वतते॥६०॥

हीका हि पितरः। ओष्णो व्यावृत उपास्ते। ऊष्मभागा हि पितरः। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्राश्या (३) त्र प्राश्या (३) मिति। यत्प्राश्वीयात्। जन्यमन्नमद्यात्। प्रमायुक्त्यात्। यत्र प्राश्वीयात्। अहविः स्यात्॥६१॥

पितृभ्य आवृश्येत। अवग्रेयमेव। तत्रेव प्राशितं नेवाप्राशितम्। वीरं वा वै पितरः प्रयन्तो हरन्ति। वीरं वा ददति। दशां छिनत्ति। हरणभागा हि पितरः। पितृनेव निरवदयते। उत्तरं आयुषि लोमं छिन्दीत। पितृणां ह्यैतरहि नेदौयः॥६२॥

नमस्करोति। नमस्कारो हि पितृणाम्। नमो वः पितरो रसाय। नमो वः पितरः शुष्माय। नमो वः पितरो जीवाय। नमो वः पितरः स्वधायै। नमो वः पितरो मन्यवै। नमो वः पितरो घोराय। पितरो नमो वः। य एतस्मिलोके स्थ॥६३॥

युष्माङ्स्तेऽनु। यैऽस्मिलोके। मां तेऽनु। य एतस्मिलोके स्थ। यूयं तेषां वसिष्ठा भूयास्त। यैऽस्मिलोके। अहं तेषां वसिष्ठो भूयासुमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं विद्वान्मितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्रजापत्ययुर्चा पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सुह पुनरैति। न प्रमायुक्तो भवति। पितृलोके वा एतद्यज्ञमानश्वरति। यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैन तत् उत्तेतुमरहुतीत्याहः। यत्प्रजापत्ययुर्चा पुनरैति। प्रजापतिरेवैन तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छ्रुति यज्ञमानः॥६५॥

इत्यश्वुते पद्यन्ते पद्यन्ते पद्या ऋतवौ वर्तिऽहविः स्यात्रेदीयः स्थ यज्ञो यज्ञमानश्वरति यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥१०॥ [१०]

देवामुग्रा अश्रीयोमस्योर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यद्यत्येग्रहैर्ब्रह्मवृदिनो नश्रिष्टेऽमो न सांवित्रं देवस्याहं तार्यं सुतान्नहोमात्रपदं त्वन्द्रो

चूत्रं हृत्वा दर्श॥१०॥

देवामुग्रा वाज्यैवैन तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्धा इन्द्रियमेवास्मिन् हीका हि पितरः पश्चयष्ठिः॥६५॥

देवामुग्रा यज्ञमानः॥

हरिः ॐ॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः॥

उभये वा एुते प्रजापतेरध्यसूज्यन्त। देवाश्वासुराश्व। तात्र व्यंजानात। इमैऽन्य इमैऽन्य
इति। स देवान् शूनंकरोत्। तान्भ्यषुणोत्। तान्यवित्रैणापुनात्। तान्यरस्तात्पवित्रस्य
व्यगृह्णात्। ते ग्रहां अभवन्। तद्वाहाणां ग्रहत्वम्॥१॥

देवता वा एुता यज्ञमानस्य गृहे गृह्यन्ते। यद्व्याहः। विदुरेन देवाः। यस्यैवं विदुषं एुते
ग्रहां गृह्यन्ते। एषा वै सोमस्याऽऽहुतिः। यदुपांशुः। सोमैन देवाः स्तंपर्याणीति खलु वै
सोमैन यजते। यदुपांशुं जुहोति। सोमैनैव तद्वाः स्तंपर्यति। यद्व्याहां जुहोति॥२॥

देवा एव तद्वान्वच्छन्ति। यच्चमसां जुहोति। तेनैवानुरूपेण यज्ञमानः सुवर्गं
लोकमेति। किं व्वैतदग्रं आसीदित्याहुः। यत्पात्राणीति। इयं वा एुतदग्रं आसीत्।
मृमयाणि वा एुतान्यासन्। तैर्देवा न व्यावृत्मगच्छन्। त एुतानि दारुमयाणि
पात्राण्यपश्यन्। तान्यकुर्वत॥३॥

तैर्वै ते व्यावृत्मगच्छन्। यद्वारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। व्यावृत्मेव तैर्यज्ञमानो
गच्छति। यानि दारुमयाणि पात्राणि भवन्ति। अमुमेव तैर्लोकमभिजयति। यानि
मृमयाणि। इममेव तैर्लोकमभिजयति। ब्रह्मवादिनौ वदन्ति। काश्चत्सः स्थालीर्वायुव्याः
सोमग्रहणीरिति। देवा वै पृश्निंमदुहन॥४॥

तस्यां एुते स्तनां आसन्। इयं वै पृश्निः। तामादित्या आदित्यस्थाल्या चतुर्घदः
पशूनदुहन्। यदादित्यस्थाली भवति। चतुर्घद एव तयां पशून् यज्ञमान इमां दुहे। तामिन्द्रं
उक्थस्थाल्येन्द्रियमदुहत्। यदुक्थस्थाली भवति। इन्द्रियमेव तया यज्ञमान इमां दुहे।
तां विश्वे देवा आग्रयणस्थाल्योर्जमदुहन्। यदाग्रयणस्थाली भवति॥५॥

ऊर्जमेव तया यज्ञमान इमां दुहे। तां मनुष्यां ध्रुवस्थाल्याऽऽयुरदुहन्। यद्वृवस्थाली
भवति। आयुरेव तया यज्ञमान इमां दुहे। स्थाल्या गृह्णाति। वायुव्येन जुहोति। तस्मादन्येन
पात्रेण पशूनदुहन्ति। अन्येन प्रतिगृहन्ति। अथो व्यावृत्मेव तद्यज्ञमानो गच्छति॥६॥

ग्रहत्वं ग्रहां जुहोत्यकुर्वतादहत्राग्रयणस्थाली भवति नवं च॥६॥

युवं सुरामंशिना। नमुचावासुरे सचां। विपिपाना शुभस्पती। इन्द्रं कर्म स्वावतम्

पूत्रमिव पितरांवृश्मिनोभा। इन्द्रावतं कर्मणा दुःसनाभिः। यथसुराम् व्यपिबः शर्चाभिः। सरस्वती त्वा मघवन्नभीष्णात्। अहाव्यग्ने हुविरास्येते। सुचीवं घृतं चमू इव सोमः॥७॥

वाजुसनिः रयिमस्मे सुवीरम्। प्रशस्तं धैहि यशसं बृहन्तम्। यस्मिन्नश्वासं क्रष्टभासं उक्षणः। वशा मेषा अंवसृष्टासु आहुताः। कीलालपे सोमपृष्ठाय वेधसौ। हृदा मृतिं जनय चारुमग्रयै। नाना हि वां देवहितः सदौ मितम्। मा सः सृक्षाथां परमे व्योमन्। सुरात्वमसि शुष्मिणी सोमं एषः। मा मा हि सौः स्वां योनिमाविशन्॥८॥

यदत्र शिष्टः रसिनः सुतस्यां। यदिन्द्रो अपिबच्छर्चाभिः। अहं तदस्य मनसा शिवेन। सोमः राजानमिह भक्षयामि। द्वे सुती अशृणवं पितृणाम्। अहं देवानामुत मर्त्यानाम्। ताभ्यांमिदं विश्वं भुवनं समेति। अन्तरा पूर्वमपरं च केतुम्। यस्ते देव वरुण गायत्रछन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजेऽ॥९॥

यस्ते देव वरुण त्रिष्टुप्छन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजेऽ। यस्ते देव वरुण जगतीछन्दाः पाशः। तं तं एतेनावं यजेऽ। सोमो वा एतस्य राज्यमादत्तो। यो राजा सत्राज्यो वा सोमेन यजत्ते। देवसुवामेतानि हवीषिभि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानां सुवाः। त एवास्मै सवान्नयच्छन्ति। त एनं पुनः सुवन्ते राज्यायै। देवसूराजां भवति॥१०॥

सोमं आप्तिश्च यजे राज्ययेकं च॥१॥

[२]

उदस्थादेव्यदितिर्विश्वरूपी। आयुर्ज्ञपतावधात्। इन्द्राय कृष्णती भागम्। मित्राय वरुणाय च। इयं वा अग्निहोत्री। इयं वा एतस्य निर्षीदति। यस्याग्निहोत्री निर्षीदति। तामुत्थापयेत्। उदस्थादेव्यदितिरितिः। इयं वै देव्यदितिः॥११॥

इमामेवास्मा उत्थापयति। आयुर्ज्ञपतावधादित्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति। इन्द्राय कृष्णती भागं मित्राय वरुणाय चेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अवर्तिं वा एषैतस्य पाप्मानं प्रतिख्याय निर्षीदति। यस्याग्निहोत्र्यपृष्ठा निर्षीदति। तां दुग्धा ब्राह्मणाय दद्यात्। यस्यान्न नाद्यात्। अवर्तिमेवास्मिन्पाप्मानं प्रतिमुश्चति॥१२॥

दुग्धा ददाति। न ह्यद्विष्टा दक्षिणा दीयते। पृथिवीं वा एतस्य पयः प्रविशति। यस्याग्निहोत्रं दुह्यमानुः स्कन्दति। यदद्वयं दुग्धं पृथिवीमसक्तं। यदोषधीरप्यसंद्वदापः। पयोः गृहेषु पयोः अग्नियासु। पयो वृश्मेषु पयो अस्तु तन्मयीत्याह। पयं एवाऽत्मन्मृहेषु पशुषु धत्ते। अप उपसृजति॥१३॥

अद्विरेवैनंदाप्रोति। यो वै यज्ञस्यार्ते नानार्तं सः सृजति। उभे वै ते तर्हाच्छ्रृतः। आच्छ्रृति खलु वा एतदग्निहोत्रम्। यद्गृह्यमानुङ्ग स्कन्दति। यदभिद्गृह्यत्। आर्ते नानार्तं यज्ञस्य सः सृजते। तदेव यादक्षिण्यकं होतव्यम्। अथान्यां दुग्धा पुनरहोतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१४॥

यद्गृह्यतस्य स्कन्दते। यत्तोऽहुत्वा पुनरेयात्। यज्ञं विच्छिन्न्यात्। यत्र स्कन्दते। तन्निषद्य पुनर्गृहीयात्। यत्रैव स्कन्दति। तते एवैनात्पुनर्गृहाति। तदेव यादक्षिण्यकं होतव्यम्। अथान्यां दुग्धा पुनरहोतव्यम्। अनार्तेनैवार्तं यज्ञस्य निष्करोति॥१५॥

वि वा एतस्य यज्ञशिष्टवते। यस्याग्निहोत्रैऽधिश्रिते श्वाङ्न्तरा धावति। रुद्रः खलु वा एषः। यदग्निः। यद्ग्रामन्वत्या वर्तयेत्। रुद्राय पशूनपि दध्यात्। अपुशुर्यजमानः स्यात्। यदपौऽन्वतिषिष्ठेत्। अनाद्यमग्नेरापः। अनाद्यमाभ्यामपि दध्यात्। गारहंपत्याद्ग्रस्मादायां इदं विष्णुर्विर्चक्रम् इति वैष्णव्यर्चाऽऽहवनीयोद्युःसयन्नुद्रवेत्। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञेनैव यज्ञः सं तनोति। भस्मना पदमपि वपति शान्त्यै॥१६॥

वै देव्यदीर्तिर्मुशति मृजति करोति करोत्याभ्यामपि दध्यात् पञ्च च॥६॥ [३]

नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गारहंपत्यं कामयते। निगारहंपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्घृतः सूर्योऽभि निम्रोचति। दर्भेण हिरण्यं प्रबद्धं पुरस्ताद्वरेत्। अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यद्विरण्यं पुरस्ताद्वरति। ज्योतिर्वै हिरण्यम्। ज्योतिरेवैनं पश्यन्नुद्घरति। यदग्निं पूर्वः हरत्यथाग्निहोत्रम्॥१७॥

भागधेयैनैवैनं प्रणयति। ब्राह्मण आर्गेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः। सर्वाभिरेवै देवताभिरुद्धरति। अग्निहोत्रमुपुसाद्यातमितोरासीत। ब्रतमेव हृतमनु म्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति। यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्घृतः सूर्योऽभि निम्रोचति॥१८॥

पुनः समन्यं जुहोति। अन्तेनैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति। वरुणो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्घृतः सूर्योऽभि निम्रोचति। वारुणं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्कीर्णीते। नि वा एतस्याऽऽहवनीयो गारहंपत्यं कामयते। नि गारहंपत्य आहवनीयम्। यस्याग्निमनुद्घृतः सूर्योऽस्युदेति। चतुर्गृहीतमाज्यं पुरस्ताद्वरेत्॥१९॥

अथाग्निम्। अथाग्निहोत्रम्। यदाज्यं पुरस्ताद्धर्ति। एतद्वा अग्नेः प्रियं धाम। यदाज्यम्। प्रियेणैवैनुं धाम्ना समर्धयति। यदुग्निं पूर्वं हरत्यथाग्निहोत्रम्। भागुधेयैवैनुं प्रणयति। ब्राह्मण आरघेय उद्धरेत्। ब्राह्मणो वै सर्वा देवताः॥ २०॥

सर्वाभिरेवैन् देवताभिरुद्धरति। परांचो वा एतस्मै व्युच्छन्ती व्युच्छति। यस्याग्निमनुद्घृतः सूर्योऽभ्युदेति। उपाः केतुनां जुषताम्। यज्ञं देवेभिरिन्वितम्। देवेभ्यो मधुमत्तमः स्वाहेति प्रत्यङ्गिष्यद्याज्येन जुहयात्। प्रतीर्चीमेवास्मै विवासयति। अग्निहोत्रमुपसाद्यातमितोरासीत्। ब्रतमेव हृतमनुं प्रियते। अन्तं वा एष आत्मनो गच्छति॥ २१॥

यस्ताम्यति। अन्तमेष यज्ञस्य गच्छति। यस्याग्निमनुद्घृतः सूर्योऽभ्युदेति। पुनः समन्यं जुहोति। अन्तैवान्तं यज्ञस्य निष्करोति। मित्रो वा एतस्य यज्ञं गृह्णाति। यस्याग्निमनुद्घृतः सूर्योऽभ्युदेति। मैत्रं चरुं निर्वपेत्। तेनैव यज्ञं निष्कोणीते। यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गारहंपत्य उद्वायेत्॥ २२॥

यदाहवनीयमनुद्वाप्य गारहंपत्यं मन्थेत्। विच्छिन्न्यात्। भ्रातुव्यमस्मै जनयेत्। यद्वै यज्ञस्य वास्तव्यं क्रियते। तदनु रुद्रोऽवचरति। यत्पूर्वमन्ववस्येत्। वास्तव्यमुग्निमुपासीत्। रुद्रोऽस्य पृशून्धातुकः स्यात्। आहवनीयमुद्वाप्य। गारहंपत्यं मन्थेत्॥ २३॥

इतः प्रथमं जंजे अग्निः। स्वाद्योनेरधिं जातवेदाः। स गांयत्रिया त्रिष्टुभा जगत्या। देवेभ्यो हृव्यं वेहतु प्रजानन्निति। छन्दोभिरेवैनुः स्वाद्योनः प्रजानयति। गारहंपत्यं मन्थति। गारहंपत्यं वा अन्वाहिताग्नेः पृशव उपं तिष्ठन्ते। स यदुद्वायति। तदनु पृशवोऽपं क्रामन्ति। इषे रुद्यै रमस्व॥ २४॥

सहस्रे द्युम्नायां ऊर्जेऽपत्यायेत्याह। पृशवो वै रुद्यः। पृशवोन्नेवास्मै रमयति। सारस्वतौ त्वोथ्सौ समिन्धातामित्याह। क्रृख्सामे वै सारस्वतावुथसौ। क्रृख्सामाभ्यामेवैनुः समिन्धे। सुम्राडसि विराङ्गुसीत्याह। रथन्तरं वै सुम्राट्। बृहद्विराट्॥ २५॥

ताभ्यामेवैनुः समिन्धे। वज्रो वै चक्रम्। वज्रो वा एतस्य यज्ञं विच्छिन्नति। यस्यानो वा रथो वाऽन्तराऽग्नी याति। आहवनीयमुद्वाप्य। गारहंपत्यादुद्धरेत्। यदग्ने पूर्वं प्रभृतं पदं हि तैः। सूर्यस्य रश्मीनन्वातुताने। तत्र रयिष्ठामनु सं भरैतम्। सं नः सृज सुमत्या वाजंवत्येति॥ २६॥

पूर्वैषावास्य यज्ञेन यज्ञमनु सं तनोति। त्वमग्ने सप्रथा असीत्याह। अग्निः सर्वदेवताः। देवताभिरेव यज्ञः सं तनोति। अग्नये पथिकृते पुरोडाशमूष्टाकपालं निर्वपेत्। अग्निमेव पथिकृतुः स्वेन भागधेयेनोपधावति। स एवैन यज्ञियं पन्थामपि नयति। अनङ्गान्दक्षिणा। वही ह्येष समृद्धौ॥२७॥

हरत्यागिहोत्रं निप्रोचते हरेदेवतां गच्छत्युद्धायैन्मन्त्रेद्रमस्व बृहद्विराडिति नवं च (नि वै पूर्वं त्रीणि निप्रोचते द्वैर्ण यद्विराग्यमप्निहोत्रं पुनरुर्णणे वारुणं नि वा एतस्याग्युत्तिं चतुर्गृहीतमाज्यं यदाज्यं पराच्युषः पुर्वमित्रो मैत्रं यस्याऽऽहवनीयेऽनुद्वाते गारहपत्ये यद्वै मन्त्रेद्वरेत्॥)॥११॥ [४]

यस्य प्रातः सवने सोमोऽतिरिच्यते। माध्यं दिनः सवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौर्धयति मुरुतामिति धयंद्वतीषु कुर्वन्ति। हिनस्ति वै सन्ध्यर्धोत्तम्। सन्धीव खलु वा एतत्। यथसवनस्यातिरिच्यते। यद्युद्वतीषु कुर्वन्ति। सन्धेः शान्त्यै। गायुत्रः सामं भवति पश्चदशः स्तोमः। तेनैव प्रातः सवनान्नयन्ति॥२८॥

मुरुत्वंतीषु कुर्वन्ति। तेनैव माध्यं दिनाथ्सवनान्नयन्ति। होतुश्मुसमनून्नयन्ते। होताऽनुशः सति। मध्यत एव यज्ञः समादधाति। यस्य माध्यं दिने सवने सोमोऽतिरिच्यते। आदित्यं तृतीयसवनं कामयमानोऽभ्यतिरिच्यते। गौरिवीतः सामं भवति। अतिरिक्तं वै गौरिवीतम्। अतिरिक्तं यथसवनस्यातिरिच्यते॥२९॥

अतिरिक्तस्य शान्त्यै। बण्महा असि सूर्येति कुर्वन्ति। यस्यैवाऽदित्यस्य सवनस्य कामेनातिरिच्यते। तेनैवैनं कामेन समर्धयन्ति। गौरिवीतः सामं भवति। तेनैव माध्यं दिनाथ्सवनान्नयन्ति। सप्तदशः स्तोमः। तेनैव तृतीयसवनान्नयन्ति। होतुश्मुसमनून्नयन्ते। होताऽनुशः सति॥३०॥

मध्यत एव यज्ञः समादधाति। यस्य तृतीयसवने सोमोऽतिरिच्यते। उक्थं कुर्वति। यस्योक्थेऽतिरिच्यते। अतिरात्रं कुर्वति। यस्यातिरात्रेऽतिरिच्यते। तत्त्वै दुष्प्रज्ञानम्। यजमानं वा एतत्पश्चव आसाह्ययन्ति। बृहथ्सामं भवति। बृहद्वा इमालोकान्दाधारा। बारहताः पश्चवः। बृहतैवास्मै पशुन्दाधारा। शिपिविष्टवंतीषु कुर्वन्ति। शिपिविष्टो वै देवानां पृष्ठम्। पुष्ट्यैवैनः समर्धयन्ति। होतुश्मुसमनून्नयन्ते। होताऽनुशः सति। मध्यत एव यज्ञः समादधाति॥३१॥

यन्ति सवनस्यातिरिच्यते शःसति दाघाशौ च॥ [५]

एकैको वै जनतायामिन्द्रः। एकं वा एताविन्द्रमभि सःसुनुतः। यौ द्वौ सःसुनुतः। प्रजापतिर्वा एष वितायते। यद्यज्ञः। तस्य ग्रावाणो दन्ताः। अन्यतरं वा एते

सँ सुन्वतो निर्बंधस्ति। पूर्वोपसृत्या देवता इत्याहुः। पूर्वोपसृतस्य वै श्रेयान्भवति। एतिवन्त्याज्यानि भवन्त्यभिजित्यै॥३२॥

मरुत्वतीः प्रतिपदः। मरुतो वै देवानामपराजितमायतनम्। देवानामेवापराजित आयतने यतते। उभे बृहद्रथन्तरे भवतः। इयं वाव रथन्तरम्। असौ बृहता। अभ्यामेवैनमन्तरैति। वाचश्च मनसश्च। प्राणाच्चापानाच्च। दिवश्च पृथिव्याश्च॥३३॥

सर्वस्माद्वित्तादेव्यात्। अभिवर्तो ब्रह्मसामं भवति। सुवर्गस्य लोकस्याभिवृत्यै। अभिजिद्ववति। सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। विश्वजिद्ववति। विश्वस्य जित्यै। यस्य भूयाऽसो यज्ञकृतवृ इत्याहुः। स देवता वृक्ष इति। यद्यग्निष्ठेऽमः सोमः परस्ताथ्यात्॥३४॥

उक्थ्य कुर्वीता। यद्युक्थः स्यात्। अतिरात्रं कुर्वीता। यज्ञकृतुभिरेवास्य देवता वृक्षे। यो वै छन्दोभिरभिभवति। स सँ सुन्वतोरभिभवति। संवेशाय त्वोपवेशाय त्वेत्याह। छन्दाऽसि वै संवेश उपवेशः। छन्दोभिरेवास्य छन्दाऽस्युभिभवति। इष्टर्गो वा कृत्विजामध्यर्युः॥३५॥

इष्टर्गः खलु वै पूर्वोऽर्षः क्षीयते। प्राणापानो मृत्योर्मा पातुमित्याह। प्राणापानयोरेव श्रयते। प्राणापानो मा मा हासिष्टुमित्याह। नैनं पुराऽऽयुषः प्राणापानो जंहितः। आर्ति वा एते नियन्ति। येषां दीक्षितानां प्रमीयते। तं यदंववर्जेयुः। कृत्कृतामिवैषां लोकः स्यात्। आहरं दुहेति ब्रूयात्॥३६॥

तं दक्षिणतो वेद्यै निधायत्। सर्पुराज्ञियो कृग्भिः स्तुयुः। इयं वै सर्पतो राज्ञीः। अस्या एवैनं परिददति। व्यृद्धं तदित्याहुः। यथस्तुतमननुशस्तुमिति। होता प्रथमः प्राचीनावीती मौर्जलीयं परीयात्। यामीरनुब्रुवन्। सुर्पुराज्ञीनां कीर्तयेत्। उभयोरेवैनं लोकयोः परिददति॥३७॥

अथो धुवन्त्युवैनम्। अथो न्यैवास्मै हुवते। त्रिः परियन्ति। त्रयं इमे लोकाः। एत्युवैनं लोकेभ्यो धुवते। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्थसं पद्यन्ते। पञ्च ऋतवः। ऋतुभिरेवैनं धुवते। अग्न आयुर्षिपि पवसु इति प्रतिपदं कुर्वारन्। रथन्तरसामैषाऽसोमः स्यात्। आयुरेवाऽत्मन्दधते। अथो पाप्मानमेव विजहतो यन्ति॥३८॥

अभिजित्ये पृथिव्याश्च स्यादव्युर्द्वयालोकयोः परिददति कुर्वन्तुमीणि चा॥ [६]

असुर्य वा एतस्माद्वर्णं कृत्वा। पश्वो वीर्यमप क्रामन्ति। यस्य यूपो विरोहति। त्वाष्ट्रं बहुरूपमालभेता। त्वष्ट्र वै रूपाणामीशो। य एव रूपाणामीशो। सौऽस्मिन्यश्चन्

वीर्यं यच्छति। नास्मा॑त्पुश्वो वीर्यमपं क्रामन्ति। आर्ति॑ वा एुते नियन्ति। येषां॑ दोक्षितानां॒ मुग्निरुद्धायैति॥३९॥

यदाहवनीयं उद्भायैत्। यत्तं मन्थैत्। विच्छिन्न्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। यदाहवनीयं उद्भायैत्। आग्नीद्वादुद्भरेत्। यदाग्नीद्व उद्भायैत्। गारह॑पत्यादुद्भरेत्। यद्वारह॑पत्य उद्भायैत्। अतं एुव पुनर्मन्थेत्॥४०॥

अत्र वाव स निलंयते। यत्र खलु॒ वै निली॑नमुत्तुमं पश्यन्ति। तदेनमिच्छन्ति। यस्माद्वारो॒ उद्भायैत्। तस्यारणीं कुर्यात्। कुमुकमणि॑ कुर्यात्। एषा वा अग्नेः प्रिया तुनूः। यत्कुमुकः। प्रिययै॒ वै न तुनुवा॒ समर्धयति। गारह॑पत्यं मन्थति॥४१॥

गारह॑पत्यो वा अग्नेर्योनिः। स्वादेवैनं योनैर्जनयति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। यस्य सोमं उपुदस्यैत्। सुवर्ण॒॑ हिरण्यं द्वेधा विच्छिद्य। ऋजी॑षेऽन्यदाधूनुयात्। जुहुयादन्यत्। सोमं॒ मेवाभिषुणोति। सोमं जुहोति। सोमस्य वा अभिषूयमाणस्य प्रिया तुनूरुदक्रामत्॥४२॥

तथ्मुवर्ण॒॑ हिरण्यमभवत्। यथ्मुवर्ण॒॑ हिरण्यं कुर्वन्ति। प्रिययै॒ वै न तुनुवा॒ समर्धयन्ति। यस्याक्रीत॒॑ सोमं॒ मपहरेयुः। क्रीणीयादेव। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यस्य क्रीतमपहरेयुः। आदारा॒॑ इश्वर्षं फाल्युनानि॑ चाभिषुणुयात्। गायुत्री य॒ सोमुमाहरत्। तस्य योऽशुः पुराऽपतत्॥४३॥

त आदारा अभवन्। इन्द्रो॑ वृत्रमहन्। तस्य वल्कः पराऽपतत्। तानि॑ फाल्युनान्यभवन्। पश्वो॑ वै फाल्युनानि॑। पृशवः॑ सोमो॑ राजा॑। यदादारा॑ इश्वर्षं फाल्युनानि॑ चाभिषुणोति। सोमं॒ मेव राजानमुभिषुणोति। शृतेनं प्रातः सवुने श्रीणीयात्। दुधा॑ मध्यं दिने॥४४॥

नीतुमिश्रेण॑ तृतीयसवुने। अग्निष्ठोऽमः॑ सोमः॑ स्याद्रथन्तुरसांमा। य एवर्त्तिजौ॑ वृताः॑ स्युः। त एनं याजयेयुः। एकां॑ गां दक्षिणां॑ दद्यात्तेभ्य॑ एुव। पुनः॑ सोमं॑ क्रीणीयात्। यज्ञेनैव॑ तद्यज्ञमिच्छति। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। सर्वान्यो॑ वा एुष देवतां॑ यः। सर्वै॑ भ्यः॑ पृष्ठेभ्य॑ आत्मानुमागुरते। यः॑ सुत्रायां॑ गुरते। एुतावान्खलु॑ वै पुरुषः। यावंदस्य॑ वित्तम्। सर्ववेदसेन॑ यजेत। सर्वपृष्ठोऽस्य॑ सोमः॑ स्यात्। सर्वै॑ य एुव देवतां॑ यः। सर्वै॑ भ्यः॑ पृष्ठेभ्य॑ आत्मानु॑ निष्क्रीणीते॥४५॥

उद्भायैति॑ मन्थेनन्थत्यक्रामत्पुराऽपतन्मृथ्यदिन आगुरते॑ पञ्च च॥७॥

पव॑मानः सुव॑र्जनंः। प॒वित्रैण विच॑र्षणिः। यः पोता॑ स पुनातु मा। पुनन्तु॑ मा देवज॑ना॑ः। पुनन्तु॑ मनंवो॑ धि॒या। पुनन्तु॑ विश्वं॑ आ॒यवं॑। जात॑वेदः प॒वित्र॑वत्। प॒वित्रैण पुनाहि॑ मा। शुक्रेण॑ देव॑ दीद्यत्। अग्ने॑ क्रत्वा॑ क्रतू॑ रनु॑॥४६॥

यत्ते॑ प॒वित्र॑मर्चिषि॑। अग्ने॑ वितंतमन्तुरा॑। ब्रह्म॑ तेन॑ पुनीमहे। उभाभ्याँ॑ देव॑ सवितः। प॒वित्रैण स॑वेन॑ च। इदं॑ ब्रह्म॑ पुनीमहे। वैश्वदेवी॑ पुनती॑ देव्यागांत्। यस्यै॑ बृहीस्तुनुवौ॑ वीतपृष्ठाः। तया॑ मदन्तः सधुमाद्येषु। वयः॑ स्याम॑ पतंयो॑ रयीणाम्॥४७॥

वैश्वानरो॑ रश्मिभिर्मा॑ पुनातु। वातः॑ प्राणेनैषिरो॑ मंयोभूः। द्यावांपृथिवी॑ पर्यंसा॑ पर्योभिः। ऋतावरी॑ यज्ञियै॑ मा पुनीताम्। बृहद्विं॑ सवितस्तृभिः। वर्षिष्टैर्देव॑ मन्त्रभिः। अग्ने॑ दक्षैः॑ पुनाहि॑ मा। येन॑ देवा॑ अपुनत। येनाऽप्तौ॑ दिव्यं॑ कशः। तेन॑ दिव्येन॑ ब्रह्मणा॥४८॥

इदं॑ ब्रह्म॑ पुनीमहे। यः पावमानीरुद्ध्येति॑। ऋषिभिः॑ सम्भृतृ॑ रसम्॑। सर्वृ॑ सृ॒पूतम॑श्जाति। स्वदितं॑ मातुरिश्वना। पावमानीर्यो॑ अ॒द्ध्येति॑। ऋषिभिः॑ सम्भृतृ॑ रसम्॑। तस्मै॑ सरस्वती॑ दुहे। क्षीरः॑ सुर्पिर्मधूदकम्। पावमानी॑ः स्वस्त्ययनी॑ः॥४९॥

सुदुघा॑ हि॑ पर्यस्ती॑। ऋषिभिः॑ सम्भृतृ॑ रसः। ब्राह्मणेष्वमृतृ॑ हितम्। पावमानीर्दिशन्तु॑ नः। इमं॑ लोकमथौ॑ अमुम्। कामान्समर्धयन्तु॑ नः। देवीर्देवै॑ सुमाभृताः। पावमानी॑ः स्वस्त्ययनी॑ः। सुदुघा॑ हि॑ घृतश्वतः। ऋषिभिः॑ सम्भृतृ॑ रसः॥५०॥

ब्राह्मणेष्वमृतृ॑ हितम्। येन॑ देवा॑ः प॒वित्रैण। आ॒त्मान॑ पुनते॑ सदा॑। तेन॑ सुहस्रधारेण। पावमान्यः॑ पुनन्तु॑ मा। प्राजाप॒त्यं॑ प॒वित्रम्॑। शतोद्याम॒॑ हिरण्मयम्॑। तेन॑ ब्रह्मविदो॑ वयम्। पृतं॑ ब्रह्म॑ पुनीमहे। इन्द्रः॑ सुनीती॑ सुह॑ मा॑ पुनातु। सोमः॑ स्वस्त्या॑ वरुणः॑ सुमीच्या॑। युमो॑ राजा॑ प्रमृणाभिः॑ पुनातु॑ मा। जात॑वेदा॑ मोर्जयन्त्या॑ पुनातु॥५१॥

अनु॑ रयीणां ब्रह्मणा॑ स्वस्त्ययनी॑ः सुदुघा॑ हि॑ घृतश्वतु॑ ऋषिभिः॑ सम्भृतृ॑ रसः॑ पुनातु॑ त्रीणि॑ च॥५१॥ [८]

प्रजा॑ वै॑ सुत्रमासत्॑ तपस्तप्त्यमाना॑ अजुहृती॑ः। देवा॑ अ॒पश्यश्वमृसं॑ घृतस्य॑ पूर्णः॑ स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेनार्धमास॑ ऊर्जमवारुन्धत। तस्माद॒र्धमासे॑ देवा॑ इ॑ज्यन्ते। पितरो॑पश्यश्वमृसं॑ घृतस्य॑ पूर्णः॑ स्वधाम्। तमुपोदतिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेन॑ मास्यूर्जमवारुन्धत। तस्माम्मासि॑ पितृभ्यः॑ क्रियते। मनुष्या॑ अ॒पश्यश्वमृसं॑ घृतस्य॑ पूर्णः॑ स्वधाम्॥५२॥

तमुपोदतिष्ठन्तम॑जुहवुः। तेन॑ द्वयीमूर्जमवारुन्धत। तस्माद्विरहो॑ मनुष्यै॑ उपहियते।

प्रातश्च सायं च। पशवोऽपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णङ् स्वधाम्। तमुपोद्दिष्टन्तमंजुहवुः। तेन त्रयीमूर्जमवारुन्धता। तस्मान्तिरहः पशवः प्रेरते। प्रातः सङ्क्षेपे सायम्। असुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णङ् स्वधाम्॥५३॥

तमुपोद्दिष्टन्तमंजुहवुः। तेन संवर्ध्य ऊर्जमवारुन्धता। ते देवा अमन्यन्ता। अमी वा हृदमंभूवन्। यद्वयङ् स्म इति। त एतानि चातुर्मास्यान्यपश्यन्। तानि निरंवपन्। तेरेवैषां तामूर्जमवृञ्जत। ततो देवा अभवन। पराऽसुराः॥५४॥

यद्यजंते। यामेव देवा ऊर्जमवारुन्धता। तान्तेनावं रुन्धे। यत्पितृभ्यः कुरोति। यामेव पितरं ऊर्जमवारुन्धता। तान्तेनावं रुन्धे। यदावसुथेऽन्नङ् हरन्ति। यामेव मनुष्यां ऊर्जमवारुन्धता। तान्तेनावं रुन्धे। यद्वक्षिणां ददाति॥५५॥

यामेव पशव ऊर्जमवारुन्धता। तान्तेनावं रुन्धे। यच्चातुर्मास्यैर्यजंते। यामेवासुरां ऊर्जमवारुन्धता। तान्तेनावं रुन्धे। भवत्यात्मना०। परास्य भ्रातृव्यो भवति। विराजो वा एष विक्रान्तिः। यच्चातुर्मास्यानि। वैश्वदेवेनास्मिल्लोके प्रत्यतिष्ठत्। वरुणप्रधासैरन्तरिक्षे। साकमेधैरमुष्मिल्लोके। एष ह त्वावैतथ्सर्वं भवति। य एवं विद्वाङ्श्वातुर्मास्यैर्यजंते॥५६॥ मनुष्यां अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णङ् स्वधामसुरा अपश्यश्चमसं घृतस्य पूर्णङ् स्वधामसुरु ददात्यतिष्ठत्वार्हं च॥५॥ [९]

अग्निर्वाव संवर्ध्यसुरः। आदित्यः परिवर्थसुरः। चन्द्रमा इदावर्थसुरः। वायुरनुवर्थसुरः। यद्वैश्वदेवेन यजंते। अग्निमेव तथस्वर्थसरमाप्नोति। तस्माद्वैश्वदेवेन यजंमानः। संवर्ध्यसरीणाङ् स्वस्तिमा शास्त् इत्याशासीत। यद्वरुणप्रधासैर्यजंते। आदित्यमेव तत्परिवर्थसुरमाप्नोति॥५७॥

तस्माद्वरुणप्रधासैर्यजंमानः। परिवर्थसरीणाङ् स्वस्तिमा शास्त् इत्याशासीत। यथसाकमेधैर्यजंते। चन्द्रमसमेव तदिदावर्थसरमाप्नोति। तस्माथ्साकमेधैर्यजंमानः। इदावर्थसरीणाङ् स्वस्तिमा शास्त् इत्याशासीत। यत्पितृज्ञेन यजंते। देवानेव तदन्ववस्थिति। अथ वा अस्य वायुश्चानुवर्थसुरश्चाप्रीतावुच्छिष्येते। यच्छुनासीरीयेण यजंते॥५८॥

वायुमेव तदनुवर्थसुरमाप्नोति। तस्माच्छुनासीरीयेण यजंमानः। अनुवर्थसरीणाङ् स्वस्तिमा शास्त् इत्याशासीत। संवर्थसुरं वा एष ईफ्सुतीत्याहुः। यश्चातुर्मास्यैर्यजंतु इति। एष ह त्वै संवर्थसुरमाप्नोति। य एवं विद्वाङ्श्वातुर्मास्यैर्यजंते। विश्वे देवाः समयजन्ता।

तैऽग्निमेवायंजन्ता। त एतं लोकमंजयन्॥५९॥

यस्मिन्नग्निः। यद्वैश्वदेवेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नग्निः। अग्नेरेव सायुज्यमुपैति। यदा वैश्वदेवेन यजते। अथं संवध्सुरस्यं गृहपतिमाप्नोति। यदा संवध्सुरस्यं गृहपतिमाप्नोति। अथं सहस्रयाजिनंमाप्नोति। यदा सहस्रयाजिनंमाप्नोति॥६०॥

अथं गृहमेधिनंमाप्नोति। यदा गृहमेधिनंमाप्नोति। अथाग्निर्भवति। यदाग्निर्भवति। अथं गौर्भवति। एषा वै वैश्वदेवस्य मात्रां। एतद्वा एतेषांमवमम्। अतोतो वा उत्तराणि श्रेयाऽसि भवन्ति। यद्विश्वे देवाः सुमयेजन्ता। तद्वैश्वदेवस्यं वैश्वदेवत्वम्॥६१॥

अथाऽऽदित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रधासैरयजता। स एतं लोकमंजयत। यस्मिन्नादित्यः। यद्वरुणप्रधासैर्यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नादित्यः। आदित्यस्यैव सायुज्यमुपैति। यदादित्यो वरुणः राजानं वरुणप्रधासैरयजता। तद्वरुणप्रधासानां वरुणप्रधासत्वम्। अथं सोमो राजा छन्दाऽसि साकमेधैरयजत॥६२॥

स एतं लोकमंजयत। यस्मिंश्चन्द्रमां विभाति। यथसाकमेधैर्यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिंश्चन्द्रमां विभाति। चन्द्रमंस एव सायुज्यमुपैति। सोमो वै चन्द्रमाः। एष हृत्वै साक्षात्सोमं भक्षयति। य एवं विद्वान्साकमेधैर्यजते। यथसोमश्च राजा छन्दाऽसि च सुमैधन्त॥६३॥

तथसाकमेधानाऽ साकमेधत्वम्। अर्थतवः पितरः प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्ता। त एतं लोकमंजयन्। यस्मिन्नृतवः। यत्पितृयज्ञेन यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्नृतवः। क्रृतूनामेव सायुज्यमुपैति। यद्वृतवः पितरः प्रजापतिं पितरं पितृयज्ञेनायजन्ता। तत्पितृयज्ञस्यं पितृयज्ञत्वम्॥६४॥

अथौपधय इमं देवं त्र्यम्बकैरयजन्त प्रथैमहीति। ततो वै ता अंप्रथन्त। य एवं विद्वाऽस्यम्बकैर्यजते। प्रथते प्रजयां पुशुभिः। अर्थं वायुः परमेष्ठिनः शुनासीरीयेणायजत। स एतं लोकमंजयत। यस्मिन्वायुः। यच्छुनासीरीयेण यजते। एतमेव लोकं जयति। यस्मिन्वायुः॥६५॥

वायोरेव सायुज्यमुपैति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। प्र चांतुर्मास्ययाजी मीयता (३) न प्रमीयता (३) इति। जीवन्वा एष क्रृतूनप्यैति। यदि वृसन्तां प्रमीयते। वृसन्तो भंवति। यदि ग्रीष्मे ग्रीष्मः। यदि वृषासु वृषाः। यदि शरदि शरत्। यदि हेमन् हेमन्तः। क्रृतुर्भूत्वा

चतुर्थः प्रश्नः

संवथ्सरमप्येति। संवथ्सरः प्रजापतिः। प्रजापतिविवैषः॥६६॥

पुरिवथ्सरमाप्नोति शुनासीरियेण् यज्ञते ऽजयस्याजिनमाप्नोति वैश्वदेवत्वः सोकमेधरेयजत सूर्यधन्त षिवयज्ञत्वं जंयति यस्मिन्नायुग्हैसुन्तस्तीणि
च॥१०॥ [१०]

उभयै युवः सुराममदस्थान्ति वै यस्यं प्रातः सवन् एककोऽसुर्यं पवमानः प्रजा वै सुत्रमांसताश्रिवाच संवथ्सरो दशः॥१०॥
उभये वा उदैस्याभ्यर्थिमर्युतोऽत्र वाव ब्राह्मणेष्वयं गृहस्मिन् पदश्येष्ठः॥६६॥
उभये वा वैषः॥

हरिः ॐ॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके चतुर्थः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥पञ्चमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः॥

अग्नेः कृत्तिकाः। शुक्रं पुरस्ताऽङ्गोतिरवस्तांत्। प्रजापते रोहिणी। आपः पुरस्तादोषधयोऽवस्तांत्। सोमस्येन्वका विततानि। पुरस्ताद्वयन्तोऽवस्तांत्। रुद्रस्य बाहू। मृगयवः पुरस्ताद्विक्षारोऽवस्तांत्। अदित्यै पुनर्वसू। वातः पुरस्तादाद्र्ममवस्तांत्॥१॥

बृहस्पतैस्तिथ्यः। ज्युहंतः पुरस्ताद्यजमाना अवस्तांत्। सर्पाणामाश्रेष्ठाः। अभ्यागच्छन्तः पुरस्तादभ्यानृत्यन्तोऽवस्तांत्। पितृणां मृघाः। रुदन्तः पुरस्तादपभ्रशोऽवस्तांत्। अर्यम्णः पूर्वे फल्युनी। जाया पुरस्तादृष्टभोऽवस्तांत्। भगव्योत्तरे। ब्रह्मतः पुरस्ताद्वहमाना अवस्तांत्॥२॥

देवस्य सवितुरहस्तः। प्रसवः पुरस्ताथ्सुनिरवस्तांत्। इन्द्रस्य चित्रा। क्रतुं पुरस्ताथ्सत्यमवस्तांत्। वायोर्निष्ठा व्रततिः। पुरस्तादसिद्धिरवस्तांत्। इन्द्राग्नियोर्विशाखे। युगानि पुरस्तात्कृषमाणा अवस्तांत्। मित्रस्यानूराधाः। अभ्यागोहत्यपुरस्तादभ्यारूढमवस्तांत्॥३॥

इन्द्रस्य रोहिणी। शृणत्पुरस्तात्प्रतिशृणदवस्तांत्। निरक्षत्यै मूलवरहणी। प्रतिभञ्जन्तः पुरस्तात्प्रतिशृणन्तोऽवस्तांत्। अपां पूर्वा अषाढाः। वर्चः पुरस्ताथ्समितिरवस्तांत्। विशेषां देवानामुत्तराः। अभिजयत्पुरस्तादभिजितमवस्तांत्। विष्णाः श्रेणा पृच्छमानाः। पुरस्तात्पन्थां अवस्तांत्॥४॥

वसूनाङ्गु श्रविष्ठाः। भूतं पुरस्ताद्वृतिरवस्तांत्। इन्द्रस्य शतभिषक। विश्वव्यचाः पुरस्ताद्विश्वक्षितिरवस्तांत्। अजस्यैकपदः पूर्वे प्रोष्ठपदाः। वैश्वानरं पुरस्ताद्वेश्वावस्वमवस्तांत्। अहर्बुधियस्योत्तरे। अभिषिञ्चन्तः पुरस्तादभिषुणन्तोऽवस्तांत्। पूष्णो रेवतीः। गावः पुरस्ताद्विथ्मा अवस्तांत्। अश्विनोरश्वयुजौ। ग्रामः पुरस्ताथ्सेनाऽवस्तांत्। यमस्यापभरणीः। अपकर्षन्तः पुरस्तादपवहन्तोऽवस्तांत्। पूर्णा पञ्चाद्यत्ते देवा अदधुः॥५॥

आद्रमवस्ताद्वहमाना अवस्तादभ्यारूढमवस्तात्पन्थां अवस्ताद्विथ्मा अवस्तात्पन्थं च॥५॥ [१]

यत्पुण्यं नक्षत्रम्। तद्वृद्धिर्वीतोपव्युपम्। यदा वै सूर्यं उदेति। अथ नक्षत्रं नैति। यावत्त्रितत्र सूर्यो गच्छेत्। यत्र जघन्यं पश्येत्। तावति कुर्वत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते। एव ए हृ वै यज्ञेषु च शतद्युग्मं च मात्रस्यो निरवसायुयां चकार॥६॥

यो वै नंक्षत्रियं प्रजापतिं वेद। उभयोरेन लोकयौर्विदुः। हस्तं एवास्य हस्तः। चित्रा शिरः। निष्ठा हृदयम्। ऊरु विशाखे। प्रतिष्ठाऽनूराधाः। एष वै नंक्षत्रियः प्रजापतिः। य एवं वेद। उभयोरेन लोकयौर्विदुः॥७॥

अस्मि॒श्चामुष्मि॒श्च। यां कामयैत दुहितरं प्रिया स्यादिति। तां निष्ठायां दद्यात्। प्रियैव भवति। नेव तु पुनरागच्छति। अभिजित्राम् नक्षत्रम्। उपरिष्टादपाढानाम्। अवस्ताच्छ्लेषायै। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवास्तस्मिन्नक्षत्रेऽभ्यजयन्॥८॥

यद्भ्यजयन्। तदभिजितोऽभिजित्वम्। यं कामयैतानपज्ययं जयेदिति। तमेतस्मिन्नक्षत्रे यातयेत्। अनपज्यमेव जयति। पापपराजितमिव तु। प्रजापतिः पशुनसृजत। ते नक्षत्रं नक्षत्रमुपातिष्ठन्त। ते समावन्त एवाभवन्। ते रेवतीमुपातिष्ठन्त॥९॥

ते रेवत्यां प्राभवन्। तस्माद्वेत्यां पशूनां कुर्वीत। यत्किं चार्वाचीनः सोमात्। प्रैव भवन्ति। सुलिलं वा इदमन्तरासीत्। यदतरन्। तत्तारकाणां तारकत्वम्। यो वा इह यजते। अमुः स लोकं नक्षत्रे। तत्त्रक्षत्राणां नक्षत्रत्वम्॥१०॥

देवगृहा वै नक्षत्राणि। य एवं वेद। गृहैव भवति। यानि वा इमानि पृथिव्याश्चित्राणि। तानि नक्षत्राणि। तस्मादश्लीलनामःश्चित्रे। नावस्येन्न यजेत। यथा पापाहे कुरुते। ताद्वगेव तत्। देवनक्षत्राणि वा अन्यानि॥११॥

यमनक्षत्राण्यन्यानि। कृत्तिकाः प्रथमम्। विशाखे उत्तमम्। तानि देवनक्षत्राणि। अनूराधाः प्रथमम्। अपभरणीरुत्तमम्। तानि यमनक्षत्राणि। यानि देवनक्षत्राणि। तानि दक्षिणैन परियन्ति। यानि यमनक्षत्राणि॥१२॥

तान्युत्तरेण। अन्वेषामराथ्यमेति। तदनूराधाः। ज्येष्ठमेषामवधिष्मेति। तच्चेष्ट्री। मूलमेषामवृक्षामेति। तन्मूलवरहणी। यन्नासंहन्त। तदष्टाढाः। यदक्षेषणत्॥१३॥

तच्छ्लेषा। यदशृणोत्। तच्छ्रविष्ठाः। यच्छ्रुतमभिषज्यन्। तच्छ्रुतमिषक्। प्रोष्ठपदेषुदयच्छन्त। रेवत्यामरवन्त। अश्वयुजौरयुज्ञत। अपभरणीष्वपावहन्। तानि वा एतानि यमनक्षत्राणि। यान्येव देवनक्षत्राणि। तेषु कुर्वीत यत्कारी स्यात्। पुण्याह एव कुरुते॥१४॥

चकारेव वेदोभयोरेन लोकयौर्विदुरजयत्रेवतीमुपातिष्ठन्त नक्षत्रत्वमन्यानि यानि यमनक्षत्राण्यक्षेषण्यमनक्षत्राणि त्रैर्णि च॥१॥ [२]

देवस्य सवितुः प्रातः प्रसुवः प्राणः। वरुणस्य सायमासुवोऽपानः। यत्प्रतीचीन

प्रातस्तनात्। प्राचीनं सङ्क्षिप्तात्। ततो देवा अग्निष्ठोमं निरमिमत। तत्तदात्तर्वीर्यं निर्मार्गः। मित्रस्य सङ्क्षिप्तः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि पूशवः सुमार्यन्ति। यत्प्रतीचीनं सङ्क्षिप्तात्॥१५॥

प्राचीनं मध्यं दिनात्। ततो देवा उक्ष्यं निरमिमत। तत्तदात्तर्वीर्यं निर्मार्गः। बृहस्पतेर्मध्यं दिनः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि तेक्षिण्ठं तपति। यत्प्रतीचीनं मध्यं दिनात्। प्राचीनं मपराह्नात्। ततो देवाः पौडुशिनं निरमिमत। तत्तदात्तर्वीर्यं निर्मार्गः॥१६॥

भगव्यापराह्नः। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मादपराह्ने कुमार्यो भगव्यिच्छमानाश्वरन्ति। यत्प्रतीचीनं मपराह्नात्। प्राचीनं सायात्। ततो देवा अतिरात्रं निरमिमत। तत्तदात्तर्वीर्यं निर्मार्गः। वरुणस्य सायम्। तत्पुण्यं तेजस्व्यहः। तस्मात्तर्हि नानृतं वदेत्॥१७॥

ब्राह्मणो वा अष्टाविंशो नक्षत्राणाम्। सुमानस्याहुः पश्च पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यक्षीलानि। तानि नवा। यच्च परस्तानक्षत्राणां यच्चावस्तात्। तान्येकादशा। ब्राह्मणो द्वादशः। य एवं विद्वाश्संवथ्सुरं ब्रुतं चरति। संवथ्सरेणैवास्यं ब्रुतं गुसं भवति। सुमानस्याहुः पश्च पुण्यानि नक्षत्राणि। चत्वार्यक्षीलानि। तानि नवा। आग्नेयी रात्रिः। ऐन्द्रमहः। तान्येकादशा। आदित्यो द्वादशः। य एवं विद्वाश्संवथ्सुरं ब्रुतं चरति। संवथ्सरेणैवास्यं ब्रुतं गुसं भवति॥१८॥

सङ्क्षिप्तार्थोऽशिनं निरमिमत् तत्तदात्तर्वीर्यं निर्मार्गो वैद्वत्वति समानस्याहुः पश्च पुण्यानि नक्षत्राण्युष्टौ च॥४॥ [३]

ब्रह्मवादिनो वदन्ति। कति पात्राणि यज्ञं वंहन्तीति। त्रयोदशेति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कस्तानि निरमिमीतेति। प्रजापतिरिति ब्रूयात्। स यद्वूयात्। कुतुस्तानि निरमिमीतेति। आत्मन् इति। प्राणापानाभ्यामेवोपाङ्गं श्वन्तर्यामौ निरमिमीत॥१९॥

व्यानादुपाङ्गुसवनम्। वाच ऐन्द्रवायवम्। दक्षकृतुभ्यां मैत्रावरुणम्। श्रोत्रादश्विनम्। चक्षुषः शुक्रामन्थिनौ। आत्मन् आग्रयम्। अङ्गेभ्य उक्ष्यम्। आयुषो ध्रुवम्। प्रतिष्ठायो ऋतुपात्रे। यज्ञं वाव तं प्रजापतिर्निरमिमीत। स निर्मितो नाष्टियत समव्ययत। स एतान्प्रजापतिरपिवापानपश्यत्। तां निर्वपत्। तैर्वै स यज्ञमप्यवपत्। यदपिवापा भवन्ति। यज्ञस्य धृत्या असंब्रूयाय॥२०॥

उपाङ्गुश्वन्तर्यामौ निरमिमीतमिमीत पद्म॥२॥ [४]

ऋतमेव परमेष्ठि। ऋतं नात्येति किञ्चन। ऋते समुद्र आहितः। ऋते भूमिरियङ्गश्रिता।

अग्निस्तिग्मेनं शोचिषां। तपु आक्रान्तमुष्णिहां। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा।
ऋतेनांस्यु नि वर्तये। सृत्येन परिं वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये।
शुग्मेनांस्याभि वर्तये। तद्वतं तथसृत्यम्। तद्वतं तच्छकेयम्। तेनं शकेयं तेनं राध्यासम्॥२१॥

यदधर्मः पूर्यवर्तयत्। अन्तान्यृथिव्या दिवः। अग्निरीशानं ओजसा। वरुणो धीतिभिः
सह। इन्द्रो मरुद्धिः सखिभिः सह। अग्निस्तिग्मेनं शोचिषां। तपु आक्रान्तमुष्णिहां।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनांस्यु नि वर्तये। सृत्येन परिं वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये। शुग्मेनांस्याभि वर्तये। तद्वतं तथसृत्यम्। तद्वतं
तच्छकेयम्। तेनं शकेयं तेनं राध्यासम्॥२२॥

यो अस्याः पृथिव्यास्त्वचि। निवर्तयत्योषधीः। अग्निरीशानं ओजसा। वरुणो धीतिभिः
सह। इन्द्रो मरुद्धिः सखिभिः सह। अग्निस्तिग्मेनं शोचिषां। तपु आक्रान्तमुष्णिहां।
शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनांस्यु नि वर्तये। सृत्येन परिं वर्तये।
तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये। शुग्मेनांस्याभि वर्तये। तद्वतं तथसृत्यम्। तद्वतं
तच्छकेयम्। तेनं शकेयं तेनं राध्यासम्॥२३॥

एकं मासमुद्दृजत्। परमेष्ठी प्रजाभ्यः। तेनाभ्यो महु आवहत्। अमृतं मर्त्याभ्यः।
प्रजामनु प्र जायसे। तदु ते मर्त्यमृतम्। येन मासां अर्घमासाः। ऋतवः परिवथसुराः। येन ते
ते प्रजापते। ईजानस्य न्यवर्तयन्। तेनाहमस्य ब्रह्मणा। निवर्तयामि जीवसे। अग्निस्तिग्मेनं
शोचिषां। तपु आक्रान्तमुष्णिहां। शिरस्तपस्याहितम्। वैश्वानरस्य तेजसा। ऋतेनांस्यु नि
वर्तये। सृत्येन परिं वर्तये। तपसाऽस्यानु वर्तये। शिवेनास्योपं वर्तये। शुग्मेनांस्याभि वर्तये।
तद्वतं तथसृत्यम्। तद्वतं तच्छकेयम्। तेनं शकेयं तेनं राध्यासम्॥२४॥

परिवर्तये सुहभिर्वर्तय उष्णिहां गथासु न्यवर्तयत्वृपर्वतये चत्वारिं च। (ऋतमेव पोडंशा यदधर्मो यो अस्याः सप्तदशसप्तदशा। एकं मासं चतुर्विंशतिः) || ४ || [५]

देवा वै यद्युज्ञेऽकुर्वत। तदसुरा अकुर्वत। तेऽसुरा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्यो नापश्यन्। ते
केशानग्रेऽवपन्त। अथै श्मश्रूणि। अथोपपृक्षौ। ततुस्तेऽभवन्। यस्यैवं वपन्ति। भवत्यात्मना।
अथौ सुवर्गं लोकमैति॥२५॥

अथो परैव भवति। अथै देवा ऊर्ध्वं पृष्ठेभ्योऽपश्यन्। त उपपृक्षावग्रेऽवपन्त। अथै
श्मश्रूणि। अथै केशान्। ततुस्तेऽभवन्। सुवर्गं लोकमायन्। यस्यैवं वपन्ति। भवत्यात्मना।
अथौ सुवर्गं लोकमैति॥२६॥

अथैतन्मनुवृत्ते मिथुनमपश्यत्। स श्मश्रूण्यग्रेऽवपत। अथोपपक्षौ। अथ केशान्। ततो वै स प्राजायत प्रजयां पशुभिः। यस्येवं वर्णन्ति। प्र प्रजयां पशुभिर्मिथुनेजायते। देवासुराः संयंता आसन्। ते संवध्सुरे व्यायच्छन्त। तान्देवाश्चातुर्मास्यैरेवाभि प्रायुञ्जत॥२७॥

वैश्वदेवेन चतुरो मासौऽवृञ्जतेन्द्रराजानः। ताञ्छीरुषं नि चार्वत्यन्तं परिं च। वरुणप्रधासैश्चतुरो मासौऽवृञ्जत् वरुणराजानः। ताञ्छीरुषं नि चार्वत्यन्तं परिं च। साकमेधश्चतुरो मासौऽवृञ्जत् सोमराजानः। ताञ्छीरुषं नि चार्वत्यन्तं परिं च। या संवध्सुर उपजीवाऽर्सीत्। तामेषामवृञ्जत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥२८॥

य एवं विद्वाऽश्चातुर्मास्यैर्यजते। भ्रातृव्यस्यैव मासो वृक्ता। शीरुषं नि चं वृत्यंते परिं च। यैषा संवध्सुर उपजीवा। वृक्ते तां भ्रातृव्यस्य। क्षुधाऽस्य भ्रातृव्यः परा भवति। लोहितायुसेन नि वर्तयते। यद्वा इमामुग्रिरकृतावागते निवृत्यति। एतदेवैनाऽरुपं कृत्वा निवृत्यति। सा ततः शशो भूयसी भवन्त्येति॥२९॥

प्र जायते। य एवं विद्वाल्लोहितायसेन निवृत्यते। एतदेव रूपं कृत्वा नि वर्तयते। स ततः शशो भूयान्वर्तते। प्रैव जायते। त्रेण्या शल्ल्या नि वर्तयेत। त्रीणि त्रीणि वै देवानांमृद्धानि। त्रीणि छन्दांसि। त्रीणि सर्वनानि। त्रयं इमे लोकाः॥३०॥

ऋध्यामेव तद्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति। यच्चातुर्मास्ययाज्यात्मनो नावद्येत्। देवेभ्य आवृश्येत। चतुरुषु चतुरुषु मासेषु नि वर्तयेत। परोक्षमेव तदेवेभ्य आत्मनोऽवंद्यत्यनांव्रस्काय। देवानां वा एष आर्नीतः। यश्चातुर्मास्ययाजी। य एवं विद्वान्नि चं वृत्यंते परिं च। देवतां एवाप्येति। नास्यं रुद्रः प्रजां पशुनभि मन्यते॥३१॥

पृत्येत्युज्जातासुरा एति लोका मन्यते॥३१॥ [६]

आयुषः प्राणः सन्तनु। प्राणादपानः सन्तनु। अपानाद्यानः सन्तनु। व्यानाच्क्षुः सन्तनु। चक्षुषः श्रोत्रः सन्तनु। श्रोत्रान्मनः सन्तनु। मनसो वाचः सन्तनु। वाच आत्मानः सन्तनु। आत्मनः पृथिवीः सन्तनु। पृथिव्या अन्तरिक्षः सन्तनु। अन्तरिक्षाद्विः सन्तनु। दिवः सुवः सन्तनु॥३२॥

अन्तरिक्षः सन्तनु द्वे चां॥ [७]

इन्द्रो दधीचो अस्थिभिः। वृत्राण्यप्रतिष्कुतः। जघानं नवतीर्नवं। इच्छनश्वस्य यच्छिरः। पर्वतेष्वपश्चित्म्। तद्विदच्छर्युणावति। अत्राहु गोरमन्वत। नाम त्वष्टुरपीच्यम्। इत्था

चन्द्रमसो गृहे। इन्द्रमिदाधिनो बृहत्॥३३॥

इन्द्रमेकभिरकिंणः। इन्द्रं वाणीरनूपत। इन्द्र इष्टयोः सचाँ। सम्मिश्ल आवचो युजाँ।
इन्द्रो वृग्री हिरण्ययः। इन्द्रो दीर्घायु चक्षसे। आ सूर्यँ रोहयद्विवि। वि गोभिरद्विमैरयत्।
इन्द्र वाजेषु नो अव। सुहस्त्रप्रथनेषु च॥३४॥

उग्र उग्रभिरुतिभिः। तमिन्द्रं वाजयामसि। मुहे वृत्रायु हन्तवे। स वृषां वृषभो भुवत्।
इन्द्रः स दामने कृतः। ओजिष्ठः स बले हितः। द्युम्नी श्लोकी स सौम्यः। गिरा वज्रे न
समृतः। सबलो अनंपच्युतः। वृक्षुरुग्रो अस्तृतः॥३५॥

बृहचास्तृतः॥३॥

[८]

देवासुराः संयत्ता आसन्। स प्रजापतिरिन्द्रं ज्येष्ठं पुत्रमप् न्यंधत्। नेदैनमसुरां
बलीयाऽसोऽहनुन्निति। प्रहादो हृ वै कांयाधुवः। विरोचनुङ्ग स्वं पुत्रमप् न्यंधत्। नेदैनं देवा
अंहनुन्निति। ते देवाः प्रजापतिमुपसुमेत्योचुः। नाराजकस्य युद्धमस्ति। इन्द्रमन्विच्छामेति।
तं यंजक्रुतुभिरन्वैच्छन्॥३६॥

तं यंजक्रुतुभिर्नान्विन्दन्। तमिष्ठिभिरन्वैच्छन्। तमिष्ठिभिरन्विन्दन्। तदिष्ठैनामिष्ठि-
त्वम्। एष्टयो हृ वै नाम। ता इष्टयु इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः। तस्मा
एतमाग्रावैष्णवमेकादशकपालं दीक्षुर्णीयु निरंवपन्। तदंपद्मुत्यातन्वत। ताम्बलीसंयुजान्त्
उपानयन्॥३७॥

ते तदन्तमेव कृत्वोद्द्रवन्। ते प्रायुणीयमुभि सुमारोहन्। तदंपद्मुत्यातन्वत।
ताज्जुय्यव्यन्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोद्द्रवन्। त आतिथ्यमुभि सुमारोहन्।
तदंपद्मुत्यातन्वत। तानिडान्तु उपानयन्। ते तदन्तमेव कृत्वोद्द्रवन्। तस्मादेता एतदन्ता
इष्टयुः सन्तिष्ठन्ते॥३८॥

एव इह देवा अकुर्वत। इति देवा अकुर्वत। इत्यु वै मनुष्याः कुर्वते। ते
देवा ऊचुः। यद्वा इदमुच्चैर्यज्ञेन चराम। तत्रोऽसुराः पाप्माऽनुविन्दन्ति। उपाशूपसदा
चराम। तथा नोऽसुराः पाप्मा नानुवेष्यन्तीति। त ऊपाशूपसदमतन्वत। तिस्र एव
सामिधेनीरनूच्य।॥३९॥

सुवेणांघारमाधार्य। तिस्रः पराचीराहुतीरहुत्वा। सुवेणोपसदं जुहवां चकुः। उग्रं वचो
अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधीङ्ग स्वाहेति। अशङ्कयापिपासे हृ वा उग्रं वचः। एनश्च

वैरहत्यं च त्वेषं वचः। एते हु वाव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं देवा अपंजग्निरे। तथो एवैतदेवविद्यजमानः। तिस्त एव सामिधेनीरनूच्या। सुवेणाधारमाधार्य॥४०॥

तिस्तः पराचीराहुतीरहुत्वा। सुवेणोपसदं जुहोति। उग्रं वचो अपावधीन्त्वेषं वचो अपावधीङ् स्वाहेति। अशनयापिपासे हु वा उग्रं वचः। एनश्च वैरहत्यं च त्वेषं वचः। एतमेव तच्चतुर्धाविहितं पाप्मानं यजमानोऽपे हते। तैऽभिनीयैवाहः पशुमाऽलभन्त। अहं एव तद्वेवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपंजग्निरे। तेनाभिनीयैव रात्रे प्राचरन्। रात्रिया एव तद्वेवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपंजग्निरे॥४१॥

तस्मादभिनीयैवाहः पशुमा लभेत। अहं एव तद्यजमानोऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानपे नुदते। तेनाभिनीयैव रात्रे प्रचरेत्। रात्रिया एव तद्यजमानोऽवर्ति पाप्मानं भ्रातृव्यानपे नुदते। स एष उपवसथीयेऽहं द्विदेवत्यः पशुरा लभ्यते। द्वयं वा अस्मिल्लोके यजमानः। अस्थि च मासं सं च। अस्थि चैव तेन मासं सं च यजमानः सङ्स्कुरुते। ता वा एताः पश्च देवताः। अग्नीषोमावग्निर्मित्रावरुणौ॥४२॥

पञ्चपञ्ची वै यजमानः। त्वद्वासं सङ्गावाऽस्थि मञ्जा। एतमेव तत्पञ्चधाविहितमात्मानं वरुणपाशान्मुञ्चति। भेषजतायै निर्वरुणत्वाय। ते सप्तभिश्छन्दोभिः प्रातरह्यन्। तस्माऽस्मृत चंतुरुत्तराणि छन्दांसि प्रातरनुवाकेऽनूच्यन्ते। तमेतयोपसमेत्योपासीदन्। उपास्मै गायता नर इति। तस्मादेतयां बहिष्पवमान उपसद्य॥॥४३॥

तेष्वच्छन्दनयङ्गुष्ठितन्ते जन्म्यनूच्यं सुवेणाधारमाधार्य रात्रिया एव तद्वेवा अवर्ति पाप्मानं मृत्युमपंजग्निरे मित्रावरुणौ नवं च (देवा यजमानो देवा देवा यजमानो यजमानः प्राचरं प्रचरेदालभन्तालभेत मृत्युमपंजग्निरे भ्रातृव्यान)॥४॥ [३]

स संमुद्रं उत्तरतः प्राज्वलद्वूप्यन्तेन। एष वाव स संमुद्रः। यच्चात्वालः। एष उवेव स भूम्यन्तः। यद्वैद्यन्तः। तदेतत्रिशुलं त्रिपूरुपम्। तस्मात्तं त्रिवितस्तं खंनन्ति। स सुवर्णरज्जुताम्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। तं यदस्या अध्यजनयन्। तस्मादादित्यः॥४४॥

अथ यथसुवर्णरज्जुताम्यां कुशीभ्यां परिगृहीत आसीत्। साऽस्य कौशिकता। तं त्रिवृताऽभि प्रास्तुवता। तं त्रिवृताऽहरन्। यावती त्रिवृते मात्राः। तं पञ्चदशेनाभि प्रास्तुवता। तं पञ्चदशेनाददता। तं पञ्चदशेनाहरन्। यावती पञ्चदशस्य मात्राः॥४५॥

त ए संसद्‌शेनाभि प्रास्तुवता। त ए संसद्‌शेनाददता। त ए संसद्‌शेनाहरन्। यावती संसद्‌शस्य मात्रा॑॥ तस्य संसद्‌शेन हियमाणस्य तेजो हरोऽपतत्। तमैकविशेनाभि प्रास्तुवता। तमैकविशेनाददता। तमैकविशेनाहरन्। यावत्येकविशस्य मात्रा॑॥ ते यत्रिवृतां स्तुवते॥ ४६॥

त्रिवृतैव तद्यज्मानमाददते। तं त्रिवृतैव हरन्ति। यावती त्रिवृतो मात्रा॑॥ अग्निवै त्रिवृत्। यावद्वा अग्नेदहंतो धूम उदेत्यानु व्येति। तावती त्रिवृतो मात्रा॑॥ अग्नेरैवैनं तत्। मात्रा॑ सायुज्य॑ सलोकता॑ गमयन्ति। अथ यत्पञ्चदशेन स्तुवते॥ पञ्चदशेनैव तद्यज्मानमाददते॥ ४७॥

तं पञ्चदशेनैव हरन्ति। यावती पञ्चदशस्य मात्रा॑॥ चन्द्रमा॒ वै पञ्चदशः। एष हि पञ्चदशयामपक्षीयते॥ पञ्चदशयामपूर्यते॥ चन्द्रमस एवैनं तत्। मात्रा॑ सायुज्य॑ सलोकता॑ गमयन्ति। अथ यथसंसद्‌शेन स्तुवते॥ संसद्‌शेनैव तद्यज्मानमाददते। त ए संसद्‌शेनैव हरन्ति॥ ४८॥

यावती संसद्‌शस्य मात्रा॑॥ प्रजापतिवै संसद्‌शः। प्रजापतेरैवैनं तत्। मात्रा॑ सायुज्य॑ सलोकता॑ गमयन्ति। अथ यदेकविशेन स्तुवते॥ एकविशेनैव तद्यज्मानमाददते। तमैकविशेनैव हरन्ति। यावत्येकविशस्य मात्रा॑॥ असौ वा आदित्य एकविशः। आदित्यस्यैवैनं तत्॥ ४९॥

मात्रा॑ सायुज्य॑ सलोकता॑ गमयन्ति। ते कुशयै॥ व्यंग्नन्। ते अहोरात्रे अभवताम्। अहरेव सुवर्णाऽभवत्। रुजुता रात्रिः। स यदादित्य उदेति। एतामेव तथसुवर्णं कुशीमनु समैति। अथ यदस्तुमेति। एतामेव तद्रुजतां कुशीमनुसंविशति। प्रह्लादो हृ वै कायाधवः। विरोचनङ्गु स्वं पुत्रमुदास्यत्। स प्रदर्शोऽभवत्। तस्मात्प्रदरादुदकं नाचामेत्॥ ५०॥ आदित्यः पञ्चदशस्य मात्रा॑ स्तुवते पञ्चदशेनैव तद्यज्मानमाददते संसद्‌शेनैव हरन्त्यादित्यस्यैवैनं तद्विशति चत्वारिं च॥ ७॥ ————— [१०]

ये वै चत्वारः स्तोमाः। कृतं तत्। अथ ये पञ्च। कलिः सः। तस्माच्चतुष्टोमः। तच्चतुष्टोमस्य चतुष्टोमत्वम्। तदाहः। कृतमानि तानि ज्योती॑षि। य एतस्य स्तोमा॒ इति। त्रिवृत्पञ्चदशः संसद्‌श एकविशः॥ ५१॥

एतानि वाव तानि ज्योती॑षि। य एतस्य स्तोमाः। सौऽब्रवीत्। संसद्‌शेन हियमाणो व्यलेशिषि। भिषज्यत् मेति। तमैश्विनौ धनाभिरभिषज्यताम्। पूषा कर्मणा॑। भारती

परिवापेण। मित्रावरुणौ पयुस्यंया। तदाहुः॥५२॥

यदश्चिभ्यां धानाः। पूष्णः करम्भः। भारत्यै परिवापः। मित्रावरुणयोः पयुस्याऽथं। कस्मादेतेषां हुविषामिन्द्रमेव यंजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैरहविर्भिरभिषज्युङ्स्तस्मादिति। तं वस्त्रोऽष्टाकंपालेन प्रातः सवृनेऽभिषज्यन्। रुद्रा एकादशकपालेन माध्यं दिने सवने। विश्वे देवा द्वादशकपालेन तृतीयसवने॥५३॥

स यदृष्टाकंपालान्नातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने। द्वादशकपालाङ्स्तृतीयसवने। विलोमं तद्यजस्य क्रियेत। एकादशकपालानेव प्रातः सवने कुर्यात्। एकादशकपालान्माध्यं दिने सवने। एकादशकपालाङ्स्तृतीयसवने। यज्ञस्य सलोमत्वाय। तदाहुः। यद्वसूनां प्रातः सवनम्। रुद्राणां माध्यं दिनङ्स्त सवनम्। विश्वैषां देवानां तृतीयसवनम्। अथ कस्मादेतेषां हुविषामिन्द्रमेव यंजन्तीति। एता ह्येनं देवता इति ब्रूयात्। एतैरहविर्भिरभिषज्युङ्स्तस्मादिति॥५४॥

एकविश्व आहुस्तृतीयसवने प्रातः सवनं पञ्चं च॥४॥

तस्यावाचोऽवपादादबिभयः। तमेतेषु सुससु छन्दः स्वश्रयन्। यदश्रयन्। तच्छ्रायन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम्। यदवारयन्। तद्वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम्। तस्यावाचं एवावपादादबिभयः। तस्मां एतानि सुस चंतुरुत्तराणि छन्दाङ्स्युपोदध्यः। तेषामति त्रीण्यरिच्यन्त। न त्रीण्युदभवन्॥५५॥

स बृहतीमेवास्पृशत्। द्वाभ्यांमुक्षराभ्याम्। अहोरात्राभ्यामेव। तदाहुः। कृतमा सा देवाक्षरा बृहती। यस्यान्तत्प्रत्यतिष्ठत्। द्वादश पौर्णमास्यः। द्वादशाष्टकाः। द्वादशामावास्याः। एषा वाव सा देवाक्षरा बृहती॥५६॥

यस्यां तत्प्रत्यतिष्ठदिति। यानि च छन्दाङ्स्युत्परिच्यन्त। यानि च नोदभंवन्। तानि निर्विर्याणि हीनान्यमन्यन्त। साऽब्रवीद्बृहती। मामेव भूत्वा। मामुप सङ्श्रयतेति। चतुर्भिरुक्षरैरनुष्टुग्बृहतीं नोदभवत्। चतुर्भिरुक्षरैः पङ्किंबृहतीमत्यरिच्यत। तस्यामेतानि चत्वार्यक्षराण्यपच्छिद्यादधात्॥५७॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। अष्टाभिरुक्षरैरुष्णिग्बृहतीं नोदभवत्। अष्टाभिरुक्षरैस्त्रिष्टुग्बृहतीमत्यरिच्यत। तस्यामेतान्यष्टावक्षराण्यपच्छिद्यादधात्। ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समश्रयताम्। द्वादशभिरुक्षरैर्गयुत्री बृहतीं नोदभवत्। द्वादशभिरुक्षरैर्जगती

बृहतीमत्यरिच्यत। तस्यामेतानि द्वादशाक्षराण्यपुच्छिद्यादधात्॥५८॥

ते बृहती एव भूत्वा। बृहतीमुप समंश्रयताम्। सौऽब्रवीत्प्रजापतिः। छन्दाऽस्मि रथो मे भवता। युष्माभिरहमेतमध्वानुमनु सञ्चराणीति। तस्य गायत्री च जगती च पक्षावभवताम्। उष्णिकं त्रिष्टुप्च प्रष्ठौ। अनुष्टुप्च पङ्कश्च धुयौ। बृहत्येवोद्धिरभवत्। स एत छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानुमनु समंचरत्। एत एत है छन्दोरथमास्थाय। एतमध्वानुमनु सञ्चरति। येनैष एतसञ्चरति। य एवं विद्वान्सोमेन यजते। य उ चैनमेवं वेद॥५९॥

अभ्युवन्वाव सा देवाक्षरा बृहत्येवधादशाक्षराण्यपुच्छिद्यादधास्थाय षट्॥६०॥

अः कृतिका यत्पुण्यं देवस्य सवितुर्ब्रह्मवादिनः कल्यतमेव देवा वा आयुषः प्राणमिद्रौ दर्थीचो देवासुराः स प्रजापतिः स संमुद्रो ये

वै चृत्वारस्तप्यावांवे द्वादश॥६१॥

अः कृतिका देवगृहा कृतमेवर्ध्यमेव तिभः परांचार्ये वै चृत्वारो नवपश्चाशत्॥६२॥

अः कृतिका य उ चैनमेवं वेद॥

हरिः ॐ ॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके पञ्चमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥षष्ठः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः॥

अनुमत्यै पुरोडाशमृष्टाकंपालं निर्वपति। ये प्रत्यञ्च शम्याया अवशीयन्ते। तत्रैरकृतमेककपालम्। इयं वा अनुमतिः। इयं निरकृतिः। नैरकृतेन पूर्वेण प्रचरति। पाप्मानमेव निरकृतिं पूर्वी निरवदयते। एककपालो भवति। एकघैव निरकृतिं निरवदयते। यदहुत्वा गारहूपत्य इयुः॥१॥

रुद्रो भूत्वाऽग्निरनुत्थाय। अध्वर्यु च यजमानं च हन्यात्। वीहि स्वाहाऽऽहुतिं जुषाण इत्याह। आहुत्यैवैनं शमयति। नार्तिमाच्छत्यध्वर्युन् यजमानः। एकोल्मुकेन यन्ति। तस्मि निरकृत्यै भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एष वै निरकृत्यै दिक्। स्वायामेव दिशि निरकृतिं निरवदयते॥२॥

स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै निरकृत्या आयतनम्। स्व एवाऽयतने निरकृतिं निरवदयते। एष तै निरकृते भाग इत्याह। निर्दिशत्यैवैनाम्। भूते हविष्मत्यसीत्याह। भूतिमेवोपावर्तते। मुश्चेममऽहसु इत्याह। अऽहस एवैनं मुश्चति। अङ्गष्टाभ्यां जुहोति॥३॥

अनुत एव निरकृतिं निरवदयते। कृष्णं वासः कृष्णतूषं दक्षिणा। एतद्वै निरकृत्यै रूपम्। रूपेणैव निरकृतिं निरवदयते। अप्रतीक्षमायन्ति। निरकृत्या अन्तर्हित्यै। स्वाहा नमो य इदं चकारेति पुनरेत्य गारहूपत्ये जुहोति। आहुत्यैव नमस्यन्ते गारहूपत्यमुपावर्तन्ते। आनुमतेन प्रचरति। इयं वा अनुमतिः॥४॥

इयमेवास्मै राज्यमनु मन्यते। धेनुर्दक्षिणा। इमामेव धेनुं कुरुते। आदित्यं चरुं निर्वपति। उभयोऽच्चैव प्रजास्वभिषिद्यते। दैवीषु च मानुषीषु च। वरो दक्षिणा। वरो हि राज्यऽ समृद्धौ। आग्रावैष्णवमेकादशकपालं निर्वपति। अग्निः सर्व देवताः॥५॥

विष्णुर्ज्ञः। देवताश्चैव यज्ञं चावं रुन्ये। वामनो वृही दक्षिणा। यद्वृही। तेनाऽऽग्नेयः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धौ। अग्नीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति। अग्नीषोमाभ्यां वा इन्द्रो वृत्रमहन्तिः। यद्ग्रीषोमीयमेकादशकपालं निर्वपति॥६॥

वार्ताप्रमेव विजित्यै। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धै। इन्द्रो वृत्रः हृत्वा। देवतांभिश्चेन्द्रियेण च व्यार्थ्यता। स एतमैन्द्राग्रमेकादशकपालमपश्यत्। तत्रिरवपत्। तेन वै स देवता"श्चेन्द्रियं चावारुन्ध्य। यदैन्द्राग्रमेकादशकपालं निर्वपति। देवता"श्चैव तेनैन्द्रियं च यजमानोऽवरुन्ध्ये। क्रृषभो वृही दक्षिणा॥७॥

यद्वृही। तेनौऽग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धै। आग्नेयमृष्टाकंपालं निर्वपति। ऐन्द्रं दधि। यदैग्नेयो भवति। अग्निर्वै यज्ञमुखम्। यज्ञमुखमेवर्द्धि पुरस्ताद्धत्ते। यदैन्द्रं दधि॥८॥

इन्द्रियमेवावरुन्ध्ये। क्रृषभो वृही दक्षिणा। यद्वृही। तेनौऽग्नेयः। यदृषभः। तेनैन्द्रः समृद्धै। यावर्तीर्वे प्रजा ओषधीनामहुतानामाशनन्। ताः पराऽभवन्। आग्न्युणं भवति हुताद्याय। यजमानुस्यापराभावाय॥९॥

देवा वा ओषधीष्वाजिमयुः। ता इन्द्राग्नी उदजयताम्। तावेतमैन्द्राग्रं द्वादशकपालं निरवृणाताम्। यदैन्द्राग्नो भवत्युच्चित्यै। द्वादशमासाः संवथ्स्मरः। संवथ्सरेणैवास्मा अन्नमवरुन्ध्ये। वैश्वदेवश्चर्मवति। वैश्वदेवं वा अन्नम्। अन्नमेवास्मै स्वदयति॥१०॥

प्रथमजो वृथ्सो दक्षिणा समृद्धै। सौम्यः श्यामाकं चरुं निर्वपति। सोमो वा अंकृष्टपच्यस्य राजा। अकृष्टपच्यमेवास्मै स्वदयति। वासो दक्षिणा। सौम्यः हि देवतया वासः समृद्धै। सरस्वत्यै चरुं निर्वपति। सरस्वते चरुम्। मिथुनमेवावरुन्ध्ये। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धै। एति वा एष यज्ञमुखाद्याः। योऽग्नेदेवतायाएति। अष्टावेतानि हृषीश्चिभ्य भवन्ति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रोऽग्निः। तेनैव यज्ञमुखाद्यां अग्नेदेवतायै नैति॥११॥ हृषीर्वदयते इकुण्डायां जहोत्यनुमतिरुवतां निर्वपति वृही दक्षिणा यदैन्द्रं दध्यपराभावाय स्वदयति गावौ दक्षिणा समृद्धै पद्म॥१२॥—[१]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ताः सृष्टा न प्राजायन्त। सौऽग्निरकामयत। अहमिमाः प्रजनयेयमिति। स प्रजापतये शुचमदधात्। सौऽशोचत्प्रजामिच्छमानः। तस्माद्यचं प्रजा भुनक्ति यं च न। तावृभौ शोचतः प्रजामिच्छमानौ। तास्वग्निमप्यसृजत्। ता अग्निरथ्यैत्॥१२॥

सोमो रेतोऽदधात्। सविता प्राजनयत्। सरस्वती वाचमदधात्। पूषाऽपोषयत्। ते वा एते त्रिः संवथ्सरस्य प्रयुज्यन्ते। ये देवाः पुष्टिपतयः। संवथ्सरो वै प्रजापतिः। संवथ्सरेणैवास्मै प्रजाः प्राजनयत्। ताः प्रजा जाता मुरुतोऽग्नः। अस्मानपि

न प्रायुक्षतेर्ति॥१३॥

स एतं प्रजापतिर्मारुत् स सकंपालमपश्यत्। तन्निरवपत्। ततो वै प्रजाभ्योऽकल्पत। यन्मारुतो निरुप्यते। यज्ञस्य कूर्यै। प्रजानामधाताय। स सकंपालो भवति। सुसगणा वै मरुतः। गुणश एवास्मै विश्वं कल्पयति। स प्रजापतिरशोचत्॥१४॥

याः पूर्वाः प्रजा असृक्षि। मरुतस्ता अवधिषुः। कथमपराः सृजेयेति। तस्य शुष्म आण्डं भूतं निरवर्तत। तद्युद्हरत्। तदपोषयत्। तत्राजायत। आण्डस्य वा एतद्रूपम्। यदामिक्षाः। यद्युद्धरति॥१५॥

प्रजा एव तद्यज्ञमानः पोषयति। वैश्वदेव्यामिक्षां भवति। वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। प्रजा एवास्मै प्रजनयति। वाजिनमानयति। प्रजास्वेव प्रजातासु रेतो दधाति। द्यावापृथिव्यं एकंकपालो भवति। प्रजा एव प्रजाता द्यावापृथिवीभ्यां मुभयतः परि गृह्णाति। देवासुराः संयत्ता आसन्। सोऽग्निरब्रवीत्॥१६॥

मामग्रे यजत। मया मुखेनासुराञ्छ्यथेति। मां द्वितीयमिति सोमोऽब्रवीत्। मया राजा जेष्यथेति। मां तृतीयमिति सविता। मया प्रसूता जेष्यथेति। मां चतुर्थीमिति सरस्वती। इन्द्रियं वोऽहं धौस्यामीति। मां पञ्चममिति पूषा। मयोऽप्रतिष्ठयां जेष्यथेति॥१७॥

तेऽग्निना मुखेनासुरानजयन्। सोमेन राजा॑॥ सवित्रा प्रसूताः। सरस्वतीन्द्रियमंदधात्। पूषा प्रतिष्ठाऽसीत्। ततो वै देवा व्यजयन्त। यदेतानि हवीःषि निरुप्यन्ते विजित्यै। नोत्तरवेदिमुपवपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। अजाता इव ह्यैतरहि पूशवः॥१८॥

ऐदित्यशोचद्युद्वात्यवीत्प्रतिष्ठया जेष्यथेत्यतरहि पूशवः॥७॥

[2]

त्रिवृद्धरुहिर्भवति। माता पिता पुत्रः। तदेव तन्मिथुनम्। उल्बं गर्भो जरायुं। तदेव तन्मिथुनम्। त्रेधा बुरुहिः सन्नद्धं भवति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रतिं तिष्ठति। एकुधा पुनः सन्नद्धं भवति। एकं इव ह्यं लोकः॥१९॥

अस्मिन्नेव तेन लोके प्रति तिष्ठति। प्रसुवो भवन्ति। प्रथमजामेव पुष्टिमवं रुन्धे। प्रथमजो वथ्सो दक्षिणा समृद्धै। पूषदाज्यं गृह्णाति। पशवो वै पूषदाज्यम्। पशूनेवावरुन्धे। पञ्चगृहीतं भवति। पाङ्गो हि पूशवः। बुहुरूपं भवति॥२०॥

बुहुरूपा हि पूशवः समृद्धै। अग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। यदग्निं मन्थन्ति। अग्निमुखा एव तत्प्रजा यज्ञमानः सृजते। नवं प्रयाजा इज्यन्ते।

नवांनूयुजाः। अृष्टौ हृवी॒॑षि॑। द्वावांघारौ। द्वावाज्यंभागौ॥२१॥

त्रिश्शस्तं प॒द्यन्ते। त्रिश्शदंक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवं रुन्धे। यज्ञमानो वा एकंकपालः। तेज़ आज्यम्। यदेकंकपालं आज्यमानयति। यज्ञमानमेव तेजसा समर्धयति। यज्ञमानो वा एकंकपालः। प॒शव आज्यम्॥२२॥

यदेकंकपाल आज्यमानयति। यज्ञमानमेव प॒शुभिः समर्धयति। यदल्पंमानयेत्। अल्पां एनं प॒शवो भुञ्जन्तु उपतिष्ठेन्। यद्बुहानयेत्। बुहवं एनं प॒शवोऽभुञ्जन्तु उपतिष्ठेन्। बुहानीयाविः पृष्ठं कुर्यात्। बुहवं एवैनं प॒शवो भुञ्जन्तु उपतिष्ठन्ते। यज्ञमानो वा एकंकपालः। यदेकंकपालस्यावद्येत्॥२३॥

यज्ञमानस्यावद्येत्। उद्वा मादेव्यज्ञमानः। प्र वा मीयेत। स॒कृदेव हौतव्यः। स॒कृदिव् हि सुवृग्ं लोकः। हुत्वाऽभि जुहोति। यज्ञमानमेव सुवृग्ं लोकं गंमयित्वा। तेजसा समर्धयति। यज्ञमानो वा एकंकपालः। सुवृग्ं लोक आहवुनीयः॥२४॥

यदेकंकपालमाहवुनीये जुहोति। यज्ञमानमेव सुवृग्ं लोकं गंमयति। यद्वस्तेन जुहुयात्। सुवृग्ंलोकाद्यज्ञमानमवंविद्येत्। सुचा जुहोति। सुवृग्ंस्य लोकस्य समष्टौ। यत्प्राङ्मध्येत्। देवलोकमभिजंयेत्। यद्वक्षिणा पितॄलोकम्। यत्प्रत्यक्॥२५॥

रक्षां॑सि यज्ञं हन्युः। यदुद्दृः। मनुष्यलोकमभिजंयेत्। प्रतिष्ठितो होतव्यः। एकंकपालं वै प्रतितिष्ठन्तु द्यावापृथिवी अनु प्रति तिष्ठतः। द्यावापृथिवी क्रृतवं। क्रृतून् यज्ञः। यज्ञं यज्ञमानः। यज्ञमानं प्रजाः। तस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यः॥२६॥

वाजिनो यजति। अृग्निर्वायुः सूर्यः। ते वै वाजिनः। तानेव तद्यजति। अथो खल्वाहुः। छन्दां॑सि वै वाजिन इति। ताच्येव तद्यजति। क्रृखसामे वा इन्द्रस्य हरीं सोमपानौ। तयोः परिधयं आधानम्। वाजिनं भागुद्येयम्॥२७॥

यदप्रहृत्य परिधीं जुहुयात्। अन्तराधानाभ्यां घासं प्रयच्छेत्। प्रहृत्यं परिधीं जुहोति। निराधानाभ्यामेव घासं प्रयच्छति। बरुहिषि विषिश्वन्वाजिनमा नयति। प्रजा वै बरुहिः। रेतो वाजिनम्। प्रजास्वेव रेतो दधाति। समुपूर्य भक्षयन्ति। एतम्पीढीया हैते। अथौ आत्मनेव रेतो दधते। यज्ञमान उत्तमो भक्षयति। प॒शवो वै वाजिनम्। यज्ञमान एव प॒शून्मतिष्ठापयन्ति॥२८॥

लोको बहुरूपं भवत्याज्यमागौ प॒शव आज्यमवद्येवाहवुनीयः प्रत्यक्षस्मात्प्रतिष्ठितो होतव्यो भागुद्येयमेते चत्वारि च। १०॥————[३]

प्रजापतिः सविता भूत्वा प्रजा अंसृजत। ता एनुमत्यमन्यन्ता। ता अंस्मादपाक्रामन्। ता वरुणो भूत्वा प्रजा वरुणेनाग्राहयत्। ता: प्रजा वरुणगृहीताः। प्रजापतिः पुनुरुपाधावन्नाथमिच्छमानाः। स एतान्प्रजापतिर्वरुणप्रधासानपश्यत्। तां निरंवपत्। तैर्वै स प्रजा वरुणपाशादमुश्चत्। यद्वरुणप्रधासा निरुप्यन्ते॥२९॥

प्रजानामवरुणग्राहाय। तासां दक्षिणो बाहुर्न्यक्त आसीत्। सव्यः प्रसृतः। स एतां द्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुद्देहन्। ततो वै स प्रजानां दक्षिणं बाहुं प्रासारयत्। यद्वितीयां दक्षिणतो वेदिमुद्धन्ति। प्रजानामेव तद्यजंमानो दक्षिणं बाहुं प्रसारयति। तस्माच्चातुर्मास्ययाज्यमुष्मिलोक उभयाबाहुः। यज्ञाभिजितुङ्ग ह्यस्य। पृथमात्राद्वेदी असमित्रे भवतः॥३०॥

तस्मात्पृथमात्रं व्यःसौ। उत्तरस्यां वेद्यामुत्तरवेदिमुपं वपति। पशवो वा उत्तरवेदिः। पशुनेवावरुन्धे। अथो यज्ञपुरुषोऽनन्तरित्यै। एतद्वाह्णान्येव पञ्च हृषीःषि। अथैष ऐन्द्राग्नो भवति। प्राणापानो वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति॥३१॥

प्राणापानावेवावरुन्धे। ओजो बलं वा एतौ देवानाम्। यदिन्द्राग्नी। यदैन्द्राग्नो भवति। ओजो बलमेवावरुन्धे। मारुत्यामिक्षो भवति। वारुण्यामिक्षाः। मेषी च मेषश्च भवतः। मिथुना एव प्रजा वरुणपाशान्मुश्चति। लोमशौ भवतो मेधत्वायां॥३२॥

शमीपर्णान्युपं वपति। घासमेवाभ्यामपि यच्छति। प्रजापतिमन्नाद्यं नोपानमत्। स एतेन शुतेधमेन हृविषाऽन्नाद्यमवारुन्धा। यत्परः शुतानि शमीपर्णानि भवन्ति। अन्नाद्यस्यावरुच्छै। सौम्यानि वै करीराणि। सौम्या खलु वा आहुतिर्दिवो वृष्टिं च्यावयति। यत्करीराणि भवन्ति। सौम्ययैवाऽहृत्या दिवो वृष्टिमवरुन्धे। काय एककपालो भवति। प्रजानां कन्त्वायां। प्रतिपूरुषं करम्भपात्राणि भवन्ति। जाता एव प्रजा वरुणपाशान्मुश्चति। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव प्रजा वरुणपाशान्मुश्चति॥३३॥

निरुप्यन्ते भवते भवते मेधत्वाय रुन्धे षड्गुणाः॥३४॥ [४]

उत्तरस्यां वेद्यामन्यानि हृषीःषि सादयति। दक्षिणायां मारुतीम्। अपधुरमेवैनायुनक्ति। अथो ओजं एवासामवरुहरति। तस्माद्वाह्णंश्च क्षुत्राच्च विशोऽन्यतोऽपक्रमिणौः। मारुत्या पूर्वया प्रचरति। अनन्तमेवावरुन्धते। वारुण्योत्तरया। अनन्तत एव वरुणमवरुन्धते। यदेवार्घ्युः करोति॥३४॥

तत्प्रतिप्रस्थाता करोति। तस्माद्यच्छेयान्करोति। तत्पारीयान्करोति। पर्णी वाचयति। मेध्यामैवैनां करोति। अथो तपं एवैनामुपं नयति। यज्ञारङ् सन्तन्न प्रब्रूयात्। प्रियं ज्ञातिः रुन्ध्यात्। असौ मै जार इति निर्दिशेत्। निर्दिश्यैवैनं वरुणपाशेन ग्राहयति॥३५॥

प्रधास्यान् हवामहु इति पर्णीमुदानयति। अहृतैवैनाम्। यत्पर्णी पुरोनुवाक्यामनुब्रूयात्। निर्वीर्यो यजमानः स्यात्। यजमानोऽन्वाह। आत्मनेव वीर्यं धते। उभौ याज्याः सवीर्यत्वाय। यद्वामे यदरण्य इत्याह। यथोदितमेव वरुणमवं यजते। यजमानदेवत्यो वा आहवनीयः॥३६॥

भ्रातृत्वदेवत्यो दक्षिणः। यदाहवनीये जुहुयात्। यजमानं वरुणपाशेन ग्राहयेत्। दक्षिणे ऽग्नौ जुहोति। भ्रातृत्वमेव वरुणपाशेन ग्राहयति। शूर्पेण जुहोति। अन्यमेव वरुणमवं यजते। शीरषन्नधि निधाय जुहोति। शीरषत एव वरुणमवं यजते। प्रत्यङ्गिष्ठ जुहोति॥३७॥

प्रत्यङ्गेव वरुणपाशान्निर्मुच्यते। अक्रन्कर्म कर्मकृत इत्याह। देवाऽनृणं निरवदाय। अनृणा गृहानुप प्रेतेति वावैतदाह। वरुणगृहीतुं वा एतद्यजस्यां। यद्यजुषा गृहीतस्यांति रिच्यते। तुषांश्च निष्कासश्च। तुषैश्च निष्कासेन चावभूथमवैति। वरुणगृहीतेनैव वरुणमवंयजते। अपौऽवभूथमवैति॥३८॥

अपसु वै वरुणः। साक्षादेव वरुणमवंयजते। प्रतियुतो वरुणस्य पाश इत्याह। वरुणपाशादेव निर्मुच्यते। अप्रतीक्षमा यन्ति। वरुणस्यान्तरहित्यै। एधोऽस्येधिष्ठमहीत्याह। समिधैवाग्निं नमस्यन्तं उपायन्ति। तेजोऽसि तेजो मयि धेहीत्याह। तेजो एवाऽत्मन्धते॥३९॥

करोति ग्राहयत्वाहवनीयस्ति जुहोत्पौऽवभूथमवैति धते॥६॥

[५]

देवासुराः संयत्ता आसन्। सौऽग्निरब्रवीत्। ममेयमनीकवर्ती तनूः। तां प्रीणीत। अथासुरानभि भविष्यथेति। ते देवा अग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकंपालं निरवपन्। सौऽग्निरनीकवान्स्वेन भाग्येयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकान्यजनयत। ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः॥४०॥

यदग्नयेऽनीकवते पुरोडाशमष्टाकंपालं निर्वपति। अग्निमेवानीकवन्तुः स्वेन भाग्येयेन प्रीणाति। सौऽग्निरनीकवान्स्वेन भाग्येयेन प्रीतः। चतुर्धाऽनीकानि जनयते।

असौ वा आंदित्योऽग्निर्नीकवान्। तस्य रश्मयोऽर्नीकानि। साक९ सूर्येणोद्युता निर्वपति। साक्षादेवास्मा अर्नीकानि जनयति। तेऽसुरः परांजिता यन्तः। द्यावांपृथिवी उपांश्रयन्॥४१॥

ते देवा मरुद्यौः सान्तपनेभ्यश्चरु निरंवपन्। तान्द्यावांपृथिवीभ्यामेवोभयतः समंतपन्। यन्मरुद्यौः सान्तपनेभ्यश्चरु निर्वपति। द्यावांपृथिवीभ्यामेव तद्बुयतो यज्ञमानो भ्रातृव्यान्धसन्तपति। मध्यन्दिने निर्वपति। तरहि हि तेक्ष्णिष्ठं तपति। चरुर्भवति। सर्वतं एवैनान्धसन्तपति। ते देवाः श्वौविजुयिनः सन्तः। सर्वासां दुग्धे गृहमेधीयं चरु निरंवपन्॥४२॥

आशिता एवाद्योपवसाम। कस्य वाऽहेदम्। कस्य वा श्वो भवितेति। स शृतोऽभवत्। तस्याहुतस्य नाशनन्। न हि देवा अहुतस्याशजन्ति। तैऽब्रुवन्। कस्मा इमङ्ग हौष्याम् इति। मरुद्यौ गृहमेधिभ्य इत्यब्रुवन्। तं मरुद्यौ गृहमेधिभ्योऽजुहुवः॥४३॥

ततो देवा अभवन्। पराऽसुराः। यस्यैव विदुषो मरुद्यौ गृहमेधिभ्यो गृहे जुह्वति। भवत्यात्मनां। पराऽस्य भ्रातृव्यो भवति। यद्वै यज्ञस्य पाकत्रा क्रियते। पश्वव्यं तत्। पाकत्रा वा एतक्रियते। यत्रेषाबरुर्भवति। न सामिधेनीरुन्वाहो॥४४॥

न प्रयाजा इज्यन्ते। नानूयाजाः। य एवं वेदा पशुमान्वति। आज्यभागौ यजति। यज्ञस्यैव चक्षुषी नान्तरेति। मरुतौ गृहमेधिनौ यजति। भाग्येयैनैवैनान्धसमर्धयति। अग्निःस्विदृकृतं यजति प्रतिष्ठित्यै। इडान्तो भवति। पशवो वा इडौ। पशुष्वेषोपरिष्टाल्पति तिष्ठति॥४५॥

असुरा अश्रयन्दृष्टमेधीयं चरु निरंवपन्नजुहवरुन्वाहेडान्तो भवति द्वे च॥६॥ [६]

यत्पर्वी गृहमेधीयस्याशजीयात्। गृहमेध्यैव स्यात्। वि त्वस्य यज्ञ क्रद्ध्येता। यत्राशजीयात्। अगृहमेधी स्यात्। नास्य यज्ञो व्यृद्धेत। प्रतिवेशं पचेयुः। तस्याशजीयात्। गृहमेध्यैव भवति। नास्य यज्ञो व्यृद्धेत॥४६॥

ते देवा गृहमेधीयैनेष्वा। आशिता अभवन्। आज्ञताभ्यञ्जता। अनु वृथसानवासयन्। तेभ्योऽसुराः क्षुधं प्राहिण्वन्। सा देवेषु लोकमवित्वा। असुरान्पुनरगच्छत। गृहमेधीयैनेष्वा। आशिता भवन्ति। आज्ञतेऽभ्यञ्जते॥४७॥

अनु वृथसान् वासयन्ति। भ्रातृव्यायैव तद्यज्ञमानः क्षुधं प्रहिणोति। ते देवा

गृहमेधीयेनेष्वा। इन्द्राय निष्कासं न्यंदधुः। अस्मानेव श्व इन्द्रो निहितभाग उपावर्त्तिते। तानिन्द्रो निहितभाग उपावर्तते। गृहमेधीयेनेष्वा। इन्द्राय निष्कासं निर्दध्यात्। इन्द्र एवैन् निहितभाग उपावर्तते। गारहंपत्ये जुहोति॥४८॥

भाग्येयैनैवैन् समर्धयति। क्रृषभमाहूयति। वृषद्वार एवास्य सः। अथो इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमानो भ्रातृव्यस्य वृक्षः। इन्द्रो वृत्रः हृत्वा। परां परावतमगच्छत्। अपांराधमिति मन्यमानः। सौऽब्रवीत्। क इदं वैदिष्युतीति। तैऽब्रुवन्मरुतो वरं वृणामहे॥४९॥

अथं वयं वैदाम। अस्मभ्यमेव प्रथमः हविर्निरुप्यात् इति। त एनुमध्यक्रीडन् तत्क्रीडिनां क्रीडित्वम्। यन्मरुद्धाः क्रीडिभ्यः प्रथमः हविर्निरुप्यते विजित्यै। साकः सूर्येणोद्युता निर्वपति। एतस्मिन्वै लोक इन्द्रो वृत्रमहन्समृद्धौ। एतद्वाह्यणान्येव पञ्च हृवीःषि। एतद्वाह्यण ऐन्द्राग्नः। अथैष ऐन्द्रश्वरुर्भवति॥५०॥

उद्धारं वा एतमिन्द्र उद्धरत। वृत्रः हृत्वा। अन्यासु देवतास्वधिं। यदेष ऐन्द्रश्वरुर्भवति। उद्धारमेव तं यजमानु उद्धरते। अन्यासु प्रजास्वधिं। वैश्वकर्मण एकंकपालो भवति। विश्वान्येव तेन कर्माणि यजमानोऽवं रुन्धे॥५१॥

कृद्यते ऽभ्यज्ञते जुहोति वृणामहे भवत्युष्टो च॥६॥ [७]

वैश्वदेवेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत। ता वरुणप्रधासैर्वरुणपाशादमुश्वत्। साकमेघैः प्रत्यस्थापयत्। ऋम्बकै रुद्रं निरवदयत। पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकमंगमयत्। यद्वैश्वदेवेन यजते। प्रजा एव तद्यजमानः सृजते। ता वरुणप्रधासैर्वरुणपाशान्मुश्वति। साकमेघैः प्रतिष्ठापयति। ऋम्बकै रुद्रं निरवदयते॥५२॥

पितृयज्ञेन सुवर्गं लोकं गमयति। दक्षिणतः प्राचीनावीती निर्वपति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनादत्य तत्। उत्तरत एवोपवीय निर्वपेत्। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्तैः। अथो यदेव दक्षिणार्घेऽधि श्रयति। तेन दक्षिणावृत्। सोमाय पितृमते पुरोडाशः पष्ठपालु निर्वपति। संवथ्सुरो वै सोमः पितृमान्॥५३॥

संवथ्सुरमेव प्रीणाति। पितृभ्यो बरहिषद्यौ धानाः। मासा वै पितरौ बरहिषदः। मासानेव प्रीणाति। यस्मिन्वा कृतौ पुरुषः प्रमीयते। सौऽस्यामुष्मिलोके भवति। बहुरूपा

धाना भंवन्ति। अुहोरात्राणांम् भिजित्यै। पितृभ्योऽग्निष्वातेभ्यो मूर्थम्। अर्धमासा वै पितरोऽग्निष्वात्ता:॥५४॥

अर्धमासानेव प्रीणाति। अभिवान्धायै दुग्धे भंवति। सा हि पितृदेवत्यं दुहे। यत्पूर्णम्। तन्मनुष्याणाम्। उपर्युर्धो देवानांम्। अर्धः पितृणाम्। अर्ध उपर्मन्थति। अर्धो हि पितृणाम्। एकयोपर्मन्थति॥५५॥

एका हि पितृणाम्। दक्षिणोपर्मन्थति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। अनारुभ्योपर्मन्थति। तद्वि पितृनाच्छंति। इमान्दिशं वेदिमुद्धंति। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्तौ। चतुः स्रक्तिर्भवति। सर्वा ह्यनु दिशः पितरः। अखाता भवति॥५६॥

खाता हि देवानांम्। मध्यतोऽग्निराधीयते। अन्ततो हि देवानांमाधीयते। वर्षीयानिध्म इधमाद्वंवति व्यावृत्यै। परिश्रयति। अन्तर्गहितो हि पितृलोको मनुष्यलोकात्। यत्परुषि दिनम्। तद्वानांम्। यदन्तरा। तन्मनुष्याणाम्॥५७॥

यथस्मूलम्। तत्पितृणाम्। समूलं बुरुहिर्भवति व्यावृत्यै। दक्षिणा स्तृणाति। दक्षिणावृद्धि पितृणाम्। त्रिः पर्येति। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसं पंचन्ते॥५८॥

षड्वा क्रृतवाः। क्रृतूनेव प्रीणाति। यत्प्रस्तुरं यजुषा गृहीयात्। प्रमायुक्तो यजमानः स्यात्। यन्न गृहीयात्। अनायुतनः स्यात्। तूष्णीमेव न्यस्येत। न प्रमायुक्तो भवति। नानायतनः। यत्रीन्परिधीन्परिदध्यात्॥५९॥

मृत्युना यजमानं परिगृहीयात्। यन्न परिदध्यात्। रक्षांसि यज्ञः हन्यः। द्वौ परिधी परिदधाति। रक्षसामपहत्यै। अथो मृत्योरेव यजमानमुरुषैजति। यत्रीणि त्रीणि हृवीङ्ग्युदाहरेयुः। त्रयस्त्रय एषां साकं प्रमायेन। एकैकमनूचीनान्युदाहरन्ति। एकैक एवैषामन्वशः प्रमायते। कुशिपुं कशिपव्याया। उपबरहणमुपबरहणयाय। आञ्जनमाञ्जन्याय। अभञ्जनमभञ्जन्याय। यथाभागमेवैनान्नीणाति॥६०॥

निरवदयते पितृमनिष्वात्ता एकयोपर्मनुष्यत्वात् भवति मनुष्याणां पद्मने परिदध्यान्मीयते पञ्च च॥६१॥

[८]

अग्रये देवेभ्यः पितृभ्यः समिध्यमानायानु ब्रूहीत्याह। उभये हि देवाश्च पितरश्चेज्यन्तौ। एकामन्वाह। एका हि पितृणाम्। त्रिरन्वाह। त्रिरहि देवानांम्। अधारावाघारयति। यज्ञपरुषोरनन्तरित्यै। नारथेयं वृणीते। न होतारम्॥६१॥

यदार्थेयं वृणीत। यद्भोतारम्। प्रमायुक्ते यजमानः स्यात्। प्रमायुक्ते होता०। तस्मान्न वृणीते। यजमानस्य होतुर्गोपीथायौ। अपै बरहिषः प्रयाजान् यंजति। प्रजा वै बरहिः। प्रजा एव मृत्योरुच्यते। आज्यभागौ यजति॥६२॥

यजस्त्वैव चक्षुषी नान्तरेति। प्राचीनावीती सोमं यजति। पितृदेवत्यो हि। एषाऽऽहितः। पश्चकृत्वोऽवं द्यति। पश्च ह्येता देवताः। द्वे पुरोऽनुवाक्यै। याज्यां देवतां वषष्ठारः। ता एव प्रीणाति। सन्ततमवं द्यति॥६३॥

ऋतूनां सन्तत्यै। प्रैवैभ्यः पूर्वया पुरोऽनुवाक्याऽऽह। प्रणयति द्वितीयं। गुमयति याज्यं। तृतीये वा इतो लोके पितरः। अहं एवैनान्पूर्वया पुरोऽनुवाक्याऽत्यानयति। रात्रियै द्वितीयं। ऐवैनान् याज्यं। गमयति। दक्षिणतोऽवदाय। उद्घुतिं क्रामति व्यावृत्यै॥६४॥

आ स्वधेत्याश्रावयति। अस्तु स्वधेति प्रत्याश्रावयति। स्वधा नम इति वषष्ठरोति। स्वधाकारो हि पितृणाम्। सोममग्रे यजति। सोमप्रयाजा हि पितरः। सोमं पितृमन्त यजति। संवथ्सुरो वै सोमः पितृमान्। संवथ्सुरमेव तद्यंजति। पितृन्बन्धिषदो यजति॥६५॥

ये वै यज्वानः। ते पितरो बरहिषदः। तानेव तद्यंजति। पितृन्ग्रिष्वात्तान् यंजति। ये वा अयंज्वानो गृहमेधिनः। ते पितरोऽग्रिष्वात्ताः। तानेव तद्यंजति। अग्निं केव्यवाहनं यजति। य एव पितृणामग्निः। तमेव तद्यंजति॥६६॥

अथो यथाऽग्निः स्विष्टकृतं यजाति। ताद्वगेव तत्। एतत्ते तत् ये च त्वामन्विते तिसृष्टं सृक्तीषु निदधाति। तस्मादा तृतीयात्पुरुषान्नाम् न गृह्णन्ति। एतावन्तो हीज्यन्ते। अत्र पितरो यथाभागं मन्दध्यमित्याह। हीका हि पितरः। उदश्चो निष्कामन्ति। एष वै मनुष्याणां दिक्। स्वामेव तद्विशमनु निष्कामन्ति॥६७॥

आहूवनीयुमुपतिष्ठन्ते। न्यैवास्मै तद्वते। यथस्त्याहवनीयै। अथान्यत्र चरन्ति। आतमितोरुपतिष्ठन्ते। अग्निमेवोपद्रष्टारं कृत्वा। पितृन्निरवंदयन्ते। अन्तं वा एते प्राणानां गच्छन्ति। य आतमितोरुप तिष्ठन्ते। सुसन्वशं त्वा वयमित्याह॥६८॥

प्राणो वै सुसन्वक्। प्राणमेवाऽत्मन्दधते। योजा निंद्र ते हरी इत्याह। प्राणमेव पुनरयुक्ता। अक्षुन्नर्मीमदन्तु हीति गारहपत्युमुपतिष्ठन्ते। अक्षुन्नर्मीमदन्ताथु त्वोपतिष्ठामह्

इति वावैतदाहं। अर्मीमदन्त पितरः सोम्या इत्यभि प्रपंचन्ते। अर्मीमदन्त पितरोऽथ त्वाऽभि प्रपंचामहु इति वावैतदाहं। अुपः परिषिश्चति। मार्जयत्येवैनान्॥६९॥

अथो तृप्यत्येव। तृप्यति प्रजयां पशुभिः। य एवं वेद। अपं ब्रह्मिषावनूयाजौ यंजति। प्रजा वै ब्रह्मिः। प्रजा एव मृत्योरुरुद्युजति। चतुरः प्रयाजान् यंजति। द्वावनूयाजौ। पष्टथ्यं पंद्यन्ते। षड्वा क्रृतवं। क्रृतनेव प्रीणाति। न पत्प्यन्वास्ते। न संयाजयन्ति। यत्पत्प्यन्वासीत। यस्त्याजयेयुः। प्रमायुका स्यात्। तस्मान्नान्वास्ते। न संयाजयन्ति। परिणयै गोपीथाय॥७०॥

होतारमाज्यभागो यजति सन्ततुमवंद्यति व्यावृत्यै ब्रह्मिषादौ यजति तमेव तद्यज्यत्यनु निकामन्त्यहैनानृतवौ नवं च॥१०॥————[९]

प्रतिपूरुषमेककपालां निर्वपति। जाता एव प्रजा रुद्रान्निरवंदयते। एकमतिरिक्तम्। जनिष्यमाणा एव प्रजा रुद्रान्निरवंदयते। एककपाला भवन्ति। एकधैव रुद्रं निरवंदयते। नाभिघारयति। यदंभिघारयेत्। अन्तरुवचारिणः रुद्रं कुर्यात्। एकोल्मुकेन यन्ति॥७१॥

तद्वि रुद्रस्य भागधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवंदयते। रुद्रो वा अपशुकाया आहृत्यै नातिष्ठत। असौ तै पशुरिति निर्दिशेद्यं द्विष्यात्। यमेव द्वेष्टि। तमस्मै पशुं निर्दिशति। यदि न द्विष्यात्। आखुस्ते पशुरिति ब्रूयात्॥७२॥

न ग्राम्यान्यशून् हिनस्ति। नारण्यान्। चतुष्पथे जुहोति। एष वा अग्नीनां पद्मीशो नाम। अग्निवत्येव जुहोति। मध्यमेन पर्णेन जुहोति। सुगच्छेषा। अथो खलु। अन्तमेनैव होतव्यम्। अन्तत एव रुद्रं निरवंदयते॥७३॥

एष तै रुद्र भागः सह स्वसाऽम्बिकयेत्याह। शरद्वा अस्याम्बिका स्वसा॥। तया वा एष हिनस्ति। य त्वं हिनस्ति। तयैवैन रुद्रं शमयति। भेषजङ्गव इत्याह। यावन्त एव ग्राम्याः पशवः। तेभ्यो भेषजं करोति। अवाम्ब रुद्रमदिमहीत्याह। आशिषमेवैतामा शास्ते॥७४॥

ऋम्बकं यजामहु इत्याह। मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतादिति वावैतदाहं। उल्किरन्ति। भगस्य लीफसन्ते। मूर्तेकृत्वाऽसंजन्ति। यथा जनं यतेऽवसं करोति। ताद्वगेव तत्। एष तै रुद्र भाग इत्याह निरवन्त्यै। अप्रतीक्षुमा यन्ति। अुपः परिषिश्चति। रुद्रस्यान्तरग्रहित्यै। प्र वा एतेऽस्मालोकाच्यवन्ते। ये ऋम्बकैश्चरन्ति। आदित्यं चरुं पुनरेत्य निर्वपति। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रति तिष्ठन्ति॥७५॥

यन्ति ब्रूयान्निरवंदयते शास्ते सिंचति षट्॥५॥————[१०]

अनुमत्यै वैश्वदेवेन ता: सृष्टास्त्रिवृत्तजापतिः सवितोत्तरस्यान्देवासुरः सौऽग्निर्यत्पत्रौ वैश्वदेवेन ता वरुणप्रधासैरग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं दशां॥१०॥
अनुमत्यै प्रथमजो वृथ्मो बहुरूपा हि पुशवस्तस्मौत्पृथमात्रं यदुग्रयेऽनीकवत् उद्गृहं वा अग्नये देवेभ्यः प्रतिपूरुषं पञ्चमसतिः॥१५॥
अनुमत्यै प्रतिं तिष्ठन्ति॥

हरिः ॐ॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके षष्ठः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥सप्तमः प्रश्नः॥

॥तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः॥

एतद्वाह्मणान्येव पञ्च हृवीर्णि। अथेन्द्रायु शुनासीराय पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवृथ्सरो वा इन्द्राशुनासीरः। संवृथ्सरेणैवास्मा अन्नमवं रुन्धे। वायुव्यं पयो भवति। वायुर्वै वृष्ट्यै प्रदापयिता। स एवास्मै वृष्टिं प्रदापयति। सौर्यं एकंकपालो भवति। सूर्येण वा अमुष्मिलोके वृष्टिर्धृता। स एवास्मै वृष्टिं नियंच्छति॥१॥

द्वादशग्रवः सीरुं दक्षिणा समृद्धौ। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा अग्निमंब्रुवन्। त्वयो वीरेणासुरानभिर्भवमेति। सौऽब्रवीत्। त्रेधाऽहमात्मानं विकरिष्य इति। स त्रेधाऽहमात्मानं व्यंकुरुत। अग्निं तृतीयम्। रुद्रं तृतीयम्। वरुणं तृतीयम्॥२॥

सौऽब्रवीत्। क इदं तुरीयमिति। अहमितीन्द्रौऽब्रवीत्। सन्तु सृजावहा इति। तौ समसृजेताम्। स इन्द्रस्तुरीयमभवत्। यदिन्द्रस्तुरीयमभवत्। तदिन्द्रतुरीयस्यैन्द्रतुरीयत्वम्। ततो वै देवा व्यंजयन्त। यदिन्द्रतुरीयं निरुप्यते विजित्यै॥३॥

वृहिनीं धेनुर्दक्षिणा। यद्वृहिनीं। तेनाऽग्नेयी। यद्गौः। तेन रौद्री। यद्देवुः। तेनैन्द्री। यथस्त्री सती दान्ता। तेन वारुणी समृद्धौ। प्रजापतिर्यज्ञमसृजत॥४॥

तः सृष्टः रक्षांस्यजिघाःसन्। स एताः प्रजापतिरात्मनो देवता निरमिमीत। ताभिर्वै स दिग्भ्यो रक्षांसि प्राणुदत। यत्पञ्चावृत्तीयं जुहोति। दिग्भ्य एव तद्यजमानो रक्षांसि प्राणुदते। समूढः रक्षः सन्दग्धः रक्ष इत्याह। रक्षांस्येव सन्दहति। अग्नये रक्षोघ्ने स्वाहेत्याह। देवताभ्य एव विजिग्यानाभ्यो भागधेयं करोति। प्रष्टिवाही रथो दक्षिणा समृद्धौ॥५॥

इन्द्रो वृत्रः हृत्वा। असुरान्पराभाव्य। नमृचिमासुरं नालंभत। तः शृच्याऽगृह्णात। तौ समलभेताम्। सौऽस्मादभिशुनतरोऽभवत्। सौऽब्रवीत्। सुन्धा ऽसन्दधावहै। अथ त्वाऽवस्थ्यामि। न मा शुष्केण नाऽर्द्रेण हनः॥६॥

न दिवा न नक्तुमिति। स एतमुपां फेनमसिश्वत्। न वा एष शुष्को नाऽर्द्रो व्युष्टाऽसीत्। अनुदितः सूर्यः। न वा एतदिवा न नक्तम्। तस्यैतस्मिलोके। अपां फेनेन शिरुदर्वर्तयत्। तदेनुमन्वर्तत। मित्रद्रुगिति॥७॥

स एतानपामार्गानंजनयत्। तानंजुहोत्। तैर्वे स रक्षांश्चस्यपांहता। यदंपामार्गहोमो भवति। रक्षसामपंहत्यै। एकोलमुकेनं यन्ति। तद्वि रक्षसां भागुधेयम्। इमान्दिशं यन्ति। एषा वै रक्षसां दिक्। स्वायामेव दिशि रक्षांसि हन्ति॥८॥

स्वकृत इरिणे जुहोति प्रदरे वा। एतद्वै रक्षसामायतनम्। स्व एवाऽयतने रक्षांसि हन्ति। पर्णमयेन मुवेण जुहोति। ब्रह्म वै पर्णः। ब्रह्मणैव रक्षांसि हन्ति। देवस्य त्वा सवितुः प्रसंव इत्याह। सवितुप्रसूत एव रक्षांसि हन्ति। हुतः रक्षोऽवधिष्म रक्ष इत्याह। रक्षसांश्च स्तृत्यै। यद्वस्ते तदक्षिणा निरवत्यै। अप्रतीक्षमायन्ति। रक्षसामन्तराहित्यै॥९॥
युच्छुति वरुणं वर्तीयं विजित्या अमृजत् समृद्धे हनो मिर्बुगिति हन्ति स्तुत्ये त्रिणि च॥९॥ [१]

धात्रे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। संवथ्सरो वै धाता। संवथ्सरेणवास्मै प्रजाः प्रजनयति। अन्वेवास्मा अनुमतिर्मन्यते। राते राका। प्र सिनीवाली जनयति। प्रजास्वेव प्रजातासु कुहो वाचं दधाति। मिथुनौ गावौ दक्षिणा समृद्धै। आग्नवृष्णवमेकादशकपालं निर्वपति। ऐन्द्रवैष्णवमेकादशकपालम्॥१०॥

वैष्णवं त्रिकपालम्। वीर्यं वा अग्निः। वीर्यमिन्द्रः। वीर्यं विष्णुः। प्रजा एव प्रजाता वीर्यं प्रतिष्ठापयति। तस्मात्प्रजा वीर्यवतीः। वामनं क्रैषुभो वृही दक्षिणा। यद्वही। तेनाऽऽग्नेयः। यद्वप्तमः॥११॥

तेनैन्द्रः। यद्वामनः। तेन वैष्णवः समृद्धै। अग्नीषोमीयुमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रासोमीयुमेकादशकपालम्। सौम्यं चरुम्। सोमो वै रैतोधाः। अग्निः प्रजानां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति॥१२॥

अग्निः प्रजां प्रजनयति। वृद्धामिन्द्रः प्रयच्छति। बुद्धुर्दक्षिणा समृद्धै। सोमापौष्णं चरुं निर्वपति। ऐन्द्रापौष्णं चरुम्। सोमो वै रैतोधाः। पूषा पशुनां प्रजनयिता। वृद्धानामिन्द्रः प्रदापयिता। सोमं एवास्मै रेतो दधाति। पूषा पशुन्प्रजनयति॥१३॥

वृद्धानिन्द्रः प्रयच्छति। पौष्णश्चरुभवति। इयं वै पूषा। अस्यामेव प्रतिं तिष्ठति। श्यामो दक्षिणा समृद्धै। बुहु वै पुरुषो मेध्यमुपंगच्छति। वैश्वानरं द्वादशकपालं निर्वपति। संवथ्सरो वा अग्निवैश्वानरः। संवथ्सरेणैवैनश्च स्वदयति। हिरण्यं दक्षिणा॥१४॥

पुत्रित्रं वै हिरण्यम्। पुनात्यैवैनम्। बुहु वै राजन्योऽनृतं करोति। उपं जाम्यै हरतो।

जिनाति ब्राह्मणम्। वदुत्यनृतम्। अनृते खलु वै क्रियमाणे वरुणो गृह्णाति। वारुणं येवमयं चरुं निर्वपति। वरुणपाशादेवैन मुश्चति। अश्वो दक्षिणा। वारुणो हि देवतयाऽश्वः समृद्धौ॥१५॥

ऐन्द्रवैष्णवमेकांदशकपालं यद्यप्तो दधाति पूषा पृथुवैश्वर्यं दक्षिणा दक्षिणेण च॥६॥ [२]

रुविनामेतानि हृवीःषि भवन्ति। एुते वै राष्ट्रस्य प्रदातारः। एुतैऽपादातारः। य एव राष्ट्रस्य प्रदातारः। यैऽपादातारः। त एुवास्मै राष्ट्रं प्रयच्छन्ति। राष्ट्रमेव भंवति। यथस्माहत्यं निर्वपेत्। अरंलिनः स्युः। युथायुथं निर्वपति रुवित्वायं॥१६॥

यथस्मद्यो निर्वपेत्। यावतीमेकेन हुविषाऽशिषंव रुन्धे। तावतीमवरुन्धीत। अन्वहन्त्रिवपति। भूयसीमेवाशिषुमवं रुन्धे। भूयसो यज्ञक्रतूनुपैति। बारहुस्पत्यं चरुं निर्वपति ब्रह्मणो गृहे। मुखुत एवास्मै ब्रह्म सङ्शयति। अथो ब्रह्मत्रेव क्षत्रमन्वारम्भयति। शितिपृष्ठो दक्षिणा समृद्धौ॥१७॥

ऐन्द्रमेकांदशकपालः राजन्यस्य गृहे। इन्द्रियमेवावं रुन्धे। क्रृषभो दक्षिणा समृद्धौ। आदित्यं चरुं महिष्ये गृहे। इयं वा अदितिः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति। धेनुर्दक्षिणा समृद्धौ। भगांय चरुं वावातायै गृहे। भगमेवास्मिन्दधाति। विचित्तर्गर्भा पष्ठोही दक्षिणा समृद्धौ॥१८॥

नैरुक्तं चरुं परिवृत्तयै गृहे कृष्णानां ब्रीहीणां नुखनिर्भिन्नम्। पाप्मानमेव निरुक्तं निरवंदयते। कृष्णा कूटा दक्षिणा समृद्धौ। आग्नेयमष्टाकपालः सेनान्यो गृहे। सेनामेवास्य सङ्शयति। हिरण्यं दक्षिणा समृद्धौ। वारुणं दशकपालः सूतस्य गृहे। वरुणसवमेवावं रुन्धे। मुहानिरष्टो दक्षिणा समृद्धौ। मारुतः सुपक्षपालं ग्रामण्यो गृहे॥१९॥

अन्तं वै मुरुतः। अन्नमेवावं रुन्धे। पृश्निर्दक्षिणा समृद्धौ। सावित्रिं द्वादशकपालं क्षत्तुर्गृहे प्रसूत्यै। उपच्वस्तो दक्षिणा समृद्धौ। आश्विनं द्विकपालः सङ्ग्रहीतुर्गृहे। अश्विनो वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति। सवात्यौ दक्षिणा समृद्धौ। पौष्णं चरुं भागदुघस्य गृहे॥२०॥

अन्तं वै पूषा। अन्नमेवावं रुन्धे। श्यामो दक्षिणा समृद्धौ। रौद्रं गाँवीधुकं चरुमक्षावापस्य गृहे। अन्तत एव रुद्रं निरवंदयते। शुबलु उद्वारो दक्षिणा समृद्धौ। द्वादशतानि हृवीःषि भवन्ति। द्वादश मासाः संवथ्सरेणवास्मै राष्ट्रमवं रुन्धे। राष्ट्रमेव भंवति॥२१॥

यत्र प्रति निर्वर्पेत्। रुक्षिनं आशिषोऽवरुन्धीरन्। प्रतिनिर्वर्पति। इन्द्राय सुत्राम्णे
पुरोडाशमेकांदशकपालम्। इन्द्रायाऽहोमुचौ। आशिषं एवावरुन्धे। अयं नो राजा वृत्रहा-
राजा भूत्वा वृत्रं वंध्यादित्यांह। आमेवैतामा शास्ते। मैत्राबाहुस्पत्यं भवति। श्वेतायै
श्वेतवंथसायै दुग्धे॥२२॥

बाहुस्पत्ये मैत्रमपि दधाति। ब्रह्मं चैवास्मै क्षुत्रं च सुमीर्ची दधाति। अथो ब्रह्मन्त्रेव
क्षुत्रं प्रतिष्ठापयति। बाहुस्पत्येन पूर्वेण प्रचरति। मुखुत एवास्मै ब्रह्म सङ्शयति। अथो
ब्रह्मन्त्रेव क्षुत्रमन्वारम्भयति। स्वयं कृता वेदिर्भवति। स्वयं दिनं बरहिः। स्वयं कृत इधः।
अनभिजितस्याभिजित्यै। तस्माद्राज्ञामरण्यमभिजितम्। सैव श्वेता श्वेतवंथसा दक्षिणा
समृद्धौ॥२३॥

गृहिताय समृद्धे पश्यही दक्षिणा समृद्धे ग्रामण्ये गृहे भागदृश्यं गृहे भवति दुर्घेऽभिजित्यै द्वे च॥८॥ [३]

देवसुवामेतानि हुवीऽषि भवन्ति। एतावन्तो वै देवानाऽ सुवाः। त एवास्मै
सुवान्प्रयच्छन्ति। त एन एवन्तो। अग्निरैवैनं गृहपतीनाऽ सुवते। सोमो वनुस्पतीनाम्।
रुद्रः पशुनाम्। बृहस्पतिर्वाचाम्। इन्द्रौ उच्येषानाम्। मित्रः सुत्यानाम्॥२४॥

वरुणो धर्मपतीनाम्। एतदेव सर्वं भवति। सविता त्वा प्रसवानाऽ सुवतामिति
हस्तं गृह्णाति प्रसूत्यै। ये दैवा देवः सुवः स्थेत्यांह। यथायजुरेवतत्। महते क्षत्राय
महत आधिपत्याय महते जानंराज्यायेत्यांह। आमेवैतामा शास्ते। एष वौ भरता राजा
सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानाऽ राजेत्यांह। तस्माद्सोमराजानो ब्राह्मणः। प्रति त्यन्नाम
राज्यमधायीत्यांह॥२५॥

राज्यमेवास्मिन्नतिदधाति। स्वां तु नुवं वरुणो अशिष्रेदित्यांह। वरुणसवमेवावरुन्धे।
शुचीर्मित्रस्य व्रत्यां अभूमेत्यांह। शुचिमेवैनं व्रत्यं करोति। अमन्महि महत ऋतस्य
नामेत्यांह। मनुत एवैनम्। सर्वे व्रातां वरुणस्याभूवन्नित्यांह। सर्वव्रातमेवैनं करोति। वि-
मित्र एवैररातिमतारीदित्यांह॥२६॥

अरातिमेवैनं तारयति। असूषुदन्त यज्ञियां ऋतेनेत्यांह। स्वदयत्यैवैनम्। व्युत्रितो
जरिमाणं न आनुष्टियांह। आयुरेवास्मिन्दधाति। द्वाभ्यां विमृष्टे। द्विपाद्यजमानः प्रति-
ष्ठित्यै। अग्नीषोमीयस्य चैकांदशकपालस्य देवसुवां च हविषामुग्रयै स्विष्टकृतै सुमवंद्यति।

देवतांभिरैवैनंमुभयतः परिगृह्णाति। विष्णुक्रमान्क्रमते। विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानभिजंयति॥२७॥

सूत्यानंमधुयोत्याहातरिदित्याह क्रमत् एकं च॥४॥ [४]

अर्थेत् स्थेति ज्ञहोति। आहुत्यैवैना निष्क्रीयं गृह्णाति। अथो हुविष्कृतानामेवाभिघृतानां गृह्णाति। वहन्तीनां गृह्णाति। एता वा अपां राष्ट्रम्। राष्ट्रमेवास्मै गृह्णाति। अथो श्रियमेवैनंमुभिवंहन्ति। अपां पतिरसीत्याह। मिथुनमेवाकः। वृषाऽस्यूर्मिरित्याह॥२८॥

ऊर्मिमन्तमेवैनं करोति। वृषसेनोऽसीत्याह। सेनामेवास्य सङ्शयति। ब्रजक्षितः स्थेत्याह। एता वा अपां विशः। विशमेवास्मै पर्यूहति। मरुतामोजः स्थेत्याह। अन्तं वै मरुतः। अन्नमेवावं रुन्धे। सूर्यवर्चसः स्थेत्याह॥२९॥

राष्ट्रमेव वर्चस्व्यकः। सूर्यत्वचसः स्थेत्याह। सूत्यं वा एतत्। यद्वर्षति। अनृतं यदातपति वर्षति। सूत्यानृते एवावं रुन्धे। नैनश्च सत्यानृते उदिते हिँस्तः। य एवं वेदं। मान्दः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव ब्रह्मवर्चस्यकः॥३०॥

वाशाः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव वश्यकः। शक्तरीः स्थेत्याह। पशवो वै शक्तरीः। पशुनेवावं रुन्धे। विश्वभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव पंयस्व्यकः। जनभृतः स्थेत्याह। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यकः। अग्नेस्तेजस्याः स्थेत्याह॥३१॥

राष्ट्रमेव तैजुस्व्यकः। अपामोषधीनां रसः स्थेत्याह। राष्ट्रमेव मधुव्यंमकः। सारस्वतं ग्रहं गृह्णाति। एषा वा अपां पृष्ठम्। यथसरस्वती। पृष्ठमेवैनश्च समानानां करोति। षोडशभिर्गृह्णाति। षोडशकलो वै पुरुषः। यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्यं दधाति। षोडशभिर्जुहोति षोडशभिर्गृह्णाति। द्वात्रिशूर्थसं पद्यन्ते। द्वात्रिशूरदक्षराजनुष्टक्। वाग्नुष्टफस्वाणि छन्दांसि। वाचैवैनश्च सर्वभिश्छन्दोभिरभिषिञ्चति॥३२॥

ऊर्मिरित्याह सूर्यवर्चसः स्थेत्याह ब्रह्मवर्चस्यकस्तेजस्याः स्थेत्याहुव पुरुषः पदं च॥५॥ [५]

दर्वीरापः सं मधुमतीर्मधुमतीभिः सृज्यध्वमित्याह। ब्रह्मैवैनाः सशृजति। अनाधृष्टाः सीदतेत्याह। ब्रह्मैवैनाः सादयति। अन्तरा होतुश्च पिण्ठियं ब्राह्मणाच्छुश्च सिनश्च सादयति। आग्नेयो वै होताः। एन्द्रो ब्राह्मणाच्छुश्च सी। तेजसा चैवेन्द्रियेण चोभयतो राष्ट्रं परिगृह्णाति। हिरण्येनोत्पुनाति। आहुत्यै हि पवित्रांश्चामुत्पुनन्ति व्यावृत्यै॥३३॥

शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येन्द्रिये प्रति तिष्ठति।

अनिभृष्टम् सीत्यांह। अनिभृष्टुङ् ह्येतत्। वाचो बन्धुरित्यांह। वाचो हैष बन्धुः। तपोजा इत्यांह। तपोजा ह्येतत्। सोमस्य दात्रम् सीत्यांह॥३४॥

सोमस्य ह्येतद्वात्रम्। शुक्रा वः शुक्रेणोत्पुनामीत्यांह। शुक्रा ह्यापः। शुक्रः हिरण्यम्। चन्द्राश्चन्द्रेणेत्यांह। चन्द्रा ह्यापः। चन्द्रः हिरण्यम्। अमृता अमृतेनेत्यांह। अमृता ह्यापः। अमृतः हिरण्यम्॥३५॥

स्वाहा राजसूयायेत्यांह। राजसूयाय ह्येना उत्पुनाति। सधुमादो द्युमिनीरूर्ज एता इति वारुण्यर्चा गृह्णाति। वरुणसवमेवाव रुन्धे। एकंया गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्य दधाति। क्षत्रस्योल्बमसि क्षत्रस्य योनिरसीति तार्प्य चोष्णीष च प्रयच्छति सयोनित्वायां। एकंशतेन दर्घपुञ्जीलैः पंवयति। शतायुर्वै पुरुषः शतर्वीर्यः। आत्मैकंशतः॥३६॥

यावानेव पुरुषः। तस्मिन्वीर्य दधाति। दध्याशयति। इन्द्रियमेवाव रुन्धे। उदुम्बरंमाशयति। अन्नाद्यस्यावरुच्छै। शप्ताण्याशयति। सुराबलिमेवैनं करोति। आविदं एता भवन्ति। आविदंमेवैनं गमयन्ति॥३७॥

अग्निरेवैनं गारुपत्येनावति। इन्द्रं इन्द्रियेण। पूषा पुशुभिः। मित्रावरुणौ प्राणापानाभ्यांम। इन्द्रौ वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स दिवंमलिखत। सौर्यम्णः पन्था अभवत्। स आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति द्यावापृथिवी उपाधावत्। स अभ्यामेव प्रसूत इन्द्रौ वृत्राय वज्रं प्राहरत्। आविन्ने द्यावापृथिवी धृतव्रते इति यदाहं॥३८॥

आभ्यामेव प्रसूतो यजमानो वज्रं भ्रातृव्याय प्रहरति। आविन्ना देव्यदितिर्विश्वरूपीत्यांह। इयं वै देव्यदितिर्विश्वरूपी। अस्यामेव प्रतिं तिष्ठति। आविन्नोऽयमसावामुष्यायणोऽस्यां विश्यस्मित्राष्ट इत्यांह। विशैवैनं राष्ट्रेण समर्धयति। महृते क्षत्राय महृत आधिपत्याय महृते जानराज्यायेत्यांह। आमेवैतामा शास्ते। एष वौ भरता राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां गजेत्यांह। तस्माद्भ्योमंराजानो ब्राह्मणाः॥३९॥

इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्तम् इति धनुः प्रयच्छति विजित्यै। शत्रुबाधनाः स्थेतीषून्। शत्रुनेवास्य बाधन्ते। पात मा प्रत्यश्च पात मा तिर्यश्चमन्वश्च मा पातेत्याह। तिस्रो वै शरव्याः। प्रतीर्चीं तिरश्यनूचीं। ताभ्य एवैनं पान्ति। दिग्भ्यो मा पातेत्याह। दिग्भ्य एवैनं पान्ति। विश्वाभ्यो मा नाश्राभ्यः पातेत्याह। अपरिमितादेवैनं पान्ति। हिरण्यवर्णवुषसां विरोक इति

त्रिष्टुभां बाहू उद्भूताति। इन्द्रियं वै वीर्यं त्रिष्टुक्। इन्द्रियमेव वीर्यमुपरिष्टादात्मन्धत्ते॥४०॥
व्याख्याये दुम्भसीत्याहुमृतः हिरण्यमेकशुतो गेमयन्त्याह ब्राह्मणा नाष्टमः पातेत्याह चत्वारिं च॥८॥ [६]

दिशो व्यास्थापयति। दिशामभिजित्यै। यदनु प्रक्रामेत्। अभि दिशो जयेत्। उत्तु मांदेत्। मनुसाज्ञु प्रक्रामति। अभि दिशो जयति। नोन्मांद्यति। सुमिधुमा तिष्ठेत्याह। तेज एवावं रुन्धे॥४१॥

उग्रामा तिष्ठेत्याह। इन्द्रियमेवावं रुन्धे। विराजमातिष्ठेत्याह। अन्नाद्यमेवावं रुन्धे। उदीचीमा तिष्ठेत्याह। पुश्नेवावं रुन्धे। ऊर्ध्वमातिष्ठेत्याह। सुवर्गमेव लोकमभिजयति। अनूजिहीते। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै॥४२॥

मारुत एष भंवति। अन्नं वै मरुतः। अन्नमेवावं रुन्धे। एकंवि शतिकपालो भवति प्रतिष्ठित्यै। योऽरण्येऽनुवाक्यो गणः। तं मंध्यत उपदधाति। ग्राम्यरेव पशुभिरारण्यान्पशुन्परिगृहाति। तस्माद्वाम्यः पशुभिरारण्यः पशवः परिगृहीताः। पृथिवैन्यः। अन्यष्टिच्यत॥४३॥

स राष्ट्रं नाभंवत्। स एतानि पूर्थान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्। तैर्वै स राष्ट्रमभवत्। यत्पार्थानि जुहोति। राष्ट्रमेव भंवति। बारुहस्पत्यं पूर्वपामुक्तुम भंवति। ऐन्द्रमुक्तरेषां प्रथमम्। ब्रह्म चैवास्मै क्षुत्रं चं सुमीचीं दधाति। अथो ब्रह्मन्त्रेव क्षुत्रं प्रतिष्ठापयति॥४४॥

षट्कुरस्तादभिषेकस्य जुहोति। षट्कुपरिष्टात्। द्वादशं सं पंचन्ते। द्वादशं मासाः संवथ्सरः। संवथ्सरः खलु वै देवानां पूः। देवानामेव पुरं मध्युतो व्यवसर्पति। तस्य न कुतंश्चनोपाव्याधो भंवति। भूतानामवैष्टीर्जुहोति। अत्रात् वै मृत्युर्जायते। यत्रयत्रै मृत्युर्जायते। ततं एवैनमवंजते। तस्माद्राजसूयैनेजानो नाभिचरित्वै। प्रत्यगेनमभिचारः स्तृणुते॥४५॥

रुन्धे समष्ट्या अभिच्यत स्थापयति जायते पञ्चं च॥५॥ [७]

सोमस्य त्विषिरसि तवेव मे त्विषिर्भूयादिति शार्दूलचर्मोपस्तृणाति। यैव सोमे त्विषिः। या शार्दूले। तामेवावं रुन्धे। मृत्योर्बा एष वर्णः। यच्छार्दूलः। अमृतः हिरण्यम्। अमृतमसि मृत्योर्मा पाहीति हिरण्यमुपास्यति। अमृतमेव मृत्योरन्तर्घत्ते। शतमानं भवति॥४६॥

शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येनेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। दिव्योन्मां पाहीत्युपरिष्टादधि निदंधाति। उभयतं एवास्मै शर्म दधाति। अवेष्टा दन्दशूका इति क्लीबः सीसेन विद्यति। दन्दशूकानेवावंजते। तस्मात्क्लीबं दन्दशूका दशशुकाः। निरस्तं नमुचेः शिर इति

लोहितायुसं निरस्यति। पृष्ठानंमेव नमुचिं निरवदयते। प्राणा आत्मनः पूर्वऽभिषिच्या इत्याहुः॥४७॥

सोमो राजा वरुणः। देवा धर्मसुवश्च ये। ते ते वाचं सुवन्तां ते ते प्राणं सुवन्तामित्याह। प्राणनेवाऽत्मनः पूर्वानभिषिच्यति। यद्वयात्। अग्रेस्त्वा तेजसाऽभिषिच्छामीति। तेजस्व्येव स्यात्। दुश्मर्तु तु भवेत्। सोमस्य त्वा द्युमेनाभिषिच्छामीत्याह। सौम्यो वै देवतया पुरुषः॥४८॥

स्वयैवैनं देवतयाऽभिषिच्यति। अग्रेस्तेजसेत्याह। तेजं एवास्मिन्दधाति। सूर्यस्य वर्चसेत्याह। वर्चं एवास्मिन्दधाति। इन्द्रस्येन्द्रियेणत्याह। इन्द्रियमेवास्मिन्दधाति। मित्रावरुणयोर्वीर्येणत्याह। वीर्यमेवास्मिन्दधाति। मरुतामोजसेत्याह॥४९॥

ओजं एवास्मिन्दधाति। क्षत्राणां क्षत्रपतिरसीत्याह। क्षत्राणामेवैनं क्षत्रपतिं करोति। अति दिवस्पाहीत्याह। अत्यन्यान्पाहीति वावैतदाह। समावंवृत्रन्नप्रागुर्दीचीरित्याह। राष्ट्रमेवास्मिन्द्युवमकः। उच्छेषणेन जुहोति। उच्छेषणभागो वै रुद्रः। भागधेयेनैव रुद्रं निरवदयते॥५०॥

उद्बुरेत्याग्नीद्वे जुहोति। एषा वै रुद्रस्य दिक्। स्वायामेव दिशि रुद्रं निरवदयते। रुद्रयत्ते क्रयी परं नामेत्याह। यद्वा अस्य क्रयी परं नाम। तेन वा एष हिनस्ति। यं हिनस्ति। तेनैवैनं सुह शमयति। तस्मै हुतमसि यमेष्टमसीत्याह। युमादेवास्यं मृत्युमवयजते॥५१॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्य इति तस्यै गृहे जुहुयात्। यां कामयैत राष्ट्रमस्य प्रजा स्यादिति। राष्ट्रमेवास्यै प्रजा भवति। पर्णमयैनाध्यर्युरभिषिच्यति। ब्रह्मवर्चसमेवास्मिन्विषिं दधाति। औदुम्बरेण राजन्यः। ऊर्जमेवास्मिन्ननाद्यं दधाति। आश्वत्थेन वैश्यः। विशमेवास्मिन्पुष्टिं दधाति। नैयंग्रोधेन जन्यः। मित्राण्येवास्मै कल्पयति। अथो प्रतिष्ठित्यै॥५२॥

भवत्याहुः पुरुषो ओजुसेत्याह निरवदयते यजते जन्ये द्वे च॥७॥

[८]

इन्द्रस्य वज्रौऽसि वार्त्रम् इति रथमुपावहरति विजित्यै। मित्रावरुणयोस्त्वा प्रशास्त्रोः प्रशिषा युनज्मीत्याह। ब्रह्मणैवैनं देवताभ्यां युनक्ति। प्रष्टिवाहिनं युनक्ति। प्रष्टिवाही वै देवरथः। देवरथमेवास्मै युनक्ति। त्रयोऽश्वां भवन्ति। रथश्चतुर्थः। द्वौ संव्येष्टसारथी। षट्थसं

पंद्यन्ते ॥ ५३ ॥

षडा कृतवः। कृतुभिरेवैन् युनक्ति। विष्णुकृमान्कमतो। विष्णुरेव भूत्वेमाँलोकानभिजंयति। यः क्षत्रियः प्रतिहितः। सोऽन्वारभतो। राष्ट्रमेव भवति। त्रिष्ठभाऽन्वारभतो। इन्द्रियं वै त्रिष्ठक। इन्द्रियमेव यजमाने दधाति॥ ५४॥

मरुतां प्रसवे जेषमित्याह। मरुद्धिरेव प्रसूत उज्जयति। आसं मन् इत्याह। यदेव मनसैफर्सीत्। तदापत्। राजन्यं जिनाति। अनाकान्त एवाक्रमतो। वि वा एष इन्द्रियेण वीर्येणर्थते। यो राजन्यं जिनाति। समहर्मिन्द्रियेण वीर्येणत्याह॥ ५५॥

इन्द्रियमेव वीर्यमात्मन्यते। पशुनां मन्युरसि तवैव मे मन्युर्भूयादिति वाराही उपानहावुपं मुश्चते। पशुनां वा एष मन्युः। यद्वराहः। तेनैव पशुनां मन्युमात्मन्यते। अभि वा हयः सुषुवाणं कामयते। तस्येष्वरेन्द्रियं वीर्यमादातोः। वाराही उपानहावुपं मुश्चते। अस्या एवान्तर्धते। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानात्यै॥ ५६॥

नमो मात्रे पृथिव्या इत्याहाहि॒सायै। इयंदस्यायुरस्यायुर्मे धेहीत्याह। आयुरेवाऽत्मन्यते। ऊर्गस्यूर्जं मे धेहीत्याह। ऊर्जमेवाऽत्मन्यते। युद्धसि वर्चोऽसि वर्चो मयि धेहीत्याह। वर्च एवाऽत्मन्यते। एकृधा ब्रह्मण् उपहरति। एकृधैव यजमान् आयुरूर्जं वर्चो दधाति। रथविमोचनीया जुहोति प्रतिष्ठित्यै॥ ५७॥

त्रयोऽश्वा भवन्ति। रथश्वतुर्थः। तस्माच्चतुर्जुहोति। यदुभौ सुहावुतिष्ठाताम्। समानं लोकमियाताम्। सुह सङ्घहीत्रा रथवाहने रथमादधाति। सुवर्गदिवैनं लोकादन्तर्दधाति। हृःसः शुचिपदित्यादधाति। ब्रह्मणैवैनंमुपावहरति। ब्रह्मणाऽदधाति। अतिच्छन्दसाऽदधाति। अतिच्छन्दा वै सर्वाणि छन्दाऽसि। सर्वभिरेवैनं छन्दोभिरादधाति। वर्ष वा एषा छन्दसाम्। यदतिच्छन्दाः। यदतिच्छन्दसा दधाति। वर्षैवैनं समानानां करोति॥ ५८॥

पृथुन्ते दयाति वीर्येणत्याहानात्यै प्रतिष्ठित्यै ब्रह्मणाऽदधाति सुस च ६॥

[९]

मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रं वा अहः। वारुणी रात्रिः। अहोरात्राभ्यामैवैनंमुपावहरति। मित्रोऽसि वरुणोऽसीत्याह। मैत्रो वै दक्षिणः। वारुणः सूव्यः। वैश्वदेव्यामिक्षाः। स्वमैवैनं भाग्येयमुपावहरति। समुहं विश्वर्द्दैवित्याह॥ ५९॥

वैश्वदेव्यो वै प्रजाः। ता एवाद्याः कुरुते। क्षुत्रस्य नाभिरसि क्षुत्रस्य योनिरसीत्यधीवासमास्तुणति सयोनित्वायां स्योनामा सौद सुषदामा सीदेत्याह। युथायज्जुरेवैतत्। मा त्वा हिंसीन्मा मां हिंसीदित्याहाहिंसायै। निषंसाद धृतव्रते वरुणः पुस्त्यास्वा साम्राज्याय सुक्रतुरित्याह। साम्राज्यमेवैनं सुक्रतुं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि सविताऽसि सत्यसंव इत्याह। सवितारामेवैनं सत्यसंवं करोति॥६०॥

ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसीन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। इन्द्रमेवैनं सत्यौजंसं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्माऽसि मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। मित्रमेवैनं सुशेवं करोति। ब्रह्मा(३)न्त्वं राजन्ब्रह्मासि वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह। वरुणमेवैनं सत्यधर्माणं करोति। सविताऽसि सत्यसंव इत्याह। ग्रायत्रीमेवैतेनाभि व्याहरति। इन्द्रोऽसि सत्यौजा इत्याह। त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति॥६१॥

मित्रोऽसि सुशेव इत्याह। जगतीमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यमेता देवताः। सत्यमेतानि छन्दाऽसि। सत्यमेवाव रुन्धे। वरुणोऽसि सत्यधर्मेत्याह। अनुष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति। सत्यानृते वा अनुष्टुप्। सत्यानृते वरुणः। सत्यानृते एवाव रुन्धे॥६२॥

नैनं सत्यानृते उदिते हिंस्तः। य एवं वेद। इन्द्रस्य वज्रोऽसि वार्त्त्व इति स्फं प्रयच्छति। वज्रो वै स्प्यः। वज्रैणवास्मा अवरपरं रन्धयति। एवं हि तच्छ्रेयः। यदस्मा एते रथ्येयुः। दिशोऽभ्ययं राजाऽभूदिति पश्चाक्षान्त्रयच्छति। एते वै सर्वेऽयाः। अपराजायिनमेवैनं करोति॥६३॥

ओदनमुद्धूवते। परमेष्ठी वा एषः। यदोदनः। परमामेवैनं श्रियं गमयति। सुक्ष्मोकाँ(४) सुमङ्गलाँ(४) सत्यराजा(३)नित्याह। आमेवैतामा शास्तो। शौनः शेषमाख्यापयते। वरुणपाशादेवैनं मुश्चति। परः शुतं भवति। शुतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति तिष्ठति। मारुतस्य चैकंविंशतिकपालस्य वैश्वदेव्यै चामिक्षाया अग्रयै स्थिष्टकृते समवद्यति। देवताभिरेवैनंमुभयतः परि गृह्णाति। अपान्त्रे स्वाहोर्जो नप्ते स्वाहाऽग्रयै गृहपतये स्वाहेति तिस आहुतीर्जुहोति। त्रयं इमे लोकाः। एष्वेव लोकेषु प्रति तिष्ठति॥६४॥

देवैरित्याह सत्यसंवं करोति त्रिष्टुभमेवैतेनाभि व्याहरति सत्यानृते एवाव रुन्धे करोति शतेन्द्रियः पद च॥६॥

[१०]

पृष्ठद्वार्हणानि धात्रे त्रिलोकदेवसुवामीथेतो देवोर्दिशः सोमस्येन्द्रस्य मित्रो दर्श॥१०॥

एतद्वाह्यणानि वैष्णवं त्रिंकपालमन् वै पृष्ठा वाशुः स्थेत्याहु दिशो व्यास्थापयुत्युद्बुरेत्यु ब्रह्मा(३)न्त्वः रांजुञ्चतुष्पिष्ठः॥६४॥
एतद्वाह्यणानि प्रतिं तिष्ठति॥

हरिः ॐ ॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके सप्तमः प्रपाठकः समाप्तः॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

वरुणस्य सुषुवाणस्य दशधेन्द्रियं वीर्यं परांपतता। तथसूचिद्विरनु समंसर्पत्। तथसूचिपूर्वं सूत्त्वम्। अग्निनां देवेन प्रथमेऽहुत्रनु प्रायुङ्क। सरस्वत्या वाचा द्वितीयै। सवित्रा प्रसवेन तृतीयै। पूष्णा पुशुभिंशतुर्थै। बृहस्पतिना ब्रह्मणा पञ्चमे। इन्द्रेण देवेन पृष्ठे। वरुणेन स्वयो देवतया सप्तमे॥१॥

सोमेन राजा॒ उष्टुमे। त्वष्टा॑ रूपेण नवमे। विष्णुना यज्ञेना॑ उप्रोत्। यथसूचिपूर्वे भवन्ति। इन्द्रियमेव तद्वीर्यं यजमान आप्रोति। पूर्वापूर्वा वेदिर्भवति। इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुच्छै। पुरस्तादुपुसदां सौम्येन प्रचरति। सोमो वै रेतोधाः। रेतं एव तद्वधाति। अन्तरा त्वाष्ट्रेण। रेतं एव हितं त्वष्टा॑ रूपाणि विकरोति। उपरिष्टद्वैष्णवेन। यज्ञो वै विष्णुः। यज्ञ एवान्ततः प्रति॑ तिष्ठति॥२॥

सप्तमे देवाति पञ्च च॥२॥

[१]

जामि वा एतत्कुर्वन्ति। यथसूच्यो दीक्षयन्ति सूच्यः सोमं क्रीणन्ति। पुण्डरिसूजां प्रयच्छुत्यजामित्वाय। अङ्गिरसः सुवर्गं लोकं यन्तः। अप्सु दीक्षातपसी प्रावेशयन्। तत्पुण्डरौकमभवत्। यत्पुण्डरिसूजां प्रयच्छति। साक्षादेव दीक्षातपसी अवं रुन्धे। दशभिर्वर्थस्तरैः सोमं क्रीणाति। दशाक्षरा विराट्॥३॥

अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवं रुन्धे। मुष्कुरा भवन्ति सेन्द्रत्वाय। दशपेयो भवति। अन्नाद्यस्यावरुच्छै। शतं ब्राह्मणाः पिंबन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये प्रति॑ तिष्ठति। सप्तसदशः स्तोत्रं भवति। सप्तसदशः प्रजापतिः॥४॥

प्रजापतेरास्यै। प्राकाशावध्यर्थं ददाति। प्रकाशमेवै गमयति। स्तजमुद्ग्रात्रे। व्येवास्मै वासयति। रुक्मिं होत्रै। अदित्यमेवास्मा उत्त्रयति। अश्वं प्रस्तोतृप्रतिहर्तृभ्यांम्। प्राजापत्यो वा अश्वः। प्रजापतेरास्यै॥५॥

द्वादशं पष्ठौर्हीर्ब्रह्मणै। आयुरेवावं रुन्धे। वशां मैत्रावरुणाय। राष्ट्रमेव वशयकः। क्रृष्णं ब्राह्मणाच्छुभ्यै सिनै। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यंकः। वासंसी नेष्टापोतुभ्यांम्। पुवित्रे एवास्यैते। स्थूरिं यवाचितमच्छावाकाय। अन्तत एव वरुणमवं यजते॥६॥

अनुद्वाहमुग्नीयैः। वहिर्वा अनुद्वान्। वहिरुग्नीत्। वहिनैव वहिं यज्ञस्यावं रुन्धे। इन्द्रस्य सुषुवाणस्य त्रेधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। भृगुस्तृतौयमभवत्। श्रायन्तीयं तृतीयम्। सरस्वती तृतीयम्। भार्गवो होता भवति। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति। वारवन्तीयमग्निष्ठोमसामम्। सारस्वतीरपो गृह्णति। इन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुच्छै। श्रायन्तीयं ब्रह्मसामं भवति। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं श्रयति। वारवन्तीयमग्निष्ठोमसामम्। इन्द्रियमेवास्मिन्वीर्यं वारयति॥७॥

विराद्वाजापतिरक्षः प्रजापतेगस्यै यजते ब्रह्मसामं भवति सुत च॥५॥ [२]

ईश्वरो वा एष दिशोऽनुन्मदितोः। यं दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति। दिशामवैष्टयो भवन्ति। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठत्यनुन्मादाय। पञ्च देवतां यजति। पञ्च दिशः। दिक्ष्वेव प्रति तिष्ठति। हविषोहविष इद्वा बारहस्त्यमुभिघारयति। यजमानदेवत्यौ वै बृहस्पतिः। यजमानमेव तेजसा समर्थयति॥८॥

आदित्यां मुलुहां गुर्भिणीमा लभते। मारुतीं पृश्निं पष्ठौहीम्। विशं चैवास्मै राष्ट्रं च समीचीं दधाति। आदित्यया पूर्वया प्रचरति। मारुत्योत्तरया। राष्ट्र एव विशमनुबन्धाति। उच्चरादित्याया आश्रावयति। उपांशु मारुत्यै। तस्माद्राष्ट्रं विशमतिवदति। गुर्भिण्यादित्या भेवति॥९॥

इन्द्रियं वै गर्भः। राष्ट्रमेवेन्द्रियाव्यक्तः। अगर्भा मारुती। विष्वै मरुतः। विशंमेव निरिन्द्रियामकः। देवासुराः संयत्ता आसन्। ते देवा अश्विनोः पूषन्वाचः सुत्यः संनिधायै। अनृतेनासुरानुभ्येभवन्। तैश्विभ्यां पूष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपन्। ततो वै ते वाचः सुत्यमवारुन्धत॥१०॥

यदश्विभ्यां पूष्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपति। अनृतेनैव भ्रातृव्यानभिभूयै। वाचः सुत्यमवं रुन्धे। सरस्वते सत्यवाचे चरुम्। पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभि गृणति। सवित्रे सुत्यप्रसवाय पुरोडाशं द्वादशकपालं प्रसूत्यै। दूतान्महिणोति। आविदं एता भवन्ति। आविदमेवैनं गमयन्ति। अथो दूतेभ्यं एव न छिंद्यते। तिसृधन्वः शुष्कद्विर्दक्षिणा समृच्छै॥११॥

अर्थयति भ्रवत्यरुन्धत् गमयन्ति द्वे च॥१॥ [३]

आग्रेयमुष्टाकपालं निर्वपति। तस्माच्छिशिरे कुरुपञ्चलाः प्राश्वौ यान्ति। सौम्यं

चुरुम्। तस्मा॑द्वस्तनं व्यंवसायांदयन्ति। सुवित्रं द्वादशकपालम्। तस्मा॑त्पुरस्ताद्यवाना॒
सवित्रा॑ विरुद्ध्यते। बारहृस्पृत्यं चुरुम्। सुवित्रैव विरुद्ध्या॑ ब्रह्मणा॑ यवानादंधते।
त्वाष्ट्रमृष्टाकपालम्॥१२॥

रुपाण्येव तेन कुर्वते। वैश्वानुरं द्वादशकपालम्। तस्मा॑ञ्जघन्यै॒ नैदोधे प्रत्यश्चः
कुरुपश्चाला यान्ति। सारस्वतं चरुं निर्वपति। तस्मा॑त्प्रावृषि॒ सर्वा॑ वाचो॑ वदन्ति।
पौष्णेन व्यवस्थन्ति। मैत्रेण॑ कृषन्ते। वारुणेन॑ विधृता॑ आसते। क्षेत्रपत्येन॑ पाचयन्ते।
आदित्येनादंधते॥१३॥

मासिमा॑स्येतानि॑ हुवी॑४षि॑ निरुप्याणीत्याहुः। तेनैवर्तून्मयुङ्गः इति॑। अथो॑ खल्वाहुः।
कः संवध्मरं जीविष्यतीति॑। षडेव पूर्वद्युर्निरुप्याणि॑। षडुत्तरेद्युः। तेनैवर्तून्मयुङ्गः। दक्षिणो॑
रथवाहनवाहः। पूर्वषां दक्षिणा। उत्तरं उत्तरेषाम्। संवध्मस्त्रस्यैवान्तौ॑ युनक्ति। सुवर्गस्य
लोकस्य॑ समर्ष्यै॥१४॥

त्वाष्ट्रमृष्टाकपालं दयते युनत्तरेकं च॥३॥ [४]

इन्द्रस्य सुपुवाणस्य॑ दशधेन्द्रियं वीर्यं पराऽपतत्। स यत्रथमं निरक्षीवत्।
तत्कलमभवत्। यद्वितीयम्। तद्वदरम्। यत्तृतीयम्। तत्कर्कन्दुः। यन्नस्तः। स सिंहः।
यदक्ष्योः॥१५॥

स शार्दूलः। यत्कर्णयोः। स वृक्तः। य ऊर्ध्वः। स सोमः। याऽवाची। सा सुरा॑। त्र्याः।
सक्तवो भवन्ति। इन्द्रियस्यावरुच्छै। त्र्याणि॑ लोमानि॥१६॥

त्विषिमेवावं रुप्ये। त्रयो॑ ग्रहाः। वीर्यमेवावं रुप्ये। नाम्ना॑ दशमी। नवं॑ वै पुरुषे प्राणाः।
नाभिर्दशमी। प्राणा॑ इन्द्रियं वीर्यम्। प्राणनेवेन्द्रियं वीर्यं यज्ञमान आत्मन्यत्ते। सीसैन
क्षीबाच्छप्याणि॑ क्रीणाति। न वा ए॒तदयो॑ न हिरण्यम्॥१७॥

यथसीसम्। न स्त्री न पुमान्। यत्क्षीबः। न सोमो न सुरा॑। यथसौत्रामणी समृद्धै। स्वद्वी
त्वा॑ स्वादुनेत्याह। सोममेवैना॑ करोति। सोमोऽस्यश्चिभ्यां॑ पच्यस्व सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय
सुत्रामणी॑ पच्यस्वेत्याह। ए॒ताभ्यो॑ हौषा॑ देवता॑भ्यः॑ पच्यते। तिसः॑ सऽसृष्टा॑ वसति॥१८॥

तिसो॑ हि रात्री॑ क्रीतः। सोमो॑ वसति। पुनातु॑ ते परिस्तुमिति॑ यजुषा॑ पुनाति॑ व्यावृत्त्यै।
पुवित्रेण पुनाति। पुवित्रेण॑ हि सोमं॑ पुनन्ति। वारेण॑ शश्वत्॑ तनेत्याह। वरेण॑ हि सोमं॑

पुनन्ति। वायुः पूतः पवित्रेणेति नैतया पुनीयात्। व्यृद्धा हैषा। अतिपवितस्यैतया पुनीयात्। कुविदुङ्गत्यनिरुक्तया प्राजापत्यया गृह्णति॥१९॥

अनिरुक्तः प्रजापतिः। प्रजापतेरास्यै। एकंयच्च गृह्णति। एकधैव यजमाने वीर्यं दधाति। आश्विनं धूम्रमालभते। आश्विनो वै देवानां भिषजौ। ताम्यमेवास्मै भेषजं करोति। सारस्वतं मेषम्। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनं भिषज्यति। ऐन्द्रमृषभः सेन्द्रत्वाय। २०॥

अथेऽलोमानि हिरण्यं वसति गृह्णति भिषज्यत्वेकं च॥६॥

[५]

यत्रिषु यूपैष्वालभेत। बुहिर्धाऽस्मादिन्द्रियं वीर्यं दध्यात्। भ्रातृव्यमस्मै जनयेत्। एकयूप आलभते। एकधैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यं दधाति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति। नैतेषां पशूनां पुरोडाशां भवन्ति। ग्रहपुरोडाशा ह्यते। युवः सुरामंमष्ठिनेति सर्वदेवत्यै याज्यानुवाक्ये भवतः। सर्वा एव देवताः प्रीणाति॥२१॥

ब्राह्मणं परिक्रीणीयादुच्छेषणस्य पातारम्। ब्राह्मणो ह्याहुत्या उच्छेषणस्य पाता। यदि ब्राह्मणं न विन्देत। वल्मीकवपायामवं नयेत्। सैव ततः प्रायश्चित्तिः। यद्वै सौत्रामण्ये व्यृद्धम्। तदस्यै समृद्धम्। नानादेवत्याः पशवंश्च पुरोडाशांश्च भवन्ति समृद्धौ। ऐन्द्रः पशूनामुत्तमो भवति। ऐन्द्रः पुरोडाशानां प्रथमः॥२२॥

इन्द्रिये एवास्मै समीर्चीं दधाति। पुरस्तादनूयाजानां पुरोडाशैः प्रचरति। पशवो वै पुरोडाशाः। पशूनेवावं रुन्धे। ऐन्द्रमेकादशकपालं निर्वपति। इन्द्रियमेवावं रुन्धे। सावित्रं द्वादशकपालं प्रसूत्यै। वारुणं दशकपालम्। अन्तत एव वरुणमवं यजते। वडबुदक्षिणा॥२३॥

उत वा एषाऽश्वः सूते। उताऽश्वतरम्। उत सोमं उत सुरां। यथसौत्रामणी समृद्धौ। बारुहस्त्यं पशुं चतुर्थमतिपवितस्या लभते। ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैव यज्ञस्य व्यृद्धमपि वपति। पुरोडाशांवानेष पशुर्भवति। न ह्येतस्य ग्रहं गृह्णन्ति। सोमप्रतीकाः पितरस्तृष्णुतेति शतातृष्णायाः समवनयति॥२४॥

शतायुः पुरुषः। शतेन्द्रियः। आयुष्येन्द्रिये प्रति तिष्ठति। दक्षिणेऽग्नौ जुहोति। पापवस्यस्य व्यावृत्यै। हिरण्यमन्तुरा धारयति। पूतामेवैनां जुहोति। शतमानं भवति। शतायुः पुरुषः। शतेन्द्रियः। आयुष्येन्द्रिये प्रति तिष्ठति। यत्रैव शतातृष्णां धारयति॥२५॥

तन्निदंधाति प्रतिष्ठित्यै। पितृन् वा एतस्यैन्द्रियं वीर्यं गच्छति। ये सोमाऽति पवते। पितृणां यज्ञानुवाक्याभिरुपं तिष्ठते। यदेवास्य पितृनिन्द्रियं वीर्यं गच्छति। तदेवावरुन्धे। तिसृभिरुपं तिष्ठते। तृतीये वा इतो लोके पितरः। तानेव प्रीणाति। अथो त्रीणि वै यज्ञस्यैन्द्रियाणि। अथव्युरहोत्तं ब्रह्मा। त उपतिष्ठन्ते। यान्येव यज्ञस्यैन्द्रियाणि। तैरेवास्मै भेषजं करोति॥२६॥

प्रीणाति प्रथमो दक्षिणा सुमवनयति धारयतीन्द्रियाणि चत्वारि च॥६॥ [६]

अग्निष्ठोममग्र आहरति। यज्ञमुखं वा अग्निष्ठोमः। यज्ञमुखमेवाभ्यं सुवमा क्रमते। अथैषोऽभिषेचनीयश्चतुस्त्रिः शपवमानो भवति। त्रयस्त्रिः शङ्खे देवताः। ता एवाऽप्नोति। प्रजापतिश्चतुस्त्रिः शः। तमेवाऽप्नोति। सुशर एष स्तोमानामयथापूर्वम्। यद्विषमः स्तोमाः॥२७॥

एतावान् वै यज्ञः। यावान्पवमानाः। अन्तः क्षेषणं त्वा अन्यत् यथस्माः पवमानाः। तेनाऽसंशरः। तेन यथापूर्वम्। आत्मनैवाग्निष्ठोमेन्द्रोति। आत्मन् पुण्यो भवति। प्रजा वा उक्थानिं। पशवं उक्थानिं। यदुक्थ्यो भवत्यनु सन्तत्यै॥२८॥

स्तोमाः पशवं उक्थान्येकं च॥२॥ [७]

उपं त्वा जामयो गिरु इति प्रतिपद्मवति। वाग्वै वायुः। वाच एवैषोऽभिषेकः। सर्वासामेव प्रजानाऽ सूयते। सर्वा एनं प्रजा राजेति वदन्ति। एतमु त्यन्दश क्षिप्त इत्याह। आदित्या वै प्रजाः। प्रजानामेवैतेन सूयते। यन्ति वा एते यज्ञमुखात्। ये संभार्या अक्रन्॥२९॥

यदाहु पवस्व वाचो अग्निय इति। तेनैव यज्ञमुखान्नयन्ति। अनुष्टुकप्रथमा भवति। अनुष्टुगुन्तुमा। वाग्वा अनुष्टुक्। वाचैव प्रयन्ति। वाचोद्यन्ति। उद्वृतीर्भवन्ति। उद्वृद्वा अनुष्टुभौ रूपम्। आनुष्टुभो राजन्यः॥३०॥

तस्मादुद्वृतीर्भवन्ति। सौर्यनुष्टुगुन्तुमा भवति। सुवर्गस्य लोकस्य सन्तत्यै। यो वै सवादेति। नैन ऽ सव उपनमति। यः सामन्य एति। पापीयान्सुषुवाणो भवति। एतानि खलु वै सामानि। यत्पृष्ठानि भवन्ति॥३१॥

तैरेव सवान्नैति। यानि देवराजानाऽ सामानि। तैरमुष्मिलोक क्रम्नोति। यानि मनुष्यराजानाऽ सामानि। तैरस्मिलोक क्रम्नोति। उभयोरेव लोकयोरु क्रम्नोति। देवलोके

च मनुष्यलोके च। एकविश्वोऽभिषेचनीयस्योत्तमो भवति। एकविश्वः केशवपनीयस्य प्रथमः। संसदशो दंशपेयः॥३२॥

विद्वा एकविश्वः। राष्ट्रं संसदशः। विश्वं एवैतन्मध्यतोऽभिषिञ्चयते। तस्माद्वा एष विशां प्रियः। विशो हि मध्यतोऽभिषिञ्चयते। यद्वा एनमदो दिशोऽनु व्यास्थापयन्ति। तथसुवर्गलोकमभ्या रोहति। यदिमं लोकं न प्रत्यवरोहति। अतिजनं वेयात् उद्वा माद्येत्। यदेष प्रतीचीनः स्तोमो भवति। इमसेव तेन लोकं प्रत्यवरोहति। अथो अस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठत्यनुन्मादाय॥३३॥

अकंत्राजन्यो भवन्ति दशपेयां माद्येत्राणि च॥५॥ [८]

इयं वै रजता। असौ हरिणी। यद्युक्तौ भवतः। आभ्यामेवैनमुभयतः परि गृह्णाति। वरुणस्य वा अभिषिञ्चयमानुस्याऽपः। इन्द्रियं वीर्यं निरघ्नन्। तथसुवर्णः हिरण्यमभवत्। यद्युक्तमनुर्दधाति। इन्द्रियस्य वीर्यस्यानिर्धाताय। शतमानो भवति शतक्षरः। शतायुः पुरुषः। शतेन्द्रियः। आयुष्येन्द्रिये प्रति तिष्ठति। आयुर्वै हिरण्यम्। आयुष्यां एवैनमुभयतिं क्षरन्ति। तेजो वै हिरण्यम्। तेजस्यां एवैनमुभयतिं क्षरन्ति। वर्चो वै हिरण्यम्। वर्चस्यां एवैनमुभयतिं क्षरन्ति॥३४॥

शतक्षण्डौ च॥१॥ [९]

अप्रतिष्ठितो वा एष इत्याहुः। यो राजुसूयेन यजत् इति। यदा वा एष एतेन द्विरात्रेण यजते। अथ प्रतिष्ठा। अथं संवध्मरमाप्नोति। यावन्ति संवध्मरस्याहोरात्राणि। तावतीरेतस्य स्तोत्रीयाः। अहोरात्रेष्वेव प्रति तिष्ठति। अग्निष्ठोऽपूर्वमहर्भवति। अतिरात्र उत्तरम्॥३५॥

नानैवाहोरात्रयोः प्रति तिष्ठति। पौर्णमास्यां पूर्वमहर्भवति। व्यष्टकायामुत्तरम्। नानैवाध्मासयोः प्रति तिष्ठति। अमावास्यायां पूर्वमहर्भवति। उद्दृष्ट उत्तरम्। नानैव माससयोः प्रति तिष्ठति। अथो खलु। ये एव संमानपक्षे पुण्याहे स्याताम्। तयोः कार्यं प्रतिष्ठित्यै॥३६॥

अपव्यो द्विरात्र इत्याहुः। द्वे ह्येते छन्दसी। गायत्रं च त्रैष्टुभं च। जगतीमन्तर्यन्ति। न तेन जगती कृतेत्याहुः। यदैनान्तृतीयसवने कुर्वन्तीति। यदा वा एषाऽहीनुस्याहर्भजते। साहस्यं वा सवनम्। अथैव जगती कृता। अथं पशव्यः। व्युष्टिर्वा एष द्विरात्रः। य एवं विद्वान्द्विरात्रेण यजते। व्यवास्मां उच्छति। अथो तम् एवापि हते। अग्निष्ठोममन्तत आहरति। अग्निः सर्वा देवताः। देवतास्वेव प्रति तिष्ठति॥३७॥

उत्तरं प्रतिष्ठित्यै पशुव्यः सुम च ॥३॥

[१०]

वरुणस्य जुमि वा ईश्वर औंग्रेयमिन्द्रस्य यत्रिव्यग्निष्ठामसुपं त्वयै वै रंजुताऽप्रतिष्ठितो दशं ॥१०॥
वरुणस्य यदुष्मिभ्यां यत्रिषु तस्माद्द्वृतीः सुमत्रिशत् ॥३७॥
वरुणस्य प्रतिं तिष्ठति ॥

हरिः ॐ ॥

॥इति श्रीकृष्णायजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके अष्टमः प्रपाठकः समाप्तः॥

 generated on **February 22, 2026**

Downloaded from <http://stotrasamhita.github.io> | StotraSamhita | Credits